

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

Boda Mihály

KATONAI ETIKA

Kortárs problémák

Boda Mihály
Katonai etika

Boda Mihály

Katonai etika

Kortárs problémák

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

Budapest, 2024

Szerző
Boda Mihály

Szakmai lektor
Jobbágy Zoltán

A szerkesztésben közreműködött: Markovics Milán Mór

A borítón Wagner Sándor (1838–1919)
Dugovics Titusz önfeláldozása (1853) című festményének részlete látható.

Kiadja a Nemzeti Közszerkesztési Egyetem
Ludovika Egyetemi Kiadó

A kiadásért felel: Deli Gergely rektor

Székhely: 1083 Budapest, Ludovika tér 2.
Kapcsolat: kiadvanyok@uni-nke.hu

Felelős szerkesztő: Pordány Katalin
Olvasószerkesztő: Csinta Áron
Korrektor: Szabó Ilse
Tördelőszerkesztő: Tihanyi József

DOI: https://doi.org/10.36250/01221_00

ISBN 978-963-653-103-4 (nyomtatott)
ISBN 978-963-653-104-1 (ePDF) | ISBN 978-963-653-105-8 (ePub)

© A szerző, 2024
© A kiadó, 2024
Minden jog védve.

Tartalom

Előszó	7
Bevezetés	9
Mi a katonai etika?	11
A kiinduló kérdés	11
Előzetes válaszok a kiinduló kérdésre	11
A katonai etika vizsgálódási területei	14
Az etika típusai	16
A kiinduló kérdés megválaszolása	24
Az erkölcs és a morál katonai jelentősége	27
A probléma	27
Az erkölcsi és morális megítélési szempont	30
A katonai cselekvés erkölcsi és morális megítélési szempontjai	31
A hadtörténelem tanúsága	32
Mire jó a katonai cselekvés erkölcsi és morális megítélési szempontjainak alkalmazása?	34
A katonai hivatás problémái	41
A katonai hivatás	43
Hivatás, keresztény hivatás és világi hivatás	43
A katonai hivatás és a katonai hivatás elemei	51
Az igazságos háború elméletének problémái	63
Az igazságos háború elméletének történeti és kortárs típusai	65
Aquinói Szent Tamás és a középkori keresztény elmélet	65
Grotius és Walzer nemzetközi jogi (hagyományos) elmélete	67
Jeff McMahan revizionista elmélete	76
<i>Ius ante bellum</i> : a parancsteljesítés erkölcsi indokai	91
Bevezetés	91
A parancs mibenléte	92
A katonai parancsteljesítés hagyományos erkölcsi indokai	94
A katonai állomány átalakulása és a katonai parancsteljesítést érintő vezetésstudományi és társadalomfilozófiai eredmények	97
Az új eredmények alkalmazása a katonai parancsteljesítésre és a parancsteljesítés erkölcsi szerkezetére	100

<i>Ad bellum és in bello</i> döntések a katonai vezetésben	105
Az erkölcsi és morális döntési procedúrák	105
A katonai erkölcsi és morális döntési eljárások	107
<i>Ius in bello</i> : a diszkriminációs szabály	121
Bevezetés	121
A diszkriminációs szabály története	122
A diszkriminációs szabály a 20–21. század fordulóján	125
<i>Ius in bello</i> : a célzott emberölés (<i>targeted killing</i>)	133
Bevezetés: az igazságos háború viselése	133
A célzott emberölés	135
A célzott emberölés mint az igazságos háború viselésének eszköze	137
Az igazságos hibrid háború elmélete	147
A hibrid háború elmélete	147
Az igazságos hibrid háború eszközeinek és módszereinek elmélete: a hírszerzés, az információs háború és az autonóm fegyverrendszerek	156
Az igazságos proxyháború elmélete	167
A proxyháború mibenléte	168
Az igazságos proxyháború elmélete	173
Katonai erények	181
A bátorság a 21. században	183
Katonai hivatás és erények	183
A bátorság régen és ma	185

Előszó

Minden többé-kevésbé tudatos emberi tevékenység döntéseket foglal magába, amelyek indokokkal kapcsolódnak össze. Az indokok – például vágyak, érények, kötelességek, szükségek, jogok és parancsok – segítségével lehet egy-egy helyzetben a cselekvést megelőzően eldönteni, hogy valaki mit tegyen, illetve a cselekvés után értékelni a tettét. Minden indok közös jellemzője, hogy előír valamilyen tettet (ezt a „kell” kifejezés segítségével fejezzük ki). Ez azt jelzi, hogy az indokok azzal függenek össze, hogy valami nincs, amit létre kell hozni, vagy meg kell valósítani. Az indokok lehetnek erkölcsiek, ha a mindennapi gyakorlati életvitelből származnak, és morálisak, ha valamilyen ideálok, amelyek isteni adomány vagy racionális érvelés eredményei. Az etika indokok kutatásával foglalkozik, a katonai etika a katonai cselekvéssel összefüggő indokok feltárásával.

A könyv bevezető fejezete kezdi el a katonai etika tárgyalását, amely a katonai etika és az etika viszonyának tisztázásával a katonai etikai vizsgálódás mibenlétét, illetve a katonai etika és a katonai cselekvés viszonyának megmutatásával a katonai etikai vizsgálódás létjogosultságát mutatja be. A bevezető fejezetet követően a könyv a katonai szempontból jelentőséggel rendelkező indokokat három csoportba osztja: a katonai hivatáshoz kapcsolódó indokokra, a háborús igazságossággal összefüggő indokokra és a katonai érényekre. Ez a csoportosítás abból a szempontból önkényes, hogy egyetlen nagy indokcsoportként is be lehetett volna mutatni az összes katonai indokot, amikor a katonai hivatáshoz kapcsolódó indokok és a katonai érények a háborúra való felkészülés szabályai (*ius ante bellum*) közé, és így az igazságos háború elméletébe kerültek volna. A könyv tankönyvi jellege azonban azt indokolta, hogy a benne megjelenő témákat, a tanulhatóság végett, lehetőség szerint minél inkább elválasztva mutassuk be.

A könyv a kortárs katonai etika vizsgálódási irányainak és eredményeinek bemutatására törekszik, és ezáltal arra irányul, hogy tankönyvként a magyar katonatisztképzés részévé váljon. A fejezetek végén irodalomjegyzék található, amely a téma feldolgozása szempontjából jelentős irodalmakat (felhasznált irodalom) és a hallgatói érdeklődést kielégítő ajánlott irodalmat foglalja magában. Az egyes témák feldolgozását segítik a fejezetek végén megtalálható alapfogalmak.

Vákát

Bevezetés

Vákát

Mi a katonai etika?

A kiinduló kérdés

Az etika a sajátosan emberi cselekvésre jellemző értékekre – a következményekre, a kötelességekre és az erényekre – irányuló vizsgálódás. Ezek az értékek együtt alkotják az erkölcsöt és a morált. A legelvontabb ilyen érték a jó és a helyes, kevésbé elvont például a bátorság, a becsület és az autonómia. Mivel a katonai etika is a sajátosan emberi viselkedésre jellemző értékeket vizsgálja, ezért az az etika egyik része.

A sajátosan emberi viselkedésre jellemző értékeket vizsgálhatjuk általánosabban úgy, mint összemberi jelenségeket, amelyeknek az emberek egy-egy részét tömörítő csoportok esetében is jelentőségük van (kisebb-nagyobb változtatással); vagy partikulárisabban úgy, mint az emberek nagy csoportján belül csak egy-egy speciális emberi csoportra jellemző jelenségeket, amelyeknek csak kevés jelentősége van a csoporton kívül.

Ez a fejezet azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy a katonai etikai vizsgálódás az etikának vajon az általánosabb vagy a partikulárisabb formájához tartozik. A kérdést másként úgy fogalmazhatjuk meg, hogy a katonai etikai vizsgálódás vajon az általános etika egyik ága, vagy sokkal inkább a partikulárisabb etika egyik típusa. Erre a kérdésre a továbbiakban kiinduló kérdésként fogok utalni.

Előzetes válaszok a kiinduló kérdésre

A kiinduló kérdés nem új, a külföldi és a magyar szakirodalomban is fellelhető mind a kérdés, mind a rá adott válaszok. A kiinduló kérdésre – érdemben – háromféleképpen lehet válaszolni. Elképzelhető, hogy a katonai etika az általános etika része, vagy hogy a katonai etika a partikuláris etika része, illetve hogy a katonai etika része mind az általános etikának, mind a partikuláris etikának.

Az első típusú választ például Michael Walzer és Gligor János képviseli. Walzer a következőképpen fogalmaz: „Számot szeretnék adni arról, hogy miként érvelnek a háborút illetően azok a nők és a férfiak, akik nem jogászok, hanem egyszerű polgárok (és néha katonák), illetve értelmezni szeretném az [érvelésben]

általában használt kifejezéseiket.” Walzer szerint a katonai etika tárgya és kifejezései jelentősen nem különböznek attól a tárgytól, amelyet illetően az emberek morális érveket fogalmaznak meg, és a katonai etika nyelvezete sem különbözik a mindennapokban használt erkölcsi nyelvtől. Walzer szerint ezért a katonai etika az általános etika része.

Gligor János szintén ezt az elképzelést vallja. Gligor szerint:

„A katonai erkölcs jellemzője, hogy a [...] [rá jellemző] normák a társadalmi elvekhez viszonyítva egyszerre mutatnak azonosságot és különbözőséget. [...] Az azonosság abból következik, hogy a katonatiszti tevékenység alapvető tartalmát itt (is) emberi tevékenység (kollektív védelem) elkötelezett vállalása, tervezése, szervezése és irányítása jelenti. A különbözőséget a merev hierarchia, az egyértelmű alá- és fölérendeltség, a tekintélyelvűség, és a bürokratizmusra való erős hajlandóság implikálja.”

Gligor az idézett passzusban a katonai erkölcs (amellyel a katonai etika foglalkozik) és a társadalmi elvek (amelyet én itt általános erkölcsként értelmezek, és amellyel az általános etika foglalkozik) között alapvető tartalmi hasonlóságot lát. Úgy véli ugyanis, hogy a társadalmi erkölcs a társadalomban megvalósuló emberi tevékenység összeegyeztetésére irányul, és a katonai tevékenység egyike a társadalomban megvalósuló emberi tevékenységeknek. A katonai erkölcs és más társadalmi tevékenységek különbsége csupán a „merev hierarchiában” és „a bürokratizmusra való erős hajlandóságban” áll. A „merev hierarchia” és a „bürokratizmusra való hajlandóság” azonban csak fokozatban, és nem minőségben különbözteti meg a katonai tevékenységet más emberi tevékenységektől. Ezek a jellemzők ugyanis például az állam vezetésének a tevékenységében is jelen vannak, habár kisebb mértékben. Gligor elméletében így sokkal fontosabb a katonai tevékenység és más emberi tevékenységek hasonlósága, mint különbsége. Ennek megfelelően Gligor válasza a kiinduló kérdésre a fentiek fényében az lenne, hogy mivel a katonai erkölcs az általános erkölcs része, ezért a katonai etika az általános etika egyik formája.

A kiinduló kérdésre adott második típusú választ képviseli például Samuel P. Huntington és Himmer Péter. Huntington szerint „[a] korszerű tisztikar hivatásos testület, a modern katonatiszt pedig hivatásos szakember”. Kicsivel alább így folytatja:

„A tisztí hivatás megfelel a professzionizmus legfontosabb ismérveinek. [...] [L]étezik a katonai szakértelem megkülönböztető szférája, ami megvan minden, vagy legalábbis majdnem minden tisztben, s ami megkülönbözteti minden, vagy legalábbis majdnem

minden civiltől. A legfontosabb szakismeret talán legtalálóbban Harold Lasswell meghatározásával összegezhető: »az erőszak kezelése«.”

A passzus alapján Huntington kiindulópontja hasonló Gligor kiindulópontjához, jelesül, hogy a katonai és a nem katonai hivatások között tartalmi hasonlóságok és különbségek vannak. Huntington elképzelése szerint a katonai hivatás hasonlít ugyan más hivatásokhoz, az orvosi vagy az ügyvédi hivatásokhoz, mert mindegyik valamilyen szakértelemre épül, de szerinte sokkal lényegesebb az, ami megkülönbözteti azoktól. Ez a különbség az erőszak kezelésének szakértelme. A gligori végkövetkeztetéssel szemben Huntington végkövetkeztetése ezért az lenne, hogy mivel jelentősen különbözik az, amit a katonák csinálnak, attól, amit a más hivatást űző emberek tesznek, ezért a katonai tevékenységre irányuló katonai etika nem az általános etika egyik formája, hanem a partikuláris etika egy típusa.

Himmer Péter különbséget tesz általános és szakmai etika között, amit a következőképpen indokol. Az általános etikában

„a törvény »törvény«-jellege a törvény egyetemesség-igényében manifesztálódik. Annyi-ban tekintünk rá tisztelettel, amennyiben törvény, azaz, amennyiben egyetemes, azaz térben és időben korlátlan, s nem csupán átmeneti viselkedésszabály. A szakterületre szűkítés, s ezzel a törvény érvényének tér- és időbeli korlátozása így épp a törvény egyetemesség-igényét, azaz a »törvény«-jellegét rontja le, avagy számolja fel. Az orvos-etika, a mérnök-etika, a katonai etika, az ügyvédi etika és a többi szakmai etikák ezért akár a kör négyzögesítéseiként is felfoghatók, amennyiben az általános törvény megszorításaiként is értelmezendők.”

A katonai etika területére vonatkozóan Himmer így folytatja:

„A humánus alaptörvénye, hogy gyilkolni nem szabad. Amint azonban átlépsz a katonai cselekvés mezejére, s ezzel a specifikus szakmai etika szintjére, ez a törvény nem csak érvénytelenné nyilvánítatik, hanem az ellenkezője mutatkozik követendőnek. Egy kemény ütközetben, ha más mód a győzelemre nem kínálkozik, gyilkolnia kell, s (amennyiben győz), katonaként annál jobbnak minősül, minél pontosabban, eredményesebben abszolválja a feladatát.”

Himmer a katonai etikát nem tartalmi jellemzői alapján különíti el az általános etikától, azaz nem azért, mert az valamilyen sajátos tárgyra irányul, mint például a katonai hivatásra (mint Huntingtonnál). A különbséget sokkal inkább abban a formális jellemzőben látja, hogy amíg az általános etika a minden egyes ember számára való értékeket vizsgálja, attól függetlenül, hogy az adott ember

mikor és hol él, élt vagy fog élni (azaz az általános etika egyetemes), addig mindenféle szakmai etika – így a katonai etika is – a vizsgálódást leszűkíti egy embercsoport értékeinek vizsgálatára. Ennek megfelelően Himmer a kiinduló kérdésre azt a választ adná, hogy a katonai etika nem az általános etika része, hanem a partikulárisé.

A harmadik típusú válasz szerint a katonai etika éppannyira az általános etika, mint a partikuláris etika része. Ismereteim szerint ezt az elképzelést senki sem képviseli meggyőző mélységben. Ennek a válasznak a kifejtésére teszek kísérletet a továbbiakban.

A katonai etika vizsgálódási területei

A katonai etika a sajátosan emberi viselkedésre, a katonai viselkedésre jellemző értékeket vizsgálja. A vizsgálat során leírja, hogy mely értékeknek van jelentőségük a katonai viselkedésben, illetve hogy ezek az értékek milyen sajátos jellemzőkkel rendelkeznek a katonai viselkedésben, szembeállítva a nem katonai viselkedéssel. A katonai etika azonban nem pusztán arra vonatkozik, hogy a katonának egy része, nagy része vagy éppen összessége mit tesz a sajátosan katonai viselkedés során, hanem előírja azt, hogy az embereknek milyen cselekvéseket kell végrehajtaniuk ahhoz, hogy egyáltalán katonáknak számítsanak. Így magában foglalja, hogy a katonai viselkedésben bizonyos értékeknek jelentőségük van, azaz hogy bizonyos értelemben indokként szolgálnak a katonák számára.

Gligor János szerint a katonai etika a katonai értéktudattal foglalkozik, és a katonai értéktudat természetéből fakadóan létező normákat vizsgálja. A katonai etika vizsgálódási területét – így a katonai értéktudatot jellemző normákat – Gligor az alábbiak szerint két csoportra osztotta fel, a hivatásszerűséget és a szakszerűséget előmozdító normák csoportjára. Amíg a hivatásszerűség a hazaszeretetet és a becsületet foglalja magában, addig a szakszerűség a szakmai kiválóságra (az erőszak uralására) vonatkozó normákat és a morális jogi elvárásokat.

Gligor meglátásai a kortárs eredmények fényében kiegészíthetők. A kortárs eredmények lehetőséget adnak az általánosabb megfogalmazásra is. A katonai etika tárgyát így feloszthatjuk a katonai személyiség jellemzőinek vizsgálatára, illetve az igazságos háború viselésének vizsgálatára.

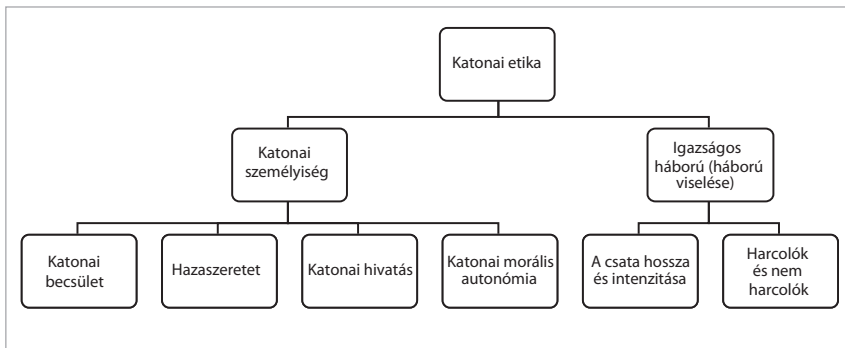
A katonai etika egyik kiemelkedően fontos vizsgálódási területe a katonai személyiség vizsgálata, amely azt írja le és elő, hogy az embereknek milyen

személyiségjegyekkel, érzelmekkel vagy értelmi képességekkel kell rendelkezniük ahhoz, hogy katonák legyenek. A katonai etika ezen területének legalább négy alterülete különböztethető meg: a katonai becsület, a hazaszeretet, a katonai hivatás és a katonai morális autonómia (önállóság) vizsgálata.

A katonákról kialakított hagyományos elképzelés szerint a háborús keretek közötti harcban való részvétel képes növelni a harcoló katonák erkölcsi értékét, becsületét. A harc ugyanis alkalmas arra, hogy az abban részt vevő személy személyiségét csiszolja, és olyan erényekkel ruházza fel (például bátorság, kitartás, fegyelem, integritás), amelyek jobb emberré teszik. A másik elképzelés szerint a háborúban részt vevő katonák számára leginkább az a fontos, hogy sajátos, csak a katonákra jellemző érzelmek által legyenek motiváltak a harcra. A saját ország határait védő háborúban ezt az erős motivációt a hazaszeretet nyújthatja. Általában a katonaságról kialakított kortárs elképzelés szerint katonának lenni annyi, mint sajátos, csak a katonaságra jellemző hagyományokban gyökeredző hivatással rendelkezni, amely mind békeidőben, mind háborúban meghatározza a katonai viselkedés indokait. A katonai hivatásnak több összetevője van, és közöttük megtalálhatók az olyan katonai értékek és érzelmek, mint a katonai becsület mércéi és a hazaszeretet. Végül, a sajátos feladatokat ellátó – békefenntartó – katonák, illetve az úgynevezett aszimmetrikus háborúban (ahol a harc nem a csatatéren folyik, és így célja nem a csatatér uralása, hanem az emberi élet és a társadalom egyéb területei) harcoló katonák eredményes tevékenysége sokkal inkább sajátos döntési képességet követel meg, mint a hagyományos katonai szerep. Ez a döntési képesség a katonai (morális vagy nem morális) autonómia. Ezekben a helyzetekben ugyanis a történések biztonsággal még kevésbé láthatók előre, mint a hagyományos katonai helyzetben, így a feljebbvalói parancsok nem segíthetik a katonák döntéseit. Ennek megfelelően a katonáknak magukat kell felkészíteniük arra, hogy képesek legyenek megbirkózni a nem várt helyzetekkel, és jó döntéseket hozni.

A katonai etika másik kiemelkedően fontos területe az igazságos háború elmélete, amelynek képviselői arra vállalkoznak, hogy lefektessék és igazolják azokat a nemzetközi jogi szabályokat, amelyeket betartva erkölcsileg értékesen, igazságosan lehet háborút viselni. Az igazságos háború elmélete a háborút érintő négy nagy területre terjed ki, ezek a háborúra való felkészülés szabályai, a háború indításának szabályai, a háború viselésének szabályai és végül a háború lezárásának szabályai. Ugyan mindhárom területen lehet szerepe a katonai döntéseknek, azonban a háború viselése az a terület, amelynek a leginkább jelentősége van a katonai viselkedés szempontjából.

1. ábra: A katonai etika vizsgálódási területei

Forrás: a szerző szerkesztése

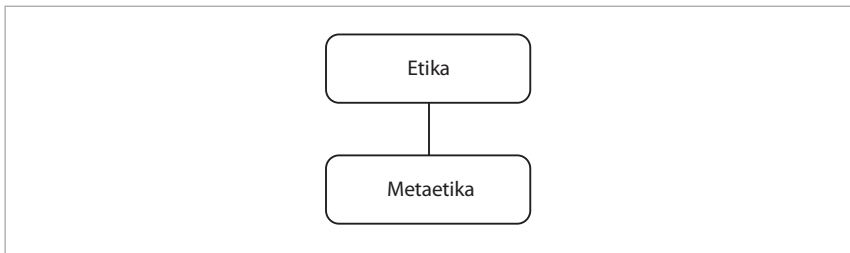
Az igazságos háború elméletének hadviseléssel foglalkozó szabályai Michael Walzer szerint kétfélek: vagy a csata hosszát, illetve intenzitását szabályozzák (például, hogy vasárnap nem lehet hadakozni, vagy hogy szakállas lándzsát vagy biológiai fegyvert nem lehet alkalmazni), vagy azt, hogy ki vehet részt a harcban, azaz hogy ki minősül, és ki nem minősül harcolónak (például nem harcoló a pap vagy a hadifogoly).

A katonai etika vizsgálódási területeinek rövid áttekintését követően nézzük, hogy az etikán belül milyen csoportosítás képzelhető el, illetve a felsorolt etikatípusok közül melyikbe sorolható a katonai etika!

Az etika típusai

Alább négy etikaalképzést mutatok be, amelyek abban különböznek egymástól, hogy milyen mértékben ismerik el bizonyos etikai vizsgálódások gyakorlati és partikuláris jellegét.

Az első megközelítés szerint az etika teljesen elméleti jellegű vizsgálódás, amelynek a gyakorlati életre, a viselkedésre semmilyen befolyása sincs. Ahogy Charlie Dunbar Broad fogalmaz: „A helyes cselekvés etikai elméletéből nem tanulhatunk többet azt illetően, hogy miként kell helyesen cselekedni, mint ahogy nem fogunk jobban golfozni a golflabda repülésére vonatkozó matematikai elmélet felhasználásával. Az etika célja kizárólag elméleti.”

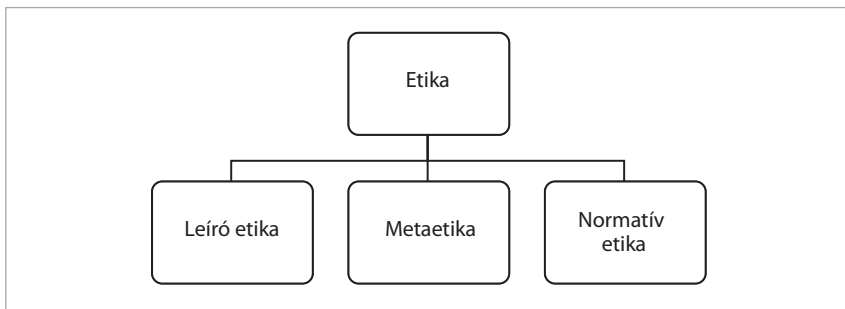
2. ábra: Charlie Dunbar Broad etikameghatározása

Forrás: a szerző szerkesztése

A passzusból világos, hogy az elmélet szerint az etika éppúgy csupán nagyon általános szinten írja le az etikai értékeket, mint ahogy a matematika is csupán általánosítva határozza meg a mozgást.

Az etikának ez a nagyon – túlságosan is – szűk fogalma leginkább a későbbiekben metaetikának nevezett etikatípust foglalja magában. Az etika azonban a metaetikánál sokkal tágabb, mert az etika bizonyos része (például a katonai etika) az értékeket nem csupán elméleti formában írja le, hanem lehetséges indokként elő is írja az emberek számára, és ezzel gyakorlati útmutatást ad a mindennapi és a kevésbé mindennapi viselkedéshez. Ennek megfelelően talán érdemes az etika tárgyáról nem (csupán) elméleti jellegű értékként beszélni, hanem a gyakorlati és előíró jelleget kiemelően, gyakorlati indokként.

Az etika itt tárgyalt második elmélete szerint az etika egyes részei bizonyos értelemben gyakorlatiak, azonban az etika alapvetően még mindig elméleti vizsgálódás. Richard Mervyn Hare szerint az etikai vizsgálódás alapvetően háromféle lehet. Beszélhetünk egyrészt leíró etikáról, amely „az emberek alapvető vélekedéseivel kapcsolatos ténykérdések” vizsgálatára terjed ki, és amely olyan kérdéseket foglal magában, mint hogy: „Mit gondolt (vagy mondott) valójában Mohamed a többnejűség helyes vagy helytelen voltáról?” Az etika lehet továbbá logikai, analitikus vagy metafizikai kérdésekkel foglalkozó etika, amely az „erkölcsi kifejezések (például »kell«, »helyes«, »kötelesség«) jelentésére vonatkozó kérdésekkel, illetve azon fogalmakkal, illetve a »dolgok« természetére vonatkozó kérdésekkel foglalkozik, amelyekre ezek a kifejezések »referálnak«”. Ezt az etikatípust metaetikának nevezzük. Végül, az etika lehet erkölcsi kérdésekkel foglalkozó etika, amely olyan kérdésekkel foglalkozik, mint hogy: „Helytelen dolog a többnejűség?” Ezt az etikatípust normatív etikának nevezzük.

3. ábra: Richard Mervyn Hare etikatípusai

Forrás: a szerző szerkesztése

A három különböző etikát kérdéseik mellett az különbözteti meg egymástól, hogy különbözőképpen vonatkoznak az emberi viselkedésre, illetve hogy többé vagy kevésbé támaszkodnak a tapasztalatra. A leíró etika egyáltalán nem viselkedést előíró, hanem azt pusztán leíró vizsgálódás, amely tapasztalati alapokon nyugszik. Leíró etikával elsősorban az antropológus vagy a szociológus foglalkozik. A metaetika szintén nem előíró vizsgálódás, azonban előbbivel ellentétben nem a tapasztalatokon nyugszik, hanem elméleti előfeltételezéseken. A normatív etika pedig szintén elméleti előfeltételezéseken nyugszik, és általában az emberi viselkedést illetően fogalmaz meg előírásokat. Például „az öröm jó” normatív etikai állítás az örömteli viselkedésre hívja fel a figyelmet, és indokolja mindenki számára, hogy olyan tetteket hajtson végre, amelyek örömmel járnak. A normatív etika így bizonyos értelemben gyakorlati etika is.

A Hare-féle etikatipológia segítségével azonban ennek ellenére sem tudjuk megválaszolni kiinduló kérdésünket, azaz nem tudjuk elhelyezni a katonai etikát a hare-i etikatípusok között. A katonai etika ugyanis nem része sem a leíró etikának, sem a metaetikának, mivel a katonai etika előíró, és nem leíró vizsgálódás. Azonban nem tartozik a normatív etikához sem, mivel bizonyos értelemben annál gyakorlatibb jellegű. Amíg ugyanis a normatív etika általában az ember viselkedésére tesz előírásokat, addig a katonai etika az emberek egy speciális részének, a katonáknak a viselkedésére vonatkozik. Ennek belátása érdekében képzeljük el gondolat kísérlet keretében, hogy a katonai etika mégis a hare-i normatív etikába tartozik. Mivel Hare nem tesz különbséget a normatív etika részei között, ezért ebben az esetben a katonai etika azonos lenne a normatív etikával. Sőt fel is váltna a normatív etikát, amivel egyben általánossá is válna.

Ez abban a furcsa helyzetben állna fenn, ha minden ember egyben katona is lenne (ez a katonai alapon szerveződő társadalom), és nem lenne különbség civilek és katonák között, illetve nem lenne különbség a társadalomban megvalósuló katonai és egyéb emberi tevékenységek között, hanem minden emberi tevékenység katonai tevékenységhez kapcsolódna. Az ilyen társadalom több fokozatban is elképzelhető, a legszélsőségesebb változatban (a tökéletesen militarizált társadalomban) minden egyes ember egyszerre lenne katona is, és nem pusztán élete egy rövid periódusában, hanem egész élete során.

A tökéletesen katonai alapon szerveződő társadalom általános és egyben katonai etikája nagyrészt megmaradna a fentebb ismertetett formában, azzal a különbséggel, hogy például nélkülözné az igazságos háború viselésének legfontosabb – diszkriminációs – szabályát, a nem harcolókat a harcolóktól megkülönböztető ismérvek meghatározását és a nem harcolók támadásának tiltását. Így például a fegyverét letevő és magát megadó katona éppúgy harcoló státuszban maradna, és így az élete helyesen elvehető lenne, mint a fegyverrel ellenálló katonának. Elképzelhető-e ilyen katonai etika és társadalom?

Úgy vélem, hogy a tökéletesen katonai alapon szerveződő társadalom fennállása elviekben talán elképzelhető, ám erkölcsileg és morálisan rossz hely lenne, de legalábbis rosszabb, mint a nem (tökéletesen) katonásított társadalom. Az emberi történelem során az ember és az emberi társadalom kialakulása és fejlődése a társadalmi munkamegosztás megjelenésétől, majd egyre összetettebbé válásától függött, amelynek során többek között a katonai tevékenység is elvált a többi emberi tevékenységtől. A munkamegosztás hatékonyabbá tette a társadalomszervezést, és előremozdította a társadalom gazdagodását.

A katonai tevékenység meghatározó helyzetbe juttatása nem feltétlenül szüntetné meg a munkamegosztást, mivel nem fejlesztené vissza a társadalmat egy korábbi állapotba. Azt a helyzetet ugyanis, amikor a munkamegosztásban a katonai tevékenység még nem különült el, azaz amikor egy emberi közösség minden tagja képes volt valamilyen módon harcolni, nem a katonásítottság jellemezte, hanem az, hogy ugyanazok az emberek harcoltak, amikor kellett, és termeltek, illetve egyéb tevékenységet végeztek, amikor arra lehetőségük volt. Nem katonák és harcolók voltak elsősorban, hanem katonák, harcolók, termelők stb. voltak ugyanolyan mértékben, felváltva. A tökéletesen katonásított társadalom így talán elképzelhető a valóságban is.

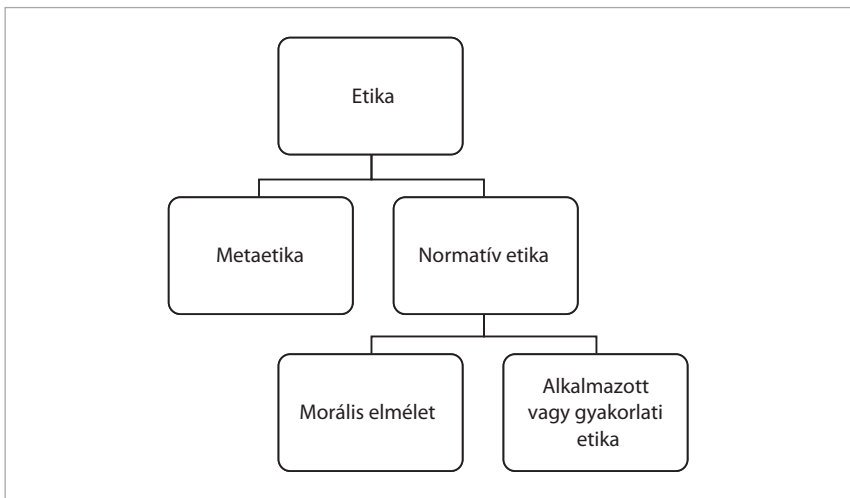
Az ilyen társadalom azonban erkölcsileg és morálisan rossz keretét adná az emberi életnek, de legalábbis rosszabbat, mint a nem (tökéletesen) katonai alapon szerveződő társadalom. Ennek az az oka, hogy az embereknek nyilván

nem mindegyike akar harcolni, hanem másként akar részt venni a társadalom fenntartásában, vagy a társadalomban másként kívánná magát megvalósítani. Erre azonban a tökéletesen katonásított társadalomban nincs lehetősége. Persze amennyiben elég hosszú ideig, például több nemzedéken keresztül állna fenn a tökéletesen katonásított emberi társadalom, akkor elképzelhető, hogy az emberekből kivessze a „másnak lenni” vágya. Azonban ebben a helyzetben is csökkentené a tökéletesen katonásított társadalom értékét az, hogy a keretei között élő ember „egydimenzióssá” válna. A militáns értelemben egydimenziós ember minden célját annak az állapotnak a fenntartása határozná meg, amely a társadalom tökéletes katonásításával létrejött. Az egydimenziós ember számára csupán egyetlen érték és indok létezne, ezért erkölcsileg és morálisan teljesen elszegényedne.

A gondolkísérlet következtetése az, hogy a tökéletesen katonai alapon szerveződő társadalom elvileg fennállhat, és így a katonai etika is elvileg azonos lehet a normatív etikával, azonban mind a társadalom fennállásának, mind az önazonosságnak erkölcsi és morális korlátai lennének. Másként fogalmazva a tökéletesen katonásított társadalom fennállhat, de nem kell és nem is szabad, hogy fennálljon. Ennek megfelelően a katonai etika is beletartozhat a hare-i normatív etikába, de nem kell és nem szabad, hogy beletartozzon. Ennek megfelelően Hare etikafelosztása nem alkalmas a kiinduló kérdés megválaszolására.

Hare csoportosítása mindazonáltal egy dolog miatt mégis fontos számunkra. Az általa említett etikatípusok az előíró-leíró és a tapasztalati-elméleti viszonyrendszerben helyezhetők el. Ebben a viszonyrendszerben négy etikatípus különböztethető meg, amelyek közül azonban Hare csak hármat írt le, a leíró és tapasztalati etikát (leíró etika), a leíró és elméleti etikát (metaetika), illetve az előíró és elméleti etikát (normatív etika). Kihasználhatjuk a Hare által használt viszonyrendszerben még benne rejlő, Hare által ki nem használt lehetőséget, és azt mondhatjuk, hogy a katonai etikának valamiképpen előíró és tapasztalati vizsgálódásnak kell lennie. A katonai etika gyakorlatibb volta így abban rejlene, hogy tárgyának megközelítéséhez szükség van a tapasztalatra.

Az etika csoportosításának harmadik elméletét Dale Jamieson a következőképpen fogalmazza meg: „Manapság az erkölcsi elméleten belül két nagy terület szokás megkülönböztetni, a metaetikát és a normatív etikát. [...] A normatív etika tovább osztható morális elméletre és alkalmazott vagy gyakorlati etikára.” A metaetika a hare-i metaetikához hasonló vizsgálódás, a morális elmélet pedig azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy általában milyen típusú dolgok jók, mely cselekvések helyesek, és hogy milyen viszony van a jó és a helyes fogalma között.

4. ábra: Dale Jamieson etikatípusai

Forrás: a szerző szerkesztése

A morális elmélet ezért megfelel Hare normatív etikájának. Az alkalmazott/gyakorlati etika ezzel szemben „a partikuláris dolgok jóként vagy rosszként való értékelésével foglalkozik, illetve a különböző cselekvések, gyakorlatok és intézmények helyesként vagy helytelenként való értékelésével”. Jamieson az alkalmazott/gyakorlati etikához sorolja többek között az abortusz és az eutanázia etikai vizsgálatát (ez a bioetika), a környezet etikai vizsgálatát (ez a környezeti etika), illetve számunkra legfontosabbként a háború etikai vizsgálatát (ez a katonai etika).

Jamieson csoportosítása rendelkezik egy olyan etikatípussal, amellyel a Hare-féle csoportosítás nem, és így már alkalmas lehet arra, hogy Jamieson elhelyezze benne a katonai etikát. Jamieson nem pusztán az általában vett ember számára gyakorlati indokokkal szolgáló etika lehetőségét fogadja el, hanem úgy véli, hogy ha a morális elmélet elveit alkalmazzuk a partikuláris dolgokra, cselekvésekre, gyakorlatokra és intézményekre, akkor a partikuláris dolgok, cselekvések, gyakorlatok és intézmények szerint orientálódó emberek számára gyakorlati indokokkal szolgálunk. Kézzelfoghatóan megfogalmazva ez azt jelenti, hogy ha a morális elmélet elveit a háborúra alkalmazzuk, akkor a háborúval kapcsolatban álló emberek számára szolgálunk gyakorlati indokokkal.

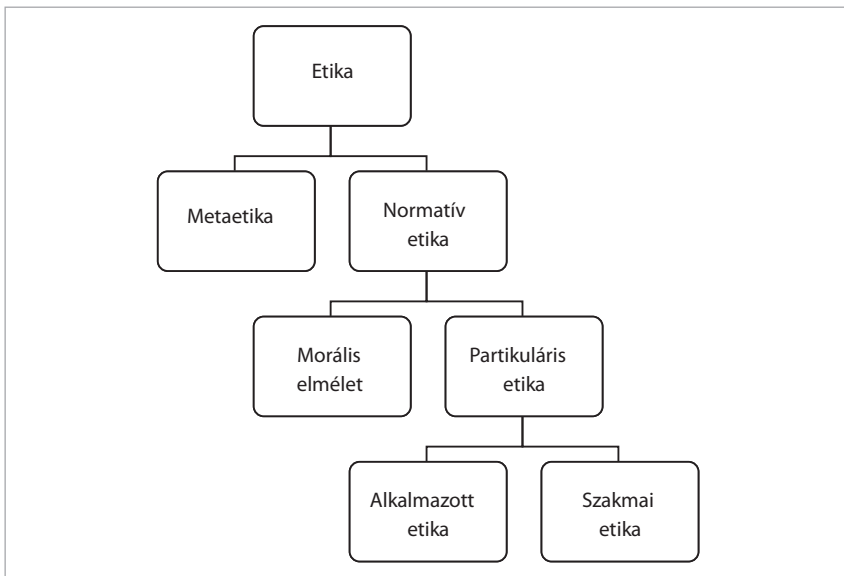
Úgy tűnik, hogy Jamieson pontosan azt a lehetőséget használja fel a Hare-féle viszonyrendszerből, amelyre Hare nem figyelt fel. Ez a viszonyrendszer előíró és tapasztalati része, amelyet Jamieson alkalmazott/gyakorlati etikának nevez. A partikuláris dolgok szerint igazodó emberek ugyanis a partikuláris dolgokra vonatkozó tapasztalataik segítségével igazodnak, mégpedig az alapján, hogy miként értékelhető a tapasztalatuk a morális elmélet segítségével.

A csoportosítást továbbgondolva már kapunk egyféle választ a kiinduló kérdéseinkre. A válasz az, hogy a katonai etika az etika partikulárisabb vizsgálódásához tartozik, mert különbözik az általános etikától abban, hogy olyan típusú – tapasztalati – tartalommal rendelkezik, amellyel az általános etika nem. Ez a tapasztalat egy sajátos embercsoport – a katonák – tevékenységére irányuló tapasztalat. Ennek fényében azt mondhatjuk, hogy a katonai etika abban különbözik más alkalmazott/gyakorlati etikáktól (mint a bioetika vagy a környezeti etika), hogy más tapasztalati tartalommal rendelkezik, mint azok. Amíg a katonai etika a katonai tevékenységre, például a háborúra irányul, addig például a bioetika az orvosi tevékenységre, azaz az emberi élet megmentésére és az emberi fájdalom csökkentésére.

Mindezek ellenére úgy vélem, hogy Jamieson csoportosítása alapján még mindig nem tudunk tökéletes választ adni a kiinduló kérdésre. Úgy tűnik ugyanis, hogy Jamieson nem tesz különbséget az előíró-tapasztalati ismérrendszerben szereplő tapasztalati jelleg két típusa, a megfigyelői és a résztvevői tapasztalat között. A megfigyelői tapasztalat segítségével csak azokat a dolgokat, cselekvéseket, gyakorlatokat és intézményeket értékelhetjük és vizsgálhatjuk, amelyeket kívülről tapasztalunk, azaz amelyeket meg tudunk figyelni, és csak azt követően, hogy azokat meg tudtuk figyelni. Ilyen tapasztalat például, ha egy nem orvos vagy egy nem katona tapasztalja egy orvos vagy egy katona tevékenységét. Ezzel szemben a résztvevői tapasztalat segítségével csak azokat a dolgokat, cselekvéseket, gyakorlatokat és intézményeket értékelhetjük és vizsgálhatjuk, amelyeket belülről tapasztalunk, és amelyeknek integráns részei vagyunk. Ilyen tapasztalat például, ha egy orvos vagy egy katona tapasztalja egy másik orvos vagy katona tevékenységét.

Az ellenvetés alapján azt mondhatjuk, hogy létezik még egy etikatípus, amelyet sem Hare, sem Jamieson nem látott, és amelynek lehet esélye arra, hogy magába foglalja a katonai etikát. A kiinduló kérdésre így tovább keresve a választ Jamieson elméletének kiterjesztésével tovább finomítható az etikai vizsgálódás terepe.

Az eddigieket összefoglalva azt mondhatjuk, hogy az etikán belül alapvetően metaetikát és normatív etikát különböztethetünk meg.

5. ábra: Boda Mihály etikatípusai

Forrás: a szerző szerkesztése

A normatív etikának további részeit különíthetjük el, a morális elméletet és a partikuláris etikát. A morális elmélet az általában vett emberi viselkedésre vonatkozik.

A partikuláris etikán belül különbséget tehetünk az alkalmazott etika és a szakmai etika között, amelyek egyaránt a partikuláris emberi jelenségeket vizsgálják. Fontos különbség azonban közöttük, hogy a tapasztalat más-más szerepet játszik bennük, illetve ezzel összefüggésben más és más módszer segítségével vizsgálják tárgyukat.

Mint szó volt róla, a tapasztalatnak kétféleképpen lehet szerepe az etikai vizsgálódásban: vagy megfigyelési, vagy résztvevői tapasztalatként. A kétféle tapasztalattípus a partikuláris jelenségeknek alapvetően kétféle etikai értékelési módszerét teszi lehetővé. A megfigyelési tapasztalat alapján úgy értékeljük a partikuláris jelenséget, hogy a morális elmélet általános elveit alkalmazzuk megfigyelt dolgokra, cselekvésekre, gyakorlatokra és intézményekre. Azaz kiindulásként rendelkezünk valamilyen morális elmélet által meghatározott elvvel (például, hogy „az emberölés tilos (ezért helytelen)!”), majd megfigyelünk egy eseményt (például, hogy Béla kioltja egy másik ember életét), és a rendelkezésre

álló elv segítségével értékeljük a látottakat (hogy Béla olyat tett, ami tilos, ezért helytelenül cselekedett). Ebben az esetben az értékelési módszer az általános morális elmélet által meghatározott elvek alkalmazásában áll. Az alkalmazott etika – ahogyan az elnevezése is utal rá – elsősorban a morális elmélet által meghatározott elvek (például a hasznosság elve, deontológiai elvek) segítségével vizsgálja tárgyát.

A tapasztalat másik típusához, a résztvevői tapasztalathoz egy másik értékelési módszer kötődik. Amikor részesei vagyunk egy dolognak, cselekvésnek, gyakorlatnak vagy intézménynek, akkor az ahhoz kapcsolódó jelenségeket egyféle gyakorlati bölcsesség vagy racionális intuíció segítségével értékeljük. Kiindulásként rendelkezünk a résztvevői tapasztalatok egy nagyobb mennyiségével (például az orvos gyakorlatból fakadó tapasztalata), amelyek segítségével értékeljük a szóban forgó jelenséget (például az orvos diagnózist állít fel). Az értékelés folyamata ebben az esetben nem vagy nem feltétlenül tudatos folyamat, abban az értelemben, hogy nem feltétlenül világos számunkra, milyen elvek alapján értékelünk. Az értékelés alapja az adott dologhoz, cselekvéshez, gyakorlathoz vagy intézményhez kötődő tapasztalatok jelentette „hallgatólagos” tudás. A szakmai etika a szakma gyakorlatában felhalmozott hallgatólagos tudás segítségével vizsgálja tárgyát, így az adott szakmára jellemző etikai vizsgálódást jelenti.

A kiinduló kérdés megválaszolása

Az alkalmazott etika és a szakmai etika közötti különbség meghatározásával újrafogalmazhatjuk a kiinduló kérdést. Az eredeti kiinduló kérdés úgy szól, hogy vajon a katonai etikai vizsgálódás az etika általánosabb vagy partikulárisabb formájához tartozik. Az átfogalmazott kérdés pedig úgy hangzik, hogy vajon a katonai etika az alkalmazott etika vagy a szakmai etika egy formája.

A válasz megadásához emlékezzünk vissza, hogy korábban a katonai etikai vizsgálódás területét két részre osztottam fel, az igazságos háború viselésének és a katonai személyiségnek a vizsgálatára. A két terület élesen elválik egymástól, mivel az igazságos háború viselésének szabályai a cselekvés során tudatosan alkalmazható elvek, a katonai személyiség azonban a korábban a katonaságban és a háborúban megszerzett tapasztalatokon alapszik. A katonai etikai vizsgálódási különbségeknek megfelelően így a katonai etika egy-egy nagyobb vizsgálódási területe is más-más etikátípusba tartozik. Ha a katonai etika az igazságos háború viselésének a szabályait vizsgálja, akkor a katonai etika az alkalmazott

etikába tartozik, ha pedig a katonai személyiség értékét, akkor a szakmai etikába. A kiinduló kérdésre adott válasz így az, hogy a katonai etika egyik része alkalmazott etika, másik része szakmai etika, azaz a katonai etika éppúgy besorolható az etika általánosabb, mint partikulárisabb formái közé.

Irodalomjegyzék

Felhasznált irodalom

- BROAD, Charlie Dunbar (1930): *Five Types of Ethical Theory*. New York: Harcourt, Brace and Co.
- GLIGOR János (1996): *A háború, a hadügy és a morál humán összefüggéseinek vizsgálata*. Budapest: Magyar Honvédség Humán Szolgáltató Központ.
- HARE, Richard Mervyn (2003): Etika. In *Filozófiai kisenciklopédia*. Budapest: Kossuth.
- HIMMER Péter (2014): *Etikai jellegű töredékek II*. Budapest: Underground.
- HUNTINGTON, Samuel Phillips (1994): *A katona és az állam*. Budapest: Zrínyi – Atlanti Kutató és Kiadó.
- JAMIESON, Dale (2013): Constructing Practical Ethics. In CRISP, Roger (szerk.): *Oxford Handbook of the History of Ethics*. Oxford: Oxford University Press.
- WALZER, Michael (2006): *Just and Unjust War*. New York: BasicBooks.

Ajánlott irodalom

- WALZER, Michael (1992): The War Convention. In WALZER, Michael: *Just and Unjust Wars*. New York: Basic Book, 44–47.

Alapfogalmak

1. általános és partikuláris etika
2. a katonai etika és tárgya
3. a katonai személyiség tartalma
4. az igazságos háború szabálytípusai
5. leíró etika, metaetika, normatív etika
6. alkalmazott és szakmai etika

Vákát

Az erkölcs és a morál katonai jelentősége

A katonai, illetve az erkölcsi és morális szempontok összetett viszonyban állnak egymással, ugyanis legalább kétféleképpen kapcsolódhatnak össze. Az első, jobban érzékelhető viszonyban az erkölcsi és morális elvárások korlátozzák a szűkebben vett katonai szempontok érvényesülését, csökkentve ezzel a katonai cselekvés hatékonyságát. A második, sok esetben háttérben maradó, ám ennek ellenére legalább olyan fontos viszonyban az erkölcsi és a morális szempont teszi lehetővé a katonai cselekvést, illetve a zajló katonai cselekvés során növeli annak hatékonyságát. Alább a tágabb probléma megvilágítása mellett a következő kérdéssel foglalkozom: „Mire jó a katonai cselekvés erkölcsi és morális szempontjának az alkalmazása?”

A probléma

A katonai cselekvést (legalábbis a háború vonatkozásában) legalább három szempontból lehet megítélni: egyrészt szakmai tartalma, másrészt politikai célja és következménye, végül pedig erkölcsi és morális tartalma alapján. A szakmai megítélés alapvető, de nem kizárólagos szempontja az, hogy a katonai cselekvés mennyire felel meg a harcászati, a hadműveleti és a hadászati törvényszerűséseknek. A politikai megítélés szempontja az, hogy a katonai cselekvés mennyire segíti elő az államérdeket. Az erkölcsi és morális megítélés alapja pedig a cselekvő erényessége és a cselekvés igazságossága. A háromféle megítélés alapján a katonai cselekvés egyaránt lehet jó vagy rossz, de amíg a politikai megítélés szempontjából a katonai cselekvés jósága vagy rosszasága attól függ, hogy egy másik dolgot, az államérdeket előmozdítja-e, vagy sem – azaz hogy a katonai cselekvés hasznos-e vagy haszontalan az államérdek megvalósítása szempontjából –, addig a szakmai, illetve az erkölcsi és morális megítélés szempontjából a katonai cselekvés harcászati, hadműveleti és hadászati helyénvalósága, erényessége vagy igazságossága nem valami más tekintetében való jószágot jelent, hanem önmagában vett jószágot foglal magában.

Például a túlerejű támadással szemben a félelmet legyőző, a helyzetben szakmailag elvárható módon helytálló és ezáltal a politikai-védelmi célt elérő katonai cselekvés politikai szempontból hatékony, mivel eléri a politikai célt (a védelmet), szakmai, illetve erkölcsi és morális szempontból önmagában jó,

mivel szakmai szempontból megfelelő módon reagál az ellenség tevékenységére, erkölcsi és morális szempontból pedig bátor.

A katonai cselekvés megítélésének ez a három nézőpontja első pillanatra három teljesen különböző és egyenrangú szempontnak tűnik, azonban ez nem teljesen van így. Egyrészt a 19. század elejétől kezdve egyre többen hívták fel arra a figyelmet, hogy a háború a politika folytatása más eszközökkel, azaz hogy nincs olyan háború, amelyet a szakmai megfontolások mellett ne vezérelnének egyben politikai elképzelések is. A katonai cselekvés megítélése esetében így a szakmai és a politikai szempontok nem választhatók el teljesen. Kettejük viszonyával a továbbiakban nem foglalkozom, sőt egyetlen szempontként fogom kezelni őket. Hívjuk ezt a teljesen szét nem választható szempontot – a helyzetet leegyszerűsítve – katonai szempontnak!

Másrészt, a tankönyv szerzője évek óta tart katonai etikai kurzusokat. A kurzusok során azt tapasztalta, hogy a tisztjelöltek egy jelentős része a katonai cselekvés megítélése során elsősorban vagy kizárólagosan a katonai szempontot tartja alkalmazandónak, az erkölcsi és morális szempontot pedig másodlagosnak vagy adott esetben a szakmai hatékonyságot csak korlátozó szempontnak. A tapasztalatok a következő kérdést vetették fel: „Milyen viszony van a katonai cselekvés katonai, illetve erkölcsi és morális megítélése között?”

A probléma alaposabb megértéséhez nézzünk két példát! Az első példa alapját Oroszország nem deklarált – 2014 és 2022 közötti – kelet-ukrajnai katonai beavatkozása nyújtja. A példa kedvéért tegyük fel, hogy egy állam vezetése háborút kíván indítani az egyik szomszédos állam ellen, amivel sértené a megtámadott állam politikai szuverenitását és területi integritását. A háborúval az agresszor jelentősen elősegítené államérdeke legalább rövid távú kielégülését, például egyesítené nemzeti bázisát adó lakosságát a szomszéd állam hasonló nemzetiségű lakosságával. A háború ugyanakkor háborús agresszió lenne, azaz nem felelne meg a háborúindítás morális szabályainak. Milyen döntést kell hozniuk a támadni kívánó állam politikai és katonai vezetőinek ebben az esetben? A katonai megítélési szempont kizárólagos érvényesítése alapján a támadás mellett kellene dönteniük. Pontosan úgy, mintha a szomszédos terület semmilyen állam tulajdonában nem állna, és azon nem élnének a szomszéd állam állampolgárai. Természetesen nem lényegtelen, hogy a többi állam milyen választ adna az agresszív háborúra, azonban mivel a többi állam véleményének figyelembevétele már valamilyen formában az erkölcsi és morális nézőpont alkalmazását jelentené, ezért ezt most hagyjuk figyelmen kívül!

A második példa alapja a civilek katonai célú igénybevétele. Az általuk vezetett ország ellen vívott háború során Szaddám Huszein előszeretettel telepítette katonai létesítményeit a civilek lakta városrészekbe, Slobodan Milošević pedig civileket kényszerített egy olyan stratégiai fontosságú épületbe, mint a belgrádi televízió épülete. Tegyük fel, hogy egy már zajló háború során az ellenség fontos katonai létesítményeit (például kommunikációs központját) egy civilek által sűrűn lakott városi kerületbe telepítette, vagy éppen civileket kényszerített katonai szempontból fontos létesítményeibe vagy azok köré. A létesítmény támadása és működésképtelenné tétele jelentősen könnyítené az ellenséggel folytatott harc sikeres megvívását a saját erők számára. Annak megtámadása ugyanakkor csak nagyszámú civil áldozattal járó művelet keretében lehetséges. Milyen döntést kell ilyen esetben hoznia a saját katonai vezetőknek? A katonai megítélési szempont kizárólagosságát feltételezve a válasz adja magát: az ellenség katonai létesítményét éppúgy meg kell támadni, mint ha az a civil lakosságtól távol helyezkedne el, és így a támadás során semmilyen civil áldozattal nem kellene számolni. Kizárólagosan a katonai szempontokat alkalmazva tehát teljesen mindegy, hogy a támadás civil áldozatokkal jár, a lényeg az ellenség katonai létesítményének a megsemmisítése. Természetesen nem lényegtelen, hogy az eltervezett támadás előreláthatólag milyen mértékű civil áldozattal járna, azonban mivel ennek a szempontnak a figyelembevétele már az erkölcsi és morális szempont alkalmazását jelentené, ezért ezt most hagyjuk figyelmen kívül!

A katonai megítélési szempont kizárólagosságának tétele így több alapon is problémát vethet fel, ezért el kell fogadni azt az álláspontot, hogy az erkölcsi és morális nézőpontnak is szerepet kell adni. Milyen szerepe lehet ennek a nézőpontnak, és milyen viszonya a szakmai nézőponthoz?

Lehetséges arra hivatkozni, hogy a katonák nem csupán katonák, hanem egyben emberek is, így a kiemelten emberi szempontokat is figyelembe kell venniük. Ennek az elképzelésnek az értelmében a katonai, illetve az erkölcsi és morális szempontokat egyaránt alkalmazni kell, még akkor is, ha azok szemben állnak egymással. A szempontok szembenállását fel kell oldani, például úgy, hogy a katonai szempont alkalmazását erkölcsi és morális szempontból való jóváhagyáshoz kapcsoljuk. A két szempont viszonyának ezen értelmezésében a katonai szempont alkalmazását az erkölcsi és morális szempont korlátozza.

Lehetséges azonban az az álláspont is, amely szerint a katonai szempont az erkölcsi és a morális szempont részét képezi, mivel erkölcsi és morális szempontból vagyunk képesek meghatározni azokat a célokat, amelyeket a katonai cselekvésnek a katonai szempont érvényesítésével el kell érnie. Például ahhoz,

hogy a hadsereget be lehessen vetni, szükséges annak megállapítása, hogy mi alkot olyan erkölcsi és morális szempontból fontos célt, amiért érdemes a hadsereget alkalmazni. Ezen elképzelés szerint a katonai szempont elősegíti az erkölcsi és morális szempont érvényesülését, és az erkölcsi és morális szempont egyféle perspektívát kínál a katonai szempont alkalmazásához.

Végül, lehetséges egy harmadik álláspont is, amely szerint az erkölcsi és morális szempont nem korlátozza a katonai szempontot, de nem is foglalja azt magába, hanem elősegíti annak érvényesülését, azaz a helyesen alkalmazott katonai szempont magába foglalja az erkölcsi és morális megítélési szempontot. Ez volt Carl von Clausewitz álláspontja is, aki szerint a katonák fizikai feladat-végrehajtása nem képzelhető el az erkölcsi és morális feltételek megvalósulása nélkül. Ez a fejezet az alábbiakban ezt a nézetet mutatja be részletesen.

Az erkölcsi és morális megítélési szempont

Amikor a felnőtt emberek a mindennapjaik során véleményt alkotnak és értékítéletet hoznak egy cselekvésről, akkor úgynevezett mindennapi erkölcsi és morális ítéletet fejeznek ki. Minden ember él ilyen ítéletekkel, amelyek fontos összetevőit képezik annak a folyamatnak, amely során indokolják saját tetteiket, vagy bírálják másokét.

Amikor ezekre az erkölcsi és morális ítéletekre vagyunk kíváncsiak, akkor végezhetünk közvélemény-kutatást, vagy valamilyen egyéb módon készíthetünk statisztikát az emberek erkölcsi véleményéről. A közvélemény-kutatással és a statisztikával leírjuk az adott embercsoport, közösség vagy társadalom erkölcsi és morális értékeit. Az értékek leírása azonban sem az adott embercsoport tagjai számára, sem mások számára nem szolgál előírással. A helyzet ahhoz hasonló, mint amikor az antropológus elutazik Dél-Amerikába az Amazonas folyóhoz, hogy egy emberevő törzs értékeit tanulmányozza, és leírja. Tegyük fel, hogy az antropológus leírja többek között azt, hogy a törzs értékesnek tartja az emberhús fogyasztását. Ezzel azonban nem írja elő senkinek – sem a törzs tagjainak, sem másoknak –, hogy emberhúst egyenek, hanem csupán rögzít egy tényállást.

A mi vizsgálatunk tárgyát képező erkölcsi és morális megítélés nem a mindennapi erkölcsi ítéletek körébe tartozik, hanem jellegét tekintve elméleti – filozófiai, etikai vagy katonai etikai – megítélés. Az ilyen megítélés alapvetően a hadtudományi és a katonai etikai gondolkodási hagyományra támaszkodik, például arra, hogy mit gondolt Szókratész, Platón, Arisztotelész, Frontinus,

Vegetius, Machiavelli, Zrínyi, Clausewitz vagy az idősebb Moltke a bátorságról. Az említett szerzők nem csupán megfogalmazták, hogy szerintük a bátorságnak ezt vagy azt a fogalmát kellene elfogadni, és a katonákkal a kiképzésen és egyéb felkészítéseken elsajátíttatni, hanem utaltak az elképzelés gyakorlati eredetére, és érveket is megfogalmaztak álláspontjuk mellett. A szerzők így mintát állítottak a mindennapi megítélés számára is, előírták azt, hogy miként kell megítélni a katonai cselekvést erkölcsi és morális szempontból.

Az elméleti erkölcsi és morális megítélés előíró jellegében hasonlít a szakmai megítélésre. Amikor harcászati, hadműveleti vagy hadászati szempontból elemzünk hadmozdulatokat, csatákat vagy háborúkat, akkor nem csupán leírjuk a csapatok mozgását és rögzítjük a tényeket, hanem ezentúl olyan ítéleteket is megfogalmazunk, amelyek jónak vagy rossznak minősítik a csapatmozgást vagy a kialakult tényállást. Az így meghozott értékítéletet a hadtudományban fellelhető harcászati, hadműveleti vagy hadászati érvekkel támasztjuk alá. Például úgy értékelhetjük az idősebb Helmuth von Moltke hadmozdulatait a königgrätzi csatában (1866), hogy Moltke, számítva az osztrák parancsnok – Benedek Lajos – defenzív hadvezetésére, a rendelkezésre álló három német hadsereget több irányból egy pontra mutató vonalakon mozgatva több oldalról támadta meg az osztrákokat. Moltke hadmozdulatait szakmai szempontból jónak ítéelhetjük. Ezzel szemben Benedek hadmozdulatait rossznak ítéelhetjük, mert ebben a helyzetben Benedeknek az úgynevezett belső hadászati vonalakon kellett volna mozgatnia egységeit (mint ahogy azt II. [Nagy] Frigyes tette 1756–1757 során a harmadik sziléziai [vagy más néven hétéves] háborúban a szászokkal, az osztrákokkal, a franciákkal és az oroszokkal szemben).

A katonai cselekvés erkölcsi és morális megítélési szempontjai

Az eddigiek alapján ugyan úgy tűnhet, hogy az erkölcsi és a morális egységes szempontot takar, azonban az erkölcsi szempont és a morális szempont különbözik egymástól; látszólagos egységük csupán a katonai szemponttal való feltételezett és közös szembenállásukból származik.

Az erkölcsi szempont igen közel áll a mindennapi élethez és a cselekvések hétköznapi megítéléséhez, mivel az alapja a tapasztalatokra adott többé vagy kevésbé tudatos egyéni válasz. Például a bátorságnak az a fogalma, amely szerint a bátor katona a kiképzett és felkészített katona, mivel a kiképzéssel megszerzett felkészültségével képes a helyzet veszélyességét mérsékelni, és így hatékonyan

cselekedni, először Platón *Lakhész* című írásában található meg, és minden bizonnyal szoros kapcsolatban áll Szókratész, Platón és a görögök falanxharcok során szerzett tapasztalataival. Ezzel szemben a morális megítélési szempont jóval távolabb áll a mindennapi élettől és a tapasztalatoktól, alapvetően a gondolatok és ideálok világából származik. Például amikor Isten akaratát, a természeti törvényeket vagy az emberi jogokat használjuk megítélési szempontként, akkor morális szempontokat alkalmazunk, mivel ezek érvényességét alapvetően érvek segítségével lehet belátni. A közös emberi természetnek a gondolkodás története során mindig szerepe volt a (katonai) cselekvések értékelésében, a gondolkodás története során azonban változtak (vagy gyarapodtak) azok az érvek, amelyek meggyőzhetnek bennünket ezen megítélési szempont létéről és jelentőségéről.

A katonai cselekvés erkölcsi megítélési szempontjai a katonai erények, morális szempontjai pedig a háborús igazságosság szabályai. Amennyiben a katonák erényesen és igazságosan folytatják tevékenységüket, akkor cselekvésük erkölcsi és morális szempontból pozitívan értékelendő, amennyiben nem, akkor negatív. A katonai erények az egyes katonák személyiségének tanulással elsajátítható jegyei, amelyek önmagukban, illetve a társadalom érdeke és a közjó megvalósításának eszközeiként is pozitív erkölcsi értékkel rendelkeznek. A legfontosabb katonai erény a bátorság, a becsület és a hűség. Az igazságosság szabályai alapján azok a tettek értékelhetők morálisan pozitívan, amelyek megadják valakinek azt, ami jár neki, és nem adják meg azt, ami nem jár neki. A háborús igazságosság legfontosabb szabályai a katonai műveletekre való felkészülésre, a katonai műveletek felvállalására, folytatására és lezárására vonatkozó előírások.

A hadtörténelem tanúsága

Mielőtt rátérünk a katonai, illetve az erkölcsi és morális megítélési szempontok viszonyának tárgyalására, érdemes megnézni, hogy miként álltak az államok és a katonai vezetők az erkölcsi és a morális szempontokhoz a történelem során. A hadtörténeti példák leírásából ugyan nem vonhatunk le messzemenő erkölcsi és morális következtetéseket, azaz nem mondhatjuk, hogy ha ők így csinálták, akkor nekünk is így kell, azonban jobban megérthetjük az erkölcsi és morális szempontok jelentőségét és helyét a katonai döntéshozatalban.

A hadtörténelem tanúsága szerint a háborúknak és más fegyveres konfliktusoknak sok esetben nem csupán természeti, biológiai vagy gazdasági mozgatórugói voltak, hanem a háborúk kinyilvánított módon rendelkeztek valamilyen

ideológiai céllal is. Ezek a célok adták a háborúk értelmét, vagy más néven ideológiáját. A háború tudattalan jellegű természeti, biológiai vagy gazdasági mozgatórugóival szemben az ideológia tudatosan meghatározott célokat foglal magába. A háború ideológiájának az volt a szerepe, hogy igazolja a saját alattvalók/állampolgárok és más államok előtt a háború indítását és viselését. Természetesen ezeknek a tudatosan meghatározott céloknak az őszinteségében sok esetben (joggal) lehet kételkedni, azonban a háborút igazoló célok megfogalmazásának igénye önmagában is felhívja a figyelmet arra a tényre, hogy az erkölcsi és a morális megítélési szempontoknak nagy jelentősége van. Nézzünk néhány példát!

Az első példa ahhoz a kérdéshez kapcsolódik, hogy vajon mi vezette az Oszmán Birodalmat az európai hódításokra és a Magyar Királyság részbeni meghódítására. Ezen terjeszkedés mögött legalább három különböző ideológia húzódott meg. Az első az iszlám szentháború-ideológiája, a második az „aranyalma” ideológiája, a harmadik pedig a magyar korona eredetének iszkenderi hagyománya. A vallásháború ideológiája szerint az Oszmán-dinasztia mint a legnagyobb muszlim államot uráló dinasztia hatalomgyakorlása azonos az iszlám kormányzati funkció gyakorlásával, így az Oszmán-dinasztia uralkodói nem csupán saját dinasztikus hatalmukért, hanem egyben az iszlám sorsáért is felelősséggel tartoznak. Másként fogalmazva az oszmán uralkodók Allah földi helytartói, és ebben a minőségükben feladatuk az iszlám terjesztése, amely egyben dinasztikus sikereik feltétele is. Az „aranyalma” ideológiája az oszmán-török harcosok harcosi és hódítói nagyságára, azaz becsületére támaszkodott. Az „aranyalma” megszerzése a „világ” feletti uralmat jelképezi, amelyet az oszmánok először Bizánccal, majd Budával, Béccsel és Rómával azonosítottak. Minél közelebb kerültek ezeknek a városoknak az elfoglalásához, annál inkább rendelkeztek hódítói megbecsüléssel (vagy igényelték maguknak ezt a megbecsülést). A terjeszkedés ebben az esetben tehát a megbecsülés megszerzésének a célja indokolta. Végül, a kora újkori török történetírás úgy tudta, hogy a magyar korona közvetve Nagy Sándortól származik. Ezt az elképzelést Nagy Sándor neve alapján iszkenderi hagyománynak nevezzük. Ezen hagyomány mellett alapul véve azt a tényt, hogy a koronát küldő uralkodó hatalommal rendelkezik azon uralkodó állama felett, akinek a koronát küldi, illetve azt a tényt is, hogy az oszmán felfogás szerint Nagy Sándor hatalmának örököse az oszmán uralkodó, utóbbiak indokoltnak tartották hatalmuk kiterjesztését a Magyar Királyságra.

A második példa II. Rákóczi György 1657-es lengyelországi hadjáratának ideológiája. Rákóczi 1657-ben a svéd királlyal és a kozák hetmannel kötött

egyezségét követően megtámadta a Lengyel–Litván Uniót. Rákóczi a hadjáratot megelőzően, 1656 végén nyomtatásban közölte a háború kezdeményezését alátámasztó indokait. Eszerint a lengyelek a múltban és a közeli jelenben is többször felajánlották neki a lengyel koronát, azért, hogy Rákóczi szüntesse meg a harcokat az unió területén, amelyet a támadással 1657-ben elfogadott. Rákóczi lengyel királlyá koronázása esetén a vallásgyakorlás lelkiismereti szabadságát is ígérte a (protestáns) lengyel nemeseknek.

Végül, a harmadik példa a 20. század legnagyobb agresszív háborújának, a II. világháborúnak a kirobbanása. Hitler 1939 szeptemberében Lengyelország megtámadását német önvédelmi háborúként kívánta beállítani országának állampolgárai és a világ államai előtt. Ennek érdekében a német titkosszolgálat embereit lengyel egyenruhába öltöztette, majd a határ német oldalán álló településeket támadtatott meg velük, összesen 21 helyen. Az egyik leghíresebb támadás a gleiwitzi rádióadót érte, amelyet a „lengyel szabotőrök” elfoglaltak, és lengyel nyelven egy németellenes propagandaszöveget olvastak be.

Számos ehhez hasonló példa található még a háború igazolására. Természetesen az igazolás kísérletének őszintesége sok esetben megkérdőjelezhető. Például Hitler kimondottan keveset adott arra, hogy a „lengyel szabotőrök” támadásának álcája tökéletes legyen, illetve Rákóczi sem teljesen őszintén fogalmazta meg indoklását. Sok igazolási kísérlet ezért nem más, mint a politikusi képmutatás példája. A képmutatásnak azonban mint az erkölcsileg rossz vagy morálisan igazságtalan tettek szavakkal és tettekkel való elkendőzésének önmagában is jelentősége van az erkölcsi és morális megítélés szempontjából. A képmutatás ugyanis azt jelzi, hogy kisebb vagy nagyobb mértékben a képmutató is fontosnak tartja az erkölcsi és a morális megítélést, hiszen pontosan azért kendőzi el rossz vagy igazságtalan tetteit, hogy mentesüljön mások erkölcsi és morális szemrehányó vagy elmarasztaló megítélésétől.

Mire jó a katonai cselekvés erkölcsi és morális megítélési szempontjainak alkalmazása?

Az erkölcsi és a morális szempontokat lehetséges és érdemes is komolyabb mértékben figyelembe venni, mint ahogy azt a képmutató hadvezér/politikus teszi. Vajon miért? A kérdésre adható rövid válasz szerint, mert alkalmazásuk növeli a katonai cselekvés harcászati, hadművelleti és hadászati hatékonyságát,

védi a katonák mentális egészségét, és fenntartja, illetve erősíti a katonák kapcsolatát a társadalommal. Nézzük a válasz rövid kifejtését!

A katonai cselekvés harcászati hatékonyságának növelése

A katonai erkölcsi és morális szempontok alkalmazása, azaz az erényes és igazságos cselekvés közvetlenül és közvetve is növeli a katonai cselekvés harcászati hatékonyságát.

Az erényes viselkedés közvetlen pozitív kihatással van a katonai cselekvés végkimenetelére, hiszen az olyan katonai erények, mint a bátorság, a becsület vagy a kitartás, hatékonyabbá teszik a katonai cselekvést a harcászati jelentőséggel rendelkező helyzetekben (például a csatában). A bátorság erényének segítségével a katonák elkerülhetik a gyáva viselkedést, amely miatt nem tudnának részt vállalni a harcból, illetve a vakmerő viselkedést, amellyel túlvállalnák magukat, és nem lennének egységük segítségére. Katonai becsületükre gondolva ragaszkodhatnak a bátor viselkedés választásához a nehezebb helyzetekben is. A kitartás erényének segítségével pedig a katonák határozottabban tarthatnak ki korábban meghozott döntéseik és a kapott parancsok mellett, így képesek jobban ellenállni például a testi-lelki fáradtságnak és a zavaró félinformációknak.

Az erényes cselekvés nem csupán közvetlenül, hanem közvetve is pozitív hatással van a katonai cselekvés harcászati hatékonyságára. Az olyan erények ugyanis, mint a hűség (a hazához vagy a bajtársakhoz), a becsületesség és az őszinteség, elmélyítik a katonák közötti együttműködést, és erősítik a testületi szellemet, amivel pozitívan befolyásolják, azaz növelik a katonai egységek hatékonyságát a harcban. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az együttműködés és a testületi szellem az, ami vezeti a katonai egységeket a katonai parancsnok távollétében.

A katonai cselekvés hadászati hatékonyságának növelése

A háborús igazságosság szabályainak betartása növeli a hadászati hatékonyságot. Betartva az igazságosság szabályait a katonai cselekvés az elengedhetetlen mértéknél jobban nem fordítja saját, illetve az ellenség civiljeit és katonáit a saját állam, annak hadserege és katonái ellen.

A kortárs háborúk egy részét – a terrrorszervezetek ellen viselt háborúkat – szokás negyedik generációs háborúnak nevezni, amelyeknek az egyik fontos, esetenként meghatározó jellemzője, hogy ideológiavezéreltek. Az ideológiai dimenziót lehetséges mindkét háborús félhez kapcsolni, bár a nyugati államok és Oroszország által alkalmazott ideológia jelentősen különbözik a terrrorszervezetek ideológiájától. Amíg ugyanis a közel-keleti terrrorszervezetek ideológiája alapvetően vallásos jellegű, addig a nyugati államoké a háborús igazságosságra, az igazságos háború elméletére épít, Oroszországé pedig a hagyományos orosz birodalmi mintát követi.

A szélsőséges iszlamista terrrorszervezetek a vallásos ideológiát elsősorban a számukra elérhetetlen, de a nyugati hatalmaknál és Oroszországnál rendelkezésre álló haditechnika ellensúlyozására is alkalmazzák. A vallásos ideológia ugyanis alkalmas a megszállottság növelésére, amely segítségével hatékonyan lehet felvenni a (nem hagyományos) harcot a nyugati hatalmak és Oroszország ellen.

A nyugati hatalmak ezzel szemben az ideológiát elsősorban a terrrorszervezetek elleni sajátos háborús stratégiaként alkalmazzák, a lakosságcentrikus stratégia részeként. A lakosságcentrikus stratégia alapvető feltételezése, hogy a terrrorszervezetek számára kiemelkedően fontos a menedékkel, ellátással és sajátosan orvosi ellátással és egyéb módon támogató háttérközösség. Ezért a stratégia egyik fontos célja a terrorcsoportokat támogató háttérközösség tagjai szimpátiájának megnyerése, és ezáltal a terroristák közösség általi támogatottságának csökkentése. Ennek egyik eszköze az olyan katonai cselekvések végrehajtása, amelyek erkölcsileg vagy morálisan igazolhatók a háttérközösség tagjai előtt is. Például, amennyiben a terroristák elleni (drón)támadásnál a támadás nincs tekintettel a háttérközösség nem terrorista tagjaira, akkor a terroristák közösség általi támogatottságának csökkentése helyett a háttérközösség tagjai várhatóan felsorakoznak a terroristák mögé. Ezzel szemben a háttérközösség tagjainak kímélése – a háborús igazságosság szabályainak betartásával (például telefonhívások vagy *roof knocking* [tetőn kopogtatás] figyelmeztetéssel, a támadás megfontolásánál a diszkrimináció és az arányosság elveinek a figyelembevételével) –, esetleg jó szándékú segítése könnyebben fordítja el őket a terroristáktól. Az ilyen erkölcsi és morális együttműködés az ellenség civiljeinek azt sugallja, hogy a két közösség között igazából nincs komoly ellentét, hogy azok képesek lennének egymással mindenki számára gyümölcsöző békében élni. Ezáltal az erkölcsi és morális szempontok figyelembevétele hozzájárulhat a háború hatékony viseléséhez és gyorsabb befejezéséhez.

A katonák mentális egészségének védelme

Az erények gyakorlása és a háborús igazságosság szabályainak a betartása megvédi a harctevékenységekben részt vevő katonákat a harctevékenység által lehetőség szerint nekik okozott olyan mentális betegségektől, mint például a poszttraumás stressz-szindróma.

A harctevékenység során a katonáknak szembe kell nézniük saját, bajtársaik, a civilek és az ellenséges katonák szenvedésével és halálával. Tekintve, hogy az emberek többsége érzékeny mások szenvedésére (képes együttérezni másokkal), illetve hogy a háború tág teret biztosít az emberi szenvedésnek, a katonák szélsőségesen ki vannak téve annak a lelki tehernek (stressznek), amelyet mások szenvedése idéz elő számukra saját empatikus képességükön keresztül. Amennyiben a katonák nem képesek feldolgozni az eseményeket, akkor szembesülniük kell azok mentális-egészségügyi következményeivel (például a poszttraumás stressz-szindrómával).

A stressz kezelésének egy formája az erényes és igazságos döntéshozatal és viselkedés elsajátítása/elsajátíttatása. Az erényes és igazságos viselkedéssel ugyanis a katonák abban a tudatban cselekednek, hogy tetteik indokoltak, és így az okozott vagy elviselt szenvedés is indokolt. Ez a tudat megakadályozza a káros mértékű stressz kialakulását, vagy legalábbis csökkenti annak lehetőségét. Ennek oka, hogy az a tudat, hogy indokoltan teszünk valamit, annak a tudatával egyenértékű, hogy amit tettünk, az önmagában véve jó, ami mentális biztonságot és stabilitást biztosít számunkra.

A katonák és a társadalom erkölcsi kapcsolatának biztosítása

A katonai erények gyakorlása és a háborús igazságosság szabályainak a betartása azért is jó, mert biztosítja a katonák és a társadalom közötti kapcsolatot, a katonák és a hadsereg társadalmi integrációját. Az erények ugyanis eszményi elvárások, amelyek gyakorlását a társadalom várja el a katonáktól, így az erényes viselkedés elősegíti a katonák és a katonaság társadalomba való beilleszkedését. Erre azért is van szükség, mert a katonaság és a katonák sajátos értékeik és viselkedésük miatt (mint például a közösségelvűség, az alá- és fölérendeltségen alapuló viszony, vagy hogy a katonákat emberek ölésére képezik ki) könnyen elszigetelődhetnek a társadalom más részeitől. Így, amennyiben az erények a társadalom eszményi

elvárásai a katonai viselkedéssel szemben, akkor az erényes viselkedés gyengíti a katonaság és a katonák elszigetelődési irányultságát.

Az erények azonban csak elvileg eszményi elvárásai a társadalomnak. Azért elvileg, mert az a társadalom, amely már régóta nem szembesült azzal, hogy egy másik állam megtámadja vagy megtámadhatja, hajlamos torzan megítélni a katonai erények értékét. Az ilyen társadalomban a katonai erények értéke csökken, esetenként el is tűnik. A jólét ebben az értelemben nem támogatja a katonai erényeket, és nem értékeli nagyra a katonai erények gyakorlását.

A jólétben működő társadalomban is van azonban jelentősége a katonai cselekvés morális megítélésének, azaz az igazságosság szabályainak. Manapság az európai államok katonái sok esetben nem saját államhatáraikat védik, hanem emberi jogi (azaz igazságossági) megfontolások alapján más államok területén avatkoznak be helyi konfliktusokba, vagy tartják fenn a békét. Ezeknek az úgynevezett békeműveleteknek a társadalmi megítélési szempontját elsősorban nem a katonai erények, hanem az igazságosság szabályai képezik. A jólétben élő társadalom természetesen a háborús igazságosság szabályait éppannyira nem ismeri, mint a katonai erényeket, azonban a jólétben élő társadalom működése számára is elengedhetetlen valamilyen igazságosság gyakorlása (például a saját élet vezetéséhez való jogok igénylése és védelme). Ezért, párhuzam segítségével, a társadalom a békeműveletekről is képes morális ítéletet alkotni, összehasonlítva azt az igazságosság egyéb eseteivel. Ilyen kiemelkedően fontos párhuzam az egyéni másvédelem esete, amikor az a kérdés, hogy mikor és milyen mértékben igazságos beavatkozni valakinek abba a szituációba, amikor az utcán egy másik embert egy rabló vagy egy gyilkos megtámad. Amennyiben igazságos megvédeni az utcán egy ismeretlen embert az őt megtámadóval szemben, akkor igazságosnak tűnik megvédeni egy másik (nem szövetséges) államot is az őt ért igazságtalan támadással szemben, vagy felszabadítani az igazságtalan megszállás alól.

Irodalomjegyzék

Felhasznált irodalom

Land Warfare Development Centre [é. n.]: *Land Operations*. Online: www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/33695/ADPOperationsDec10.pdf

Ajánlott irodalom

FODOR Pál (1991): Magyarország és Bécs az oszmán hódító ideológiában. In FODOR Pál: *Magyarország és a török hódítás*. Budapest: Argumentum, 121–160.

KÁRMÁN Gábor (2006): Bellum Iustum-érvelések II. Rákóczi György háborúiban. *Századok*, 140(4), 939–971.

Alapfogalmak

1. a katonai cselekvés megítélési szempontjai
2. az erkölcsi és a morális szempont
3. az erkölcsi-morális szempont és a katonai cselekvés lehetséges viszonyai
4. a harcászati és hadászati elősegítés
5. a mentális egészség védelme
6. a társadalmi izoláció és az integráció típusai

Vákát

A katonai hivatás problémái

Vákát

A katonai hivatás

Az állam és a magáncégek által alkalmazott szerződéses katonák számának emelkedése és az önkéntes, tartalékos tisztek vezette katonai egységek felállítása fontos erkölcsi és morális kérdéseket vet fel. A kérdések egy része a szerződéses katonák és a tartalékosok személyiségének sajátos jellemzőire, illetve a tetteikkel szemben támasztott morális elvárások mibenlétére vonatkozik. Ezek megválaszolásához először az szükséges, hogy a kezünkben legyen a hivatásos katonák erkölcsi és morális jellemzőinek, illetve a velük szemben támasztott elvárásoknak a meghatározása. Ez a fejezet a hivatás mibenlétéből és elemeiből kiindulva körülírja a katonai hivatás által magába foglalt erkölcsi és morális jellemzőket, értékeket és elvárásokat.

Hivatás, keresztény hivatás és világi hivatás

Az emberi munkavégzésnek legalább három formáját különböztethetjük meg: az elfoglaltságot, a szakmát és a hivatást. Az elfoglaltság sajátos szakképesítést nem igénylő, anyagi javakért végezhető munka; a szakma speciális szakképesítést igénylő, karrierépítés közvetlen vagy közvetett céljával végezhető munka; végül, a hivatás sajátos szakképesítést igénylő, erkölcsi és morális értékek megvalósítása érdekében végezhető munka.

A hivatás gyakorlása egyaránt együtt jár a hivatást gyakorló személyiségének erkölcsi és morális felértékelődésével (például a katonák bátrabbá válnak a katonai hivatás gyakorlása során) és a hivatást gyakorlótól független erkölcsi és morális értékek megvalósításával (például a katonák elősegítik a haza védelmét). A személyiség felértékelődése előfordulhat a szakmai munkavégzésnél is, amennyiben valaki nem csupán a karrierépítésre összpontosít, hanem a civil erkölcsi és morális elvárásoknak megfelelően végzi a munkáját (például nagy figyelemmel, pontosan, kitartóan). Ebben az esetben a szakmai munkát végző jellemezhető úgy, hogy elhivatottan dolgozik, azonban ez nem jelenti azt, hogy hivatást gyakorolna.

A hivatás gyakorlása továbbá nem ellentétes az anyagi érdekek kielégítésével, illetve a karrierépítéssel, hanem amiként a karrierépítés ráépül az anyagi érdekek kielégítésére, úgy a hivatásgyakorlásra jellemző erkölcsi és morális értékek megvalósítása ráépül az anyagi érdekek kielégítésére és a karrierépítésre.

A különböző hivatások jelentős szerepet töltenek be a modern társadalmak működésében, ezért nagyon fontosak azok számára. A hivatás és a hivatásgyakorlás nagyra értékelése azonban nem csupán a modern társadalmak sajátja, eredete a keresztény világnézethez, illetve bizonyos értelemben az ókori emberképhez nyúlik vissza. Az ókorban Arisztotelész (Kr. e. 384–322) által igyekezett megérteni az élettelen dolgok és az élőlények, köztük az ember lényegét, hogy milyen céllal rendelkeznek a létezésük során. A balta lényegének meghatározása esetében például fontosnak tartotta, hogy szerepe és létének célja a hasítás. Ehhez hasonlóan Arisztotelész úgy fogta fel az ember lényegét, mint aminek a lélek képességéből fakadóan van saját szerepe és célja. Az emberi cél végeredményben a boldogság, amely az erények (például a bátorság, a mértékletesség, a bölcsesség és az igazságosság) közösségben való megszerzésén és gyakorlásán keresztül érhető el.

A hivatásfogalom fontos előképe az ókori emberkép, az azonban még nem tartalmazta a hivatás fogalmát, mert az ókori elképzelés a lelki képességek – az erények – gyakorlását az ember természetéből fakadó és ezért előre meghatározott szerepeként határozta meg.

A középkori keresztény hivatásfogalom

A hivatás fogalma először a Bibliában tűnt fel, Pál első korinthusbeliekhez írt levelében: „20. Kiki a mely hivatásban hivatott el, abban maradjon. 21. Szolgai állapotban hivatattál el? Ne gondold vele, sőt ha szabad lehetsz is, inkább élj azzal. 22. Mert az Úrban elhívott szolga az Úrnak szabadosa; hasonlóképpen, aki szabadságban hivatott el, Krisztusnak szolgálja.” (1Kor 7,20–22) Az idézet alapján a biblikus hivatásfogalom tartalma két részből tevődött össze: abból, hogy 1. a hivatással rendelkezőt valaki (Isten) elhívta, ami nem érinti a társadalmi pozíciót; hogy 2. az elhívás a valamilyenné válásra, egy állapot (a keresztény lelki állapot) kialakítására irányult.

Ezekhez tehetjük hozzá, hogy 3. a beteljesített elhívás azonos a megváltással és az Isten nyájában való étellel. Ugyanis a középkori keresztény hivatásfogalom is az emberi boldogság elérésének az eszköze volt, akárcsak az arisztotelészi emberképből fakadó szerep. A hivatás azonban több volt a természeti szerepnél, mert értelmében az ember mellett valaki másnak, Istennek is szerepe van az emberi boldogság elérésében. Egész pontosan, a biblikus elképzelés szerint hiába él valaki erényesen (bátran, mértékletesen, bölcsen és igazságosan),

az önmagában még nem elegendő a boldogság eléréséhez. Az emberi boldogság eléréséhez szükség van Isten megváltására, amelynek előfeltétele Isten elhívása és az elhívás elfogadása. Az elhívás azoknak a keresztény erényeknek a kijelöléseként fogható fel, amelyek megszerzése és gyakorlása az isteni megváltáson keresztül elvezet a boldogsághoz (hit, remény, szeretet).

A középkor során a hivatásfogalom paradigmaticus formája a középkori szerzetesség eszmeiségében érhető tetten. Így például Szent Benedek (480–547) regulája tanúsítja az Urban való elhívást Istennek való engedelmességgként, azaz Isten szolgálataként értelmezve: „Hallgasd meg, ó fiam, a mester parancsait, és hajlítsd hozzá szíved figyelmesen, fogadd a jóságos atya intéseit készségesen és tettekkel teljesítsd, hogy visszatérj az engedelmesség fáradságos munkájával ahhoz, akitől elszakadtál az engedetlenség tunyasága által. Hozzád intézem most tehát szavaimat, aki lemondasz saját akaratodról, és az engedelmességnek hatalmas és hírneves fegyverzetét veszed magadra, hogy Krisztus Urunknak, az igaz Királynak harcosa légy.”

A reformáció hivatásfogalma

A középkori keresztény hivatásfogalomnak leginkább a szerzetes papság volt képes megfelelni, hiszen a legteljesebben az volt képes olyan életformát élni, amellyel elsajátíthatók voltak a keresztény erények. Ezzel a gyakorlatban a társadalom nagy része ki volt zárva a hivatás gyakorlásából, illetve a megváltásból. A reformáció pontosan erre a problémára adott választ a hivatásfogalom átértelmezésével.

Az olyan reformátorok véleménye szerint, mint Luther Márton (1483–1546) és Kálvin János (1509–1564), a megváltáshoz és a boldogsághoz vezető hivatás nem csupán Isten közvetlen szolgálatával érhető el, hanem közvetett módon is, ha valaki mindennapi munkája és családi élete során keresztényi életet él. Luther szerint:

„Először is figyelemmel kell lenni arra a különbségre, hogy más a hivatal és más a személy, vagyis hogy más a tett és más a végrehajtója. Mert valamely hivatal vagy tett magában véve igenis lehet jó és helyes, de azért mégis rossz a helytelené válik, ha a személy, vagyis az, aki végrehajtja, nem jó s nem jár el helyesen. A bíró hivatala fenséges, isteni hivatal, szolgáltatson bár igazságot akár szóval, akár tettel, mint a hóhér. De ha olyasvalaki gyakorolja, akire nincsen bízva, avagy ha az, akire bízták, haszonleséssel, részrehajlással gyakorolja, akkor az a bírói hivatal már se nem jó, se nem helyes. A házasság is

fenséges és isteni intézmény, mégis sok a gazfickó a házas állapotúak között. Így vagyunk a katonarenddel, vagy hivattal vagy mesterséggel is: magában véve helyes és isteni, de arra kell ügyelni, hogy a katonaszemély is arravaló és derekas legyen [...]»

A reformáció hivatásfogalma az elhívás célzotti körének a kiterjesztésén túl megtartotta a korábbi keresztény fogalom azon főbb jellemzőit, hogy Istennek kell valakit elhívnia, hogy hivatása legyen, hogy bizonyos állapot kialakítása a cél, illetve hogy az eredmény a megváltás és a tágon értelmezett keresztény közösségben való élet.

A világi hivatásfogalom

A világi hivatásfogalom kialakulásának két lépcsőjét különböztethetjük meg, a reformáció hivatásfogalmának elvilágiasodását a kapitalista gazdaság kialakulásán keresztül a 16. századtól kezdve, illetve a kapitalista gazdaságnak a hagyományos társadalmi viszonyokra gyakorolt romboló hatásaira adott keresztényszocialista választ a 20. század első felében.

Max Weber *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* című munkájában hívta fel arra a figyelmet, hogy a protestánsok munkaerkölce nélkül nem lett volna lehetséges a modern kapitalista termelés munkaerkölce, amely a 16. századtól kezdve átforgatta a társadalmat. Weber szerint:

„[A] kapitalista kultúra »társadalometikájára« jellemző, sőt bizonyos értelemben meghatározó a hivatásbeli kötelességek sajátos, valójában azonban egyáltalán nem magától értetődő gondolata. Ez azt jelenti, hogy az egyénnek kötelességtudatot kell éreznie – és érez is – »hivatásbeli« tevékenységének tartalmával szemben, bármi legyen is az s tekintet nélkül arra, hogy az elfogulatlan érzület előtt ez akár mint munkaerejének, akár mint logikai javainak (»tőke«) tiszta értékesítése tűnik fel.»

A protestáns (Weber szerint elsősorban kálvinista) erkölcs és a kapitalista erkölcs közötti kapcsolat Weber szerint annak a következménye, hogy a kálvinizmus szerint Isten már előre eldöntötte, hogy kit fog megváltani, és kit nem, így akármit is tesz valaki az élete során (például istenes életet él), azzal nem járulhat hozzá a megváltásához. A kiválasztottság ténye biztosan ugyan csak a halál után ismerhető meg, ám mivel Isten a kiválasztottakat arra rendelte, hogy életük során növeljék Isten e világi dicsőségét, ezért az e világon elért sikerek bizonyos értelemben jelzik a kiválasztottságot a sikert elérő számára. Ez az elgondolás mindenki számára indokolja, hogy életében, világi munkáján és családi életén

keresztül Isten dicsőségének emelésére törekedve minél sikeresebb legyen, hiszen sikerei kiválasztottsága jelei lehetnek. A sikerek elérésének egyik fontos területe a gazdaság és a kereskedelem.

A protestáns erkölccsel a korban a katolikus valláserkölcс állt szemben, amelynek értelmében az embernek nem szabad haszonra kölcsönadnia és felhalmoznia a javakat, és ezáltal arra törekednie, hogy a társadalomban magasabb pozícióba kerüljön, mert a korábban idézett páli levél értelmében a megváltásig mindenkinek meg kell maradnia abban a társadalmi pozícióban, ahová született. A katolikus elgondolás gyökere a korai középkorban keresendő, amikor a rossz életfeltételek miatt az emberek éheztek, és a haszonra kölcsönzés a kihasználással lett volna egyenértékű, amit az egyház szigorúan tiltott. Az életfeltételek javulásával aztán különbséget tettek a fogyasztási és a kereskedelmi kölcsön között, és az utóbbit – kivételként – az egyház sem ellenezte. A főszabály azonban továbbra is a haszonra történő kölcsönzés (az *usura*) tilalma volt. A gazdaság és a kereskedelem volumenének szintlépéséhez, illetve a társadalom szerkezetének átalakulásához ezért szükség volt a protestáns valláserkölcс kialakulására.

A 19. század második felére a kapitalista gazdaság elterjedése lebontotta a hagyományos (természetes) közösségi kötelékeket, és emberek tömegei számára tette lehetővé a kialakuló kapitalista gazdaságba való bekapcsolódást, vagy máshonnan nézve emberek tömegeit szolgáltatta ki a kapitalista gazdaság haszonélvezőinek. Ezzel az erkölcsi szempontból is igen problémás helyzettel a különböző politikai ideológiák különbözőképpen igyekeztek megküzdeni. Az újabb ideológiák közül a szocializmus a társadalmi egyenlőség biztosítására törekedett. A szocialisták a társadalmat ellenérdekű és egyenlőtlen osztályokra bontották: a kapitalizmus kárvallottjaira (a proletariátusra) és haszonélvezőire (a kapitalistákra). A történelmet ezen két osztály olyan párharcaként értelmezték, amelyből végül szükségszerűen a proletariátus és vele a kapitalizmust meghaladó társadalmi berendezkedés, a társadalmi egyenlőség emelkedik ki győztesen.

A másik új ideológia a keresztényszocializmus volt, amely a szocializmussal szemben nem törekedett a társadalom kapitalista gazdaságra épülő szerkezetének megváltoztatására, hanem annak a talaján állva kívánta mérsékelni a kapitalizmus erkölcsileg káros hatásait. A keresztényszocialista megoldás megfogalmazásai azok a pápai körlevelek voltak, amelyekben a pápák a társadalmi problémák megoldásaként keresztény értéken alapuló iránymutatást kínáltak. Az első ilyen iránymutatás XIII. Leó pápa 1891-ben megjelentetett *Rerum novarum* (*Új dolgok*) című körlevele volt, majd ezt követte 1931-ben XI. Pius pápa *Quadragesimo*

anno (Negyven évvel korábban) című körlevele, amely címében a negyven évvel korábban megjelent *Rerum novarum*-ra utalt.

A *Quadragesimo anno* a kapitalizmus által okozott erkölcsi problémákat (ekkor a gazdasági világválság jelentette kihívásokat) úgy kívánta orvosolni, hogy a társadalmat hivatásrendek mentén osztotta fel. Ezek az egy társadalmi funkciót ellátó szakmát gyakorlókat tömörítik egy csoportba, legyenek akár munkavállalók, akár munkaadók (így keresztbe metszik a társadalmi osztályokat). A körlevél szerint a társadalomnak szüksége van hivatásrendekre, mivel az állam csak a hivatásrendek közvetítésével képes irányítani a gazdaság és a társadalom működését. Ahogy az enciklika fogalmaz:

„83. [...] a társadalomszervezet egyes elemei helyesen felépített rendszerré állnak össze, vagyis hivatásrendekké, amelyekbe az egyének nem a munkaerőpiacon betöltött szerepük szerint tagozódnak be, hanem ténylegesen gyakorolt társadalmi funkciójuk különbözősége szerint. Hiszen az a természetes út, hogy amiképpen az egymás közelében élők községet hoznak létre, úgy azok is, akik ugyanazt a szakmát vagy hivatást gyakorolják, akár a gazdaságban, akár másféle munkakörben dolgoznak, valamiféle szervezetbe, testületbe tömörüljenek. [...]”

84. Mivel a »rend«, ahogy Szt. Tamás kitűnően elemzi, olyan egység, amely több elem harmonikus elrendezettségéből keletkezik, így a valóságos és fogalmának megfelelő társadalmi rend is megkívánja, hogy a társadalom különböző tagjait valamilyen erős kötelék kapcsolja egységgé. Ez az összekapcsoló erő megvan magában a termelő és egyéb funkciók ellátásában, melynek során az ugyanazon rendi csoporthoz tartozó munkaadók és munkavállalók közös céllal tevékenykednek; megvan ez az erő továbbá a közjóban, amelynek érdekében valamennyi rend a maga helyén segítőleg köteles együttműködni. A rend azután annál szilárdabb, annál hatékonyabb, minél odaadóbban gyakorolják hivatásukat az egyének, illetve az egyes hivatásrendek, és minél kiválóbbat nyújtanak az adott hivatáson belül.”

XI. Pius körlevele egyesíti magában a korábbi hivatásfogalmak néhány jellemzőjét – a hivatást gyakorló odaadását, belső elköteleződését (azaz a biblikus fogalomban a lelkiséget) és a gyakorlatban való sikerességet (mint a protestáns fogalomnál) –, és új elemeket is megfogalmaz. Az új elemek közé tartozik az, hogy a hivatás a közjó szolgálata valamilyen társadalmi szerepen keresztül, és hogy a hivatásrend sajátos közösséget alkot a társadalmon belül, amelyre speciális erkölcsi értékek jellemzők.

A világi hivatás elemei

A régi és az új elemek együtt alkotják a modern hivatások olyan fontosabb jellemzőit, mint a belső elköteleződés, a közjó szolgálata valamilyen társadalmi szerep ellátásán keresztül, a monopolisztikus és a közösségi jelleg, a sajátos szakmai tudás, illetve az erkölcsi és morális értékek.

A hivatás a világi elképzelés szerint éppúgy szolgálat, mint a vallásos elképzelés szerint, azonban a korábbi elképzelésekkel szemben a hivatás nem Isten, hanem a közjó szolgálata. A közjó a közösség java, amely megkülönböztetendő a közösség tagjai érdekeinek összességétől, azaz a közérdektől. A közjó ugyanis nem csupán a közösséget adott pillanatban alkotó közösségi tagok érdekeivel áll összefüggésben, hanem azzal a közösséggel, amelynek van múltja, jelene és jövője. A közjó a közösség mint a mindenkori tagjaitól elvonatkoztatott közösség számára való jó. A közösség számára való jó a közösség múltjára való emlékezést meghatározó hagyományokra, illetve a közösség jelenét és jövőjét biztosító külső biztonságra, a közösségen belüli békére, a közösségi igazságságra, a közösségi egészségre, a közösségi kultúrára és a közösség boldogulására terjed ki.

A közösség, bár részeihez való viszonyában és történelmében értelmezhető mintegy élőlény felépítéseként és történeteként, nem (tudatos) élőlény. Ennek megfelelően a közösség nem is képes elhívni valakit, mint ahogyan Isten (és általánosabb értelemben az ember) képes erre. A középkori keresztény elképzelés szerint a hivatás Isten elhívásával, illetve az elhívás lélekben való felismerésével jön létre. Ha Isten elhívott valakit, és az elhívott ezt felismerte, akkor neki nincs mit tennie, Isten szolgálatának kell szentelnie az életét. A modern hivatás ezzel szemben nem elhívás eredménye, hanem választásé, amelynek azonban alapot képezhet a közösséghez való érzelmi kötődés „lélekben” felfedezett nyoma. A modern hivatás gyakorlója többé-kevésbé tudatosan dönti el, hogy vajon a közjót kívánja-e szolgálni, illetve hogy milyen módon kívánja szolgálni azt.

A közjó szolgálatát a hivatásrendek és tagjaik a társadalmi szerepek ellátásán keresztül végzik el. A különböző társadalmi szerepek a közjó egyes részeinek, egyes közjavaknak a szolgálatát foglalják magukba. Például a közösség külső védelmét a katonaság, a közösségi tagok közötti béke fenntartását a rendőrség, a közösségi igazságság fenntartását az ügyvédek, az ügyészek és a bírák, a tagok egészségének a megőrzését az orvosok, a közösség kultúrájának fenntartását a tanárok és a közösségi boldogulás elősegítését a tudósok (kutatók) látják el.

A hivatásrendek kisajátítják azt a társadalmi szerepet, amelyet ellátnak. Ennek megfelelően a társadalom adott hivatásrenden kívüli tagjainak nincs módjuk az adott társadalmi szerepet életvitelszerűen ellátni. Például a közösségi tagok egészségével az orvosok foglalkoznak hivatásszerűen, a csontkovácsok és egyéb „kirurgusok” nem. Ennek az a legfőbb oka, hogy a társadalmi szerep sikeres ellátásához speciális szaktudás szükséges, amelynek a megszerzése előfeltételekhez (például felvételi vizsga az egyetemre) és elvárásokhoz (például vizsgák, szakvizsga az egyetem, gyakorlat az egyetemi képzés alatt és után) kötött. Aki megszerzi a sajátos szaktudást, az elvileg a hivatásrend tagjává válik (a gyakorlatban ennek vannak még más feltételei). Aki azonban nem rendelkezik a szaktudással, az a gyakorlatban sem képes sikeresen ellátni a társadalmi szerepet.

A sajátos tudás fenntartása, átadása és gyarapítása kizárólag egyéni szinten lehetetlen, ezért a társadalmi szerep ellátása is (a hivatásrendi) közösségi szerveződéshez kötött. A hivatásrendek közösségként egyesítik magukban az adott hivatás minden gyakorlóját, aki a közösségi természet miatt az adott hivatásrendre jellemző erkölcsi és morális értékekkel rendelkezik.

A hivatásrendek erkölcsi és morális értékei eredetük szerint legalább négyfélék lehetnek. Egyrészt, a hivatásrendek által végzett szolgálat nem a kényszeren alapul, azaz a hivatást gyakorlók nem azért szolgálják a közjót és látják el a hozzá kapcsolódó társadalmi szerepet, mert mások kényszerítik erre őket. A hivatásokra jellemző kényszermentesség megnyilvánul a hivatás választására irányuló szabad döntésben, és az követelménye a hivatásgyakorlás során ellátandó munka jellegének is. A hivatásgyakorlás ugyanis sok esetben összetett feladatok megoldását jelenti, amely igénybe veszi a hivatásgyakorló egész személyiségét. A kényszermentesség ez utóbbi formája a professzionális autonómia, amely a hivatásgyakorlás egyik központi értéke.

A hivatásgyakorlás egy másik értéke a szakképzett felelősség, amely a hivatás társadalmi szerephez kötöttségéből származik. Mivel a hivatás a közjót monopolizált társadalmi szerep ellátásával szolgálja, ezért a hivatásgyakorlón kívül más azt a szerepet nem képes ellátni, aminek következtében rá sajátos felelősség hárul.

A hivatásgyakorláshoz kapcsolódó harmadik érték a hivatás tetteken keresztül gyakorlását segíti elő, ezért erényeket foglal magába, amelyek hatékonyabbá teszik a hivatásgyakorlást. Például a tudósok esetében a precizitás, a kitarás, az intellektuális nyitottság vagy az intellektuális bátorság megnöveli a kutatások sikerességének valószínűségét, hiányuk pedig nagy hátrányt okoz.

Végül, a hivatáshoz kapcsolódó értékek abból is származnak, hogy biztosítják a közösségi összetartozást a hivatásközösségen belül, illetve a hivatásközösség és a civil társadalom között. Az összetartozás biztosításaként épp annyira fontos, hogy a hivatásközösség tagjai egy közösség tagjainak tekintsék magukat, mint az, hogy e közösség ne távolodjon el túlságosan a civil társadalomtól, vagy ne éljen vissza a hatalmával, és ne váljon uralkodóvá a civil társadalomban. Például az orvosi közösség sajátos értéke az élet megőrzése és a szenvedéstől való mentesség elősegítése, amelyek iránt a hippokratészi esküvel köteleződnek el. Ezeknek az értékeknek és a hippokratészi eskünek a követése biztosítja az orvosok közötti szoros viszonyt, illetve egyszerre a tágabb társadalommal fennálló kapcsolatot is.

A katonai hivatás és a katonai hivatás elemei

A katonai hivatás története az ókorba nyúlik vissza, amikor még inkább sajátos katonai szerepvállalásként lehet rá hivatkozni, és sajátos megfogalmazásait megtaláljuk a történelem különböző korszakaiban is. Az alábbiakban bemutatom Platón ókori, Szent Ágoston és John of Salisbury középkori, illetve Samuel P. Huntington újkori elképzelését a sajátos katonai szerepvállalásról és a katonai hivatásról, majd a hivatásoknak az előző fejezet végén összegezett jellemzőit specializálom a katonai hivatásra, különös hangsúlyt fektetve a katonai hivatás által magába foglalt erkölcsi és morális értékekre.

A speciális katonai szerepvállalás és a katonai hivatás különböző formái az ókortól a 19. századig

A görög ókorban ugyan még nem beszélhetünk a katonai hivatás fogalmáról, azonban a Platón (Kr. e. 427–347) által bemutatott katonai szerep sok tekintetben hasonlít a katonai hivatás későbbi megfogalmazásaihoz. Ezért mindenképpen érdemes bemutatni Platón elképzelését a sajátos katonai szerepvállalásról és a katonák társadalmi kasztjáról.

Platón szerint az állam akkor keletkezik, amikor az egyes ember már nem tudja magát ellátni, hanem természetes szükségletei (élelem, lakhatás, ruházat stb.) kielégítése végett mások segítségét igényli. Az államban a különböző emberek különböző foglalkozásokat látnak el, és saját eredménytermékeiket

átengedik a többieknek is, akiknek azokat ezért nem kell megtermelniük vagy elkészíteniük. Az állam azonban még ebben a formában sem képes mindenféle természetes szükségletet kielégíteni, mivel sok olyan eredménytermék lesz, amelyet csak más helyen létrejött másik államtól lehet beszerezni, cserébe a saját állam által előállított javakért. Ezt az államot Platón primitív államnak hívja.

A primitív állam nem a végső állomása az államfejlődésnek, mivel Platón szerint a természetes szükségletek kielégítése nagyobbra törő vágyakat szül, amelyek kielégítése ismét új vágyakat hoz létre, és így tovább. Az új vágyak kielégítése szintén az állam feladata. Például az emberek először csak védeni akarják magukat az időjárás ellen, majd állandóan lakni akarnak valahol, majd kényelmesen akarnak lakni valahol stb. A vágyak módosult újratermelésének az lesz a következménye, hogy azok kielégítéséhez nem lesz elegendő az állam eredeti területe, hanem újabb területekre és erőforrásokra lesz szükség. Az új területek/erőforrások megszerzésének az igénye hozza létre a háborút és az azt megvívó szakképzett hadsereget, amely egyszerre alkalmas eszköz az új területek/erőforrások megszerzésére és a saját területek/erőforrások megvédésére. A hadsereg szakképzett jellege fontos Platón szerint. Több mesterséget ugyanis egyszerre nem lehet tökéletesen végezni, ezért szükség van a csak a külső ellenség ellen viselt háborúban harcolni tudás mesterségét gyakorló csoportra is. Ennek a csoportnak a tagjai az állam őrei.

A szervezett katonaság tagjainak testi természetük szerint ébernek, gyorsnak és erősnek kell lenniük, lelki természetük szerint pedig természetes módon bátornak – ami Platón szerint főként az indulatosságban áll –, hogy hatékonyan léphessenek fel az ellenséggel szemben, és bölcsnek, hogy felismerjék, hogy ki az ellenség, és ki nem az.

Az örök Platón szerint az igazságosan berendezett állam részét alkotják, amelynek más részei a vezetőik, akik vezetik az államot, és a termelők (földművesek és kézművesek), akik ellátják az öröket és a vezetőket. Az, hogy ki melyik kasztba tartozik, nem saját döntésen és nem is isteni elhíváson múlik, hanem azon, hogy milyenek születünk. Platón szerint ugyanis:

„Ti valamennyien [...], akik az államban éltek, testvérek vagytok, ám a benneteket megformáló isten azokba, akik közületek a vezetésre alkalmasak, születésükkor aranyat kevert, ezért ők a legértékesebbek. A segéderőkbe ezüstöt, a földművesekbe és a kézművesekbe vasat, illetve bronzot kevert. Mivel valamennyien rokonok vagytok, többnyire önmagatokhoz hasonló utódokat fogtok létrehozni, de az is megeshetik, hogy az aranyból ezüst-, vagy az ezüstből aranyivadék származik, és ugyanígy a többiekénél is.”

Platón szervezett hadserege ezért, bár képzett katonákból áll, nem hivatásos hadsereg a fent tárgyalt értelemben, hiszen tagjai nem isteni elhívás vagy választás útján lesznek tagjai, hanem természetes kényszer, beleszületés útján. A középkorban Platón elmélete tovább élt, és kiegészült. Szent Ágoston (354–430) szerint az isteni szándéknak megfelelően, de a fejedelem által vezetett igazságos háborúban bárki részt vehet, aki a fejedelemnek vagy a fejedelmet képviselő személynek való engedelmségen túl a megfelelő motivációval rendelkezik ehhez. A megfelelő motiváció kizárja az erőszak szeretetét, a bosszúszomjas kegyetlenséget és a hataloméhséget, illetve az ádáz és engesztelhetetlen ellenségeséget és a vad ellenállást (utóbbi lelki jelenségek megfeleltethetők a platóni örök indulatosságon alapuló bátorságának). A nem megfelelő motiváció bűnössé teszi még azokat is, akik az Isten által irányított oldalon harcolnak. A megfelelő motiváció az igazságos háború célpontjainak a bűntől való megváltását célozza. A motiváció annak az isteni szándéknak a belsővé tétele, amellyel Isten megindítja vagy megparancsolja az igazságos háborút. Ez az emberek megváltása és boldogságuk előidézésének a szándéka. Ezért a megfelelő háborúviselési motiváció a katonák Isten általi elhivatottságának, azaz a katonai hivatásnak a jele, még abban az esetben is, ha az elhivatott személy nem rendelkezik katonai képesséssel.

Szent Ágoston elképzelését a 12. században John of Salisbury (1115–1180) fejlesztette tovább, összehangolva azt a platóni elmélettel. Salisbury szerint:

„[A]z állam [...] egyfajta test, amelybe isteni adomány jótéteménye lehel lelket, s amelyet a legteljesebb méltányosság akarata mozgat és az ész bizonyos mérséklete irányít. Azon dolgok pedig, amelyek bennünk a vallásos tiszteletet megalapozzák és formálják, és az Istennek [...] végzett szertartásokat ránk hagyományozzák, a lélek helyét töltik be az államtestben. Azokat tehát, akik a vallásos tiszteletet irányítják, mintegy a test lelkeként kell elfogadnunk és tisztelnünk. Mert ugyan ki kételkedik abban, hogy a szentségek szolgálai magának Istennek képviselői? [...] A fejedelem az államban a fej helyét tölti be, egyedül Istennek van alávetve és azoknak, akik Őt képviselik a földön, ahogyan az emberi testben is a lélek élteti és irányítja a fejet. A szív helyét a szenátus tölti be [...]. A szem, a fül és a nyelv tisztá a bírakat és a provinciák elöljáróit illeti. A hivatalnokok és a katonák felelnek meg a kezeknek. Azok, akik állandóan a fejedelem körül szolgálnak, az oldalakhoz hasonlóak. A gazdasági tisztviselők és a felügyelők [...] a gyomor és a belső szervek hasonmásai. [...] Az örökké földhöz tapadt láboknak a földművesek felelnek meg.”

Salisbury úgy képzelte el az államot, mint olyan embert, akit elhívott Isten, és ezért Istent szolgálja. A hasonlat alapján ugyanis az állam lelke az Istent

a földön képviselő egyház, amelynek tagjai Isten által elhivatott életüket vezetik, és amely a fejedelmen keresztül vezeti az államot, benne a katonákat.

A katonák isteni elhivatottságát még jobban hangsúlyozta a 12. században Clairvaux-i Szent Bernát (1090–1153) *A templom lovagjainak ajánlott könyv az új lovagság dicséretéről* című művében. A mű a templomos lovagok számára írt dicsőítés és regula. Bernát szerint a templomos lovagok egyszerre harcolnak „a hús és a vér” ellen, illetve a „gonoszság magasságban lakozó szellemei” ellen. Az előbbi – világi – harcot a világi lovagság is folytatja, az utóbbi – lelki – harcot pedig a szerzetesek is. A kettőt együtt azonban csak az új lovagság, a templomos lovagok végzik. Bernát így fogalmaz:

„[K]i ne tartaná rendkívül csodálatra méltónak – bár nyilvánvalóan szokatlan –, amikor valakit egy személyben öveznek fel [a világi lovagok] félelmet parancsoló kardjával, és ruháznak fel [a szerzetesek] tiszteletet ébresztő övével. Minden tekintetben rettenthetetlen és gondtalan az a lovag, aki egy időben ölti testére a vasat, s lelkére a hit páncélját. E két fegyverzet oltalmában sem démontól, sem embertől nem fél. Még a haláltól sem retten vissza az, aki halni vágyik. Mi félneivalója van annak, akinek életében és holtában az élet Krisztus és a halál nyereség? Hittel és örömmel él Krisztusért, de még inkább az elmúlásra és a Krisztussal való együttlétre vágyik; ez utóbbi ugyanis jobb.”

A templomosokból álló hadsereg így az isteni elhivatottság egy formájának segítségével védelmezi a keresztény államot és társadalmat az eretnekek és az iszlám képviselői ellen. A korai újkor elején, a 16. században vagy tovább éltek a középkori elképzelések, például Luther (1483–1546) *A katonai hivatásról* című írásában, vagy a zsoldosok növekvő alkalmazásából kifolyólag kárhoztatták a zsoldos katonáskodással azonosított szakképzett katonáskodást. Niccolò Machiavelli (1469–1527) *A háború művészete* című művében úgy vélekedett, a zsoldos katonaság csak a béke helyreállítására jó, a békében azonban nincs semmilyen szerepe, mivel nem jár együtt semmilyen erény kialakulásával. Machiavelli egyik következtetése ezek alapján az, hogy a zsoldos katonáskodás, lévén csak a béke helyreállításának eszköze, csak eszközként lehet(ne) értékes, önmagában nem. A háborúzáshoz kiválóan értő zsoldosok azonban sok esetben még eszközként sem jó katonák. A zsoldosok ugyanis megbízhatatlanok, azaz ahhoz húznak, aki többet fizet nekik, és nem békeszeretők, azaz nem érdekük a béke, mivel akkor nincs rájuk szükség, és akkor nem is tudnak megélni. A zsoldosok ezért vagy igyekeznek fenntartani a háborút, vagy a békeidőkre készülve fosztogatnak a háborúban, azaz a zsoldos katonáskodás folyton csak rombolással, cselvetéssel és erőszakoskodással jár. Machiavelli másik következtetése a már létrehozandó

hadsereg jellegére vonatkozik. Az állam háborúinak vívására szükség van a katonákra, akiknek azonban az állam polgárainak kell lenniük, akik béke-időben polgári mesterséget űznek. Az ilyen, úgynevezett állampolgár-katonák nem mesterséggként, hanem önvédelemből vagy az állam dicsőségére folytatják a háborúskodást. Machiavelli számára ezért a katonai hivatás nem létezik, vagy legalábbis nem különbözik az „állampolgári hivatás”-tól. Az újkor és azon belül a 19. század Samuel P. Huntington (1927–2008) szerint kiemelkedő jelentőségű volt a katonai hivatás szempontjából. A korábbi századok „műkedvelő” főnemesi származású és saját meggazdagodásukat előtérbe helyező zsoldos tisztjeivel szemben ugyanis a 19. században alakult ki a katonatiszti hivatás, amelynek keretében a katonatiszt szaktudással rendelkezik, felelősséget visel hazája iránt, és testületet alkot.

A katonatiszti szaktudás eredete Carl von Clausewitz (1780–1831) és az idősebb Helmuth von Moltke (1800–1891) elképzeléseihez vezethető vissza. Clausewitz szerint a katonatisztek szaktudásának fontos részét képezi a katonai szemlélet. A szemlélet a helyzet olyan fogalmakon nyugvó nézőpontja, amelyből lehetséges a helyzet olyan megítélése, amely egyben döntés is a helyzetben való cselekvésre nézve. A szemlélet alapján való cselekvés éppúgy kizárja az előre adott szabályok vak követését és alkalmazását, mint ahogy kizárja a teljesen önálló, mérlegelésen nyugvó döntéshozatalt is. A katonai szemlélet a helyzetek megítélését és az azokban való cselekvést elősegítő katonai nézőpont alkalmazása. Moltke szerint a katonai szemléletet elsajátító tiszt számára a feletteseknek nem a cselekvést végletesen szabályozó parancsokat kell adniuk, hanem a cselekvést „vezérlő szempontokat” kijelölő iránymutatásokat, amelyeket a tiszt képes önállóan megvalósítani. Az iránymutatást kiadó felettes azért lehet biztos abban, hogy beosztottja megfelelően fogja végrehajtani a feladatot, mert mindketten rendelkeznek a katonai szemlélettel.

Clausewitz szerint a katonai szemlélet fogalmi alapja a háború kétféle értelmezése és azok egymáshoz való viszonya. A háború egyrészt az ellenség akaratának alávetése, másrészt valamilyen politikai cél megvalósítása. Az akarat-alávetés az erők szélsőségesen széles bevetését igényli az ellenség teljes körű megsemmisítésének kizárólagos céljával a háborús erőszak eszközléséig folyamán. A kijelölt politikai cél megvalósítása felé való törekvés azonban bármikor új irányt kaphat egy új politikai cél kijelölésével, illetve blöffként is szolgálhat egy másik, nem nyilvános politikai cél eléréséhez. Az előbbi a teljes körű háború, az utóbbi pedig a valóságos háború fogalmának meghatározása, amelyek azonban a látszat ellenére nem a háborúk két típusát jelentik. Clausewitz

értelmezésében minden háború részben teljes körű, részben pedig valóságos háború. Ez azt jelenti, hogy az emberi konfliktusok közül csak azok lehetnek háborúk, amelyek kisebb vagy nagyobb mértékben megvalósítják a háborúnak mindkét értelmezését. Clausewitz szerint az olyan hadvezérek háborúi, mint Nagy Sándor, Nagy Frigyes vagy Napóleon, már-már tökéletesen valósították meg a teljeskörűség fogalmát, más háborúk pedig inkább a valóságos fogalom alá tartoznak. Ez azonban nem jelenti azt, hogy Napóleon háborúi csak teljes körű háborúk lettek volna, hiszen Napóleonnak is voltak politikai céljai.

A tiszti hivatás Huntington által megjelölt elemei közül a szaktudással együtt jár a haza iránti intézményi felelősség. A háborúk politikai jellege ugyanis a haza érdekének érvényesítését jelenti, amelyben a háborúnak bizonyos esetekben egyedülálló és mással nem helyettesíthető eszközértéke van. A háború fogalmának központi jelentősége a katonai szemléletben így előtérbe helyezi a háborúviselésnek a háború intézményéhez kapcsolódó felelősségét is.

A tiszti hivatás harmadik huntingtoni jellemzője a testületi szellem, amelynek legfontosabb jellemzője a közös kiképzéssel kialakított, az alá- és fölérendeltségi viszonyban is megmutatkozó fegyelmezettség nyújtotta összetartozás-érzés. A kora újkorban az ókori római szerzőkre hivatkozva már Machiavelli hangsúlyozta a fegyelmezettség fontosságát. A természetes bátorság hiányában ugyanis, amely csak kevés emberben van meg, az alaki rendben való gyakorlatozással kialakított fegyelmezettséggel lehet – mesterségesen – bátrakká tenni a katonákat. Machiavelli elképzelése a németalföldi Justus Lipsius (1547–1606) közvetítésével elterjedt egész Európában. A 19. században az egyéni fegyelmezettség egyszerű büntetéssel és jutalmazással való megkövetelését a hadtudományi elméletben kiegészítette a fegyelmezettség szervezeti felépítésén, illetve közös nevelésen alapuló kialakításának igénye. A szervezeti felépítést illető igényt Ardant Du Picq (1821–1870) fogalmazta meg. Szerinte a természetesen bátor katonák egyénileg és tipikusan sikertelenül igyekeznek leküzdeni az ellenséget, a fegyelmezetten együttműködő katonák azonban együttesen, és ezért sikeresen. Du Picq példája szerint „[n]égy egymást nem ismerő, bátor embernek nem lesz mersze megtámadni egy oroszánt. Négy kevésbé bátor, ámde egymást jól ismerő ember, akik tiszttában vannak egymás megbízhatóságával és következésképpen segítőkészségével, eltökélten megtámadná az oroszánt. Ez a katonai szervezett-ség tudománya dióhéjban.”

A fegyelem nevelésén alapuló kialakítását illetően Moltke úgy fogalmaz, hogy „[nem] a büntetés az egyetlen eszköz, amivel a fegyelmet fenntarthatjuk. Ehhez odatartozik a katona egész nevelése [...]. Az a nevelés, amit a katona az iskola

elvégzése után kap, fontosabb, mint amit ott tanult, azaz a rendszeret, pontosság, tisztaság, engedelmesség, hűség, röviden a fegyelemhez való szoktatás. [...] A fegyelmet [...] nem lehet begyakoroltatni: élménnyé kell válnia.” A neveléssel Moltke nem az egyéni vakfegyelmet kívánta a katonatisztekkel elsajátíttatni, hanem a bajtársiasságra, a példamutatásra (a bátorságban) és a beosztottakról való gondoskodásra építő csapatszellemet.

A katonai hivatás elemei

Végigtekintve a sajátos katonai szerepvállalás és a katonai hivatás történetén azt látjuk, hogy a katonai hivatásban nagyon hasonló elemek alakultak ki, és váltak fontossá, mint a többi hivatás esetében. A speciális katonai szerepvállalás Platóntól kezdve az államhoz kapcsolódott, amelyet Szent Ágostontól kezdve kiegészített az állam elhivatott szolgálata, végül Clausewitztól, Du Picqtől és Moltkétól a katonai (katonatiszti) hivatásgyakorlásra úgy tekintettek, mint az állam szaktudáson alapuló, szervezett és erkölcsi értékekkel is megerősített testületben való elhivatott szolgálatára. Az isteni elhívást a 16. századot követően felváltotta a hivatás választása, amely a 20. században a hivatásrendek által a katonatisztek mellett kiterjedt a katonaság nagyobb részére.

A katonai hivatás minden mai elemének vizsgálata és bemutatása meghaladja jelen tanulmány kereteit, ezért a legtöbb elem esetében csak jelzem a hagyományos elemekhez képesti elmozdulást, és csak a katonai hivatásban szerepet kapó erkölcsi és morális elképzelésekre térek ki hosszabban.

A katonai hivatás éppúgy a közjó társadalmi szerepen keresztüli szolgálata, mint a többi hivatás. Az a társadalmi szerep, amely megkülönbözteti a katonai hivatást a nem katonai hivatásoktól, elsősorban a társadalom védelme külső ellenséggel szemben (ezzel szemben más hivatások a tudást/igazságot, az egészséget, az igazságosságot stb. előmozdító társadalmi szerepet töltenek be). Ezt a társadalmi szerepet a hivatásos katonaság sajátította ki. A monopólium egyik alapja a sajátos szaktudás maradt, amelyet „az erőszak kezeléseként” és szervezéseként határozhatunk meg, és amelynek részét képezi a katonai szemlélet Clausewitz által meghatározott elmélete. A clausewitz-i elképzelés ma is alapját képezi a katonai szemléletnek, azonban komoly próbálkozások történtek a szemlélet kiszélesítésére abba az irányba, hogy az ne csak a Clausewitz által jól ismert hagyományos hadviselést foglalja magába, hanem az aszimmetrikus, az irreguláris, az alacsony intenzitású, a gerilla-, a negyedik generációs stb.

hadviselést is. A katonai szaktudás más részét képezik a katonai technológiák fejlődésével megjelenő olyan új területek is, mint a kiberhadviselés.

A sajátos katonai szaktudás kiszélesedése azonban nem csupán az új fegyverrendszereknek és a hadviselés új területekre való kiterjesztésének köszönhető, hanem annak is, hogy az immár magába foglalja (a régi és) az újabb katonai erkölcsi és morális szemléleteket is. A katonai szempontból jelentőséggel rendelkező helyzetek erkölcsi és morális szempontból összetettebbek azoknál a helyzeteknél, amelyekkel más hivatások gyakorlói szembesülnek, így a katonai erkölcsi és morális értékek nem különálló értékek, hanem valamilyen fogalmi keretbe, azaz szemléletbe tömörülő értékek. Ez a keret kizárja az előre adott erkölcsi és morális szabályok vak követését, ahogyan az időigényes mérlegelést is, és lehetővé teszi a rövid idő alatt meghozható és a rendelkezésre álló információk alapján nyugvó helyes döntést. A katonai erkölcsi és morális szemléletnek több eleme van, ilyen a bármely államra, társadalomra, nemzetre jellemző általános katonai szemlélet, illetve az egy államra, társadalomra vagy nemzetre jellemző részleges katonai szemlélet.

Az univerzális katonai erkölcsi és morális szemlélet

Az univerzális katonai erkölcsi és morális szemlélet eredete és tartalma szerint legalább négyféle lehet: a szakképzettségéből származó autonómia és felelősség, a katonai hatékonyságot elősegítő értékek, valamint a tágabb társadalomhoz való integratív viszonyt biztosító jogok és kötelességek.

A katonai hivatásgyakorlás mint a közjó hivatásos katonai szolgálata más hivatásgyakorlásokhoz hasonlóan a kényszermentességen alapul. A kényszermentesség egyik formája a professzionális autonómia, amely a hivatásgyakorlás egyik központi értéke. A katonai professzionális autonómia fontos kihatással van a minden személyt jellemző morális autonómiára is. A morális autonómia által képesek a személyek a morális elvárások mentén cselekedni, ami többek között magában foglalja mások morális autonómiájának tiszteletét, például azt, hogy nem veszik el más, morális autonómiával rendelkező személy életét. A morális autonómiával való rendelkezés így korlátozást és emberi jogi kifejeződésében védelmet is biztosít a birtokos számára. A katonai professzionális autonómia elsajátításának feltétele azonban a katonák morális autonómiájának megváltozása, csökkenése. A katonai hivatás ellátásával ugyanis a katonák sajátos felhatalmazást nyernek arra, hogy elvegyék mások (az ellenség) életét,

illetve elvesztik a saját életüket védő emberi jogot. A sajátos felhatalmazás és a jogvesztés a katona beleegyezéséhez kötött (például a katonai eskü letételéhez); illetve időleges, mivel amennyiben a katona felhagy a katonai hivatás gyakorlásával, akkor visszaáll eredeti morális autonómiája; és feltételes, mert a felhatalmazás elnyerése és a jogvesztés csak azzal a feltétellel lép életbe, hogy háború van.

A katonai erkölcsi és morális szemlélet második általános eleme a katonai professzionális felelősség, amely éppúgy összefügg az autonómiával, mint a hivatás társadalmi szerephez kötöttségével. A katonai felelősség részben az egyéni katonai szinten kap szerepet. Ha valaki sajátos professzionális autonómiával rendelkezik, mint a katonák „az erőszak kezelésének” és szervezésének autonómiájával, akkor olyan tetteket is végrehajthat, amelyeket mások nem, ezért az ilyen tettek végrehajtása sajátos felelősséggel jár. A katonai felelősség ugyanakkor a katonai közösség, a hadsereg és a katonai hivatás szintjén is megjelenik. A felelősségnek ebben az értelmében a katonai felelősség a katonai hivatás céljának megvalósítására és a hozzá kapcsolódó társadalmi szerep ellátására vonatkozik.

A katonai hivatásgyakorláshoz kapcsolódó harmadik általános erkölcsi elem a hivatásgyakorlás hatékonyságának elősegítését célozza, mivel bizonyos erények elsajátítása hatékonyabbá teszi a hivatás gyakorlását. Például a bátorság, a becsület, a hűség és a fegyelem erénye nagyban hozzájárul ahhoz, hogy a kijelölt feladatokat a katonák hatékonyabban teljesítsék, vagy hogy egyáltalán képesek legyenek azokat teljesíteni. Bizonyos erények a hatékonyságot egyéni szinten segítik elő (például a természetes bátorság), mások azonban közösségi szinten. Az olyan erények ugyanis, mint a becsület és a fegyelem, a hatékonyságot úgy segítik elő, hogy növelik a hadsereg kisebb-nagyobb egységein belüli összetartást és a Du Picq által hangsúlyozott belső, szervezeti integritást.

Végül, a katonai hivatás erkölcsi és morális részéhez kapcsolódó negyedik általános elem a katonai hivatásrend és a tágabb társadalom kapcsolatából, azaz a külső integrációból ered. A hadsereg belső integritásának hangsúlyozása és szintjének emelése ugyanis előbb-utóbb előtérbe hozza azt a problémát, hogy a hadsereg túlságosan elkülönül attól a társadalomtól, amelynek a berkein belül működik. Az ilyen elkülönülés azonban a katonai hivatás fogalmán belül lehetetlen, mivel a katonai hivatásrend feladata a társadalom közjavanak védelme sajátos társadalmi szerep ellátásával, azaz az elkülönülő hadsereg elveszti hivatásrendi jellegét. A hadsereg integrációjának erősítése azonban szükségképpen támogatja az elkülönülést, ezért lényeges, hogy a katonai hivatásrendnek olyan értékei is legyenek, amelyek a hadsereget a civil társadalommal kapcsolják össze.

A társadalmat érthetjük szűkebb értelemben, nemzeti civil társadalomként, ahogyan tágabban is, amely utóbbi magában foglalja a nemzetközi közösség, azaz a saját, az ellenséges és a semleges államok civiljeit is. A katonai hivatás társadalmi integritást biztosító értékei éppúgy kiterjednek a szűkebb, mint a tágabb társadalommal fennálló integratív kapcsolatok biztosítására. Az ilyen értékek szükségessége a szűkebb társadalom esetében talán nyilvánvalóbb, azonban részben hadászati indokokra, részben a katonai hivatás egy hagyományosabb elképzelésére alapozva megmutatható, hogy a tágabb értelemben vett társadalom esetében sem elképzelhetetlen. Az európai középkorra jellemző elképzelés szerint ugyanis (amely talán az európai középkornál jóval elterjedtebb, és általában véve az indoeurópai népekre, sőt talán azon túl is érvényes) minden emberi társadalom három részre osztható: katonákra, akik fizikai téren védik a társadalmat, imádkozókra, akik spirituális téren védik a társadalmat, és termelőkre, akik termelőmunkát végezve ellátják a társadalmat. Ebből a felosztásból kiindulva azt mondhatjuk, hogy a katonai integritásnak nem csupán a saját nemzetállam tagjai felé kell irányulnia, hanem a nemzetközi értelemben vett civilek felé is. Manapság ez az elképzelés a békeműveletekben nyilvánul meg, amelyek kimondott célja nem a saját állam vagy honfitársak, hanem egy másik állam civiljeinek a védelme.

Az az értékkeret, amely a katonai hivatás gyakorlóit a társadalommal összekapcsolja, a háborús igazság modern világi formája, az igazságos háború elmélete. Ez az elmélet a közösségi jogok és a civil emberi jogok védelmére helyezi a hangsúlyt, ezeknek a jogoknak a védelmét tartja igazságosnak, és megsértésüket igazságtalannak. Ennek megfelelően a háború igazságos indítása főszabály szerint csak a jogsérelem megszüntetéséhez kapcsolódhat, a háború igazságos viselése pedig, megint csak főszabály szerint, csak a harcolók (a jogsértést elkövetők) célbavételéhez és a harcolóknak való sérülésokozáshoz.

A háborús igazságosságának ez az elmélete azért képes a katonai hivatás és a társadalom közötti integrációt erősíteni, mert a modern demokratikus társadalmak alapértéke is az igazságosság, illetve annak a jogállamiságra és a jogok védelmére épülő formája. A jogvédelem természetesen más részértékeket tűz maga elé a társadalmi környezetben, mint a katonai-háborús környezetben, azonban az igazságosság jellege nagyon hasonló.

A partikuláris katonai erkölcsi és morális szemlélet

A szűkebb társadalom felé irányuló – külső – integritás alapja azonban nem csupán a háborús igazságosság jogokon nyugvó változata, hanem a partikuláris katonai erkölcsi és morális szemlélet is, amely egyben a katonai hivatásgyakorlók belső integritásának is az értékbeli alapja. A partikuláris katonai erkölcsi és morális szemléletben ugyanis osztozik a katonai hivatás minden gyakorlója a szűkebb társadalom elvileg minden tagjával.

A magyar katonák számára jelentőséggel rendelkező partikuláris szemlélet a magyar államhoz, társadalomhoz és nemzethez tartozó katonai szemlélet, amelyet a magyar állam, társadalom és nemzet történelmében fellelhető értékek határoznak meg. A magyar hadtörténelmi értékeket természetesen nem világos parancsként kell felfogni arra nézve, hogy mit tegyen ma a magyar hadsereg, hanem sokkal inkább a magyar katonai hagyomány alkotóelemeiként, amelyek öntudatot, tartást, illetve belső és külső integritást is kölcsönöznek annak.

Irodalomjegyzék

Felhasznált irodalom

- XI. PIUS (1931): *Quadragesimo anno*. Online: <http://tarsadalomformalas.kife.hu/xi-pius-papa-quadragesimo-anno/#T48>
- CLAIRVAUX-I Szent Bernát (1999): A templom lovagjainak ajánlott könyv az új lovagság dicséretéről. In VESZPRÉMY László (szerk.): *Az első és második keresztes háború korának forrásai*. Budapest: Szent István Társulat.
- DU PICQ, Ardant (1921): *Battle Studies*. New York: The Macmillan Company.
- ECKHART Ferenc (2003) [1941]: *A szentkorona-eszme története*. Máriabesnyő–Gödöllő: Attraktor.
- LUTHER Márton (1910): A katonai hivatásról. In MASZNYIK Endre (szerk.): *Luther Márton művei 5*. Pozsony: [k. n.].
- PLATÓN (2014): *Állam*. Budapest: Atlantisz.
- SALISBURY, John of (1999): *Policraticus*. Budapest: Atlantisz.
- Szent Benedek Regulája*. Pannonhalma: Bencés Kolostor, 2019.
- VON MOLTKE, Helmuth (1985): Hadtudományi írások (Részletek). In Kocsis Bernát (szerk.): *Válogatás burzsoá hadtudományi írásokból*. Budapest: Zrínyi, 331–381.
- WEBER, Max (1982): *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Budapest: Gondolat.

Ajánlott irodalom

BODA Mihály (2021): *A katonai erények*. Budapest: Ludovika.

BODA Mihály (2023): *A háborús ideológiák története*. Budapest: Ludovika.

Alapfogalmak

1. emberi munkavégzés
2. hivatás
3. a hivatásfogalom eredete, típusai és történeti változatai
4. hivatásrend
5. a hivatás és a katonai hivatás elemei
6. hivatásgyakorláshoz kapcsolódó értékek
7. a katonatiszti hivatás elemei
8. univerzális és partikuláris katonai erkölcsi és morális szemlélet

Az igazságos háború elméletének problémái

Vákát

Az igazságos háború elméletének történeti és kortárs típusai

Az igazságos háború elmélete a háború morális megítélésének egyik legelterjedtebb elmélete, amely a háború indításáról és viseléséről kialakított morális elméletek rendszerében köztes helyet foglal el. A rendszer egyik végén a pacifizmus található, amely az okozott károk miatt semmilyen háborút nem tart morálisan igazolhatónak. A másik végén pedig a militarizmus helyezkedik el, amely alapvetően minden háborút igazolhatónak tart, bármekkora pusztítással is járjon az, mivel a háború mindig jó esély a kiemelkedettség bizonyítására és a dicsőség megszerzésére. A két véglet között található további elmélet a politikai realizmus és az igazságos háború elmélete. A politikai realizmus szerint a háború akkor igazolt, ha azzal elérhető az államérdek, még ha ez jelentős kárral jár is együtt. Az igazságos háború elmélete szerint pedig akkor, ha a háború igazságos célra irányul, és igazságosan viselhető.

Az igazságos háború elméletének azonban magának is több formája alakult ki az elmélet története során. Az elmélet történetét a 11–13. századra visszavezetve annak legalább három egymást követő formáját különböztethetjük meg: az Aquinói Szent Tamás (1225–1274) által összegezett középkori keresztény változatot, a 17. században Hugo Grotius (1583–1645) nevéhez, majd a 20. század második felében Michael Walzer (1935–) nevéhez kapcsolódó nemzetközi jogi változatot és a Jeff McMahan (1954–) neve által fémjelzett revizionista változatot. Ez a fejezet ezeket az elméleteket mutatja be.

Aquinói Szent Tamás és a középkori keresztény elmélet

Az igazságos háború középkori elméletét Szent Ágoston (354–430) munkásságára szokás visszavezetni, azonban megalapozottabbnak tűnik az az elképzelés, hogy – legalábbis kiforrott formában – az elmélet a középkori békemozgalmakat (a *treuga Dei* és a *pax Dei* mozgalmat) követően, a 11–13. század folyamán alakult ki. Az elmélet nagy hatású megfogalmazója a 13. század második felében Aquinói Szent Tamás volt.

Szent Tamás a fejedelmek közötti igazságos háború szabályait az emberi természet Isten által teremtett törvényeiből vezeti le, és azokat a „vajon mindig bűn-e háborút viselni?” kérdés megválaszolása során tárgyalja. Úgy véli, hogy a háború

igazságosságához három dolog szükséges: a fejedelem felhatalmazása a háború indítására (a legitim autoritás), az igazságos (jogos) ok, illetve a fejedelem és a harcolók helyes szándéka.

A legitim autoritás, az igazságos ok és a helyes szándék szabályainak Szent Tamás-i tartalmát az határozza meg, hogy Szent Tamás az igazságos háborút az emberek közötti béke fenntartásához és ezzel az igazságszolgáltatáshoz kapcsolja. A fejedelem részben azért indíthat háborút, mert ő az a hivatalos személy, aki nem fordulhat feljebbvaló személy ítéletéhez az általa vezetett közösséggel szemben elkövetett békétlenség miatt, amiként azt a magánszemély megteheti; illetve részben azért, mert a fejedelem kötelessége, hogy gondoskodik a neki alárendelt város, ország vagy tartomány védelméről. Szent Tamás a belrend fenntartásához és a gonosztevők megbüntetéséhez hasonlította az ország védelmét. Elméletében a háború igazságos oka is a büntetéshez kapcsolódik, ahhoz, „hogy a megtámadottak valamilyen vétkükkel rászolgálnak a megtámadásra”, azaz hogy büntetésként a békétlenségük miatt megérdemljék az ellenük indított háborút. Végül, a helyes szándék szintén a rendfenntartás hasonlatosságára értelmezhető. Szent Tamás szerint ugyanis a háborút a jó előmozdításának és a rossz elhárításának a szándékával kell viselni. Ez azt jelenti, hogy az igazságos háborút nem lehet a kapzsiság, az ártani vágyás, a kegyetlen bosszú és az engesztelhetetlenség szándékával indítani. A szándéknak sokkal inkább a keresztény közösség – és nem csupán az adott város, ország vagy tartomány – békéjének fenntartására kell irányulnia, amelyben a rosszakat féken tartják, a jók sorsa pedig még jobb lesz. A béke állapota ugyanis az egyének saját törekvéseinek összhangján, illetve a különböző egyének törekvéseinek összhangján (egyetértésen) alapul, amelynek alapja az egyének természetfeletti (isten)szeretete. Amíg tehát a belső gonosztevők elleni harc a város, az ország vagy a tartomány békéjének védelmét célozza, addig az igazságos háború az egész keresztény közösség békéjének védelmét.

Szent Tamás elméletében az igazságos háborút a fejedelem által megtestesített igazságos fél vívja a vétkező és jogsértő, igazságtalan féllel szemben. Kettejük viszonya aszimmetrikus, azaz különböző jogok és köteleességek illetik meg az egyiket és a másikat. Szent Tamás ezt a viszonyt, a nem bűnös és a bűnös fél viszonyát úgy határozza meg, hogy „ha valamely ember veszélyes és romboló hatású a közösségre valamely bűne miatt, dicséretes és üdvös tett a megölése a közjó megvédése érdekében”. A bűnössel szemben a megbüntetése érdekében így minden szükséges megtehető. Ezzel szemben az ártatlanokat, akik igazságosan cselekednek, semmi szín alatt sem szabad megölni, mivel életük a közjó szolgálata és megőrzése.

Grotius és Walzer nemzetközi jogi (hagyományos) elmélete

A nemzetközi jogi elmélet eredete a kora újkor nemzetközi jogászaig nyúlik vissza. Az elmélet előfutárának tekinthető Francisco de Vitoria (1483–1546) és Alberico Gentili (1552–1608) is, azonban a korszakban az elmélet legnagyobb hatású megfogalmazója Hugo Grotius volt, a 20. század második felében pedig Michael Walzer.

Grotius az igazságos és a szabályszerű háború különbségéről

Grotius annak a vizsgálatát tűzi ki, hogy „vajon van-e egyáltalán igazságos háború, továbbá mi az igazságos a háborúban”. Válaszként az igazságosságot a jognak való megfeleléssel hozza összefüggésbe, jog alatt pedig a cselekvés szabályát érti, amely a helyes cselekvés végrehajtására kötelez. A jog lehet az egyének és a nemzetek háborús cselekvésének szabálya is.

Grotius szerint a nemzetek háborús viselkedésére különböző típusú jogok (törvények) vonatkoznak. A jog lehet az ész parancsaként felfogott természet-jog, amellyel összevetve egy cselekvést megállapítható a cselekvés erkölcsös/igazságos vagy erkölcstelen/igazságtalan volta. A természetjog változhatatlan, még Isten sem változtathatja meg. A jog ezen túl lehet akarati (tétéles) jog is, amely vagy isteni, vagy emberi akarati jog, és amely nem lehet ellentétes a természetjoggal. Az isteni jog magába foglalja a teremtetés és a vízőzön után Isten által adott általános jogot, a Krisztus által adott általános jogot, illetve a zsidóknak adott törvényeket. Az emberi jog lehet belső állami jog, amelynek eredete az állam, és amelyet az állam tagjai hoznak létre természeti jogaik élvezetére és a kölcsönös előnyök biztosítása végett. A belső állami jognál szűkebb emberi jog az atyának a gyermekéhez vagy az úrnak a szolgájához való joga. A belső állami jognál tágabb körben ható emberi jog pedig az, ami „valamennyi vagy sok nemzet akaratából nyerte el kötelező erejét”. Ez utóbbi jog a nemzetközi jog.

A természeti, az isteni és az emberi jogok közül a legalapvetőbb a természet-jog, amely az egyénekre és az államokra is vonatkozik. Ezt kiegészíti az egyének társadalmi szerződéskötését és állammá egyesülését követően az emberi akaratból származó jog. Az egyének a társadalmi szerződés megkötése előtt természeti állapotban élnek, életüket maximálisan szociális – azaz racionális és társas – természetük határozza meg. Ez a természet Grotius szerint részben azzal áll összefüggésben, hogy az embereknek már a természeti állapotban vannak

tulajdonjogaik (tágon értve idetartozik az önmaguk feletti hatalom, a mások feletti hatalom és a tulajdonuk feletti hatalom is), amelyek eredete a jog tárgyán véghezvitt valamilyen munka. Ezeknek a jogoknak a gyakorlásához szükséges, hogy mások azokat tiszteletben tartsák, a tulajdon feletti hatalom átruházásához pedig szükséges, hogy az emberek betartsák szerződészerű ígéreteiket. A szerződések megtételéhez nyelvet kell használniuk, amivel világossá tehetik azt, amit az elméjük rejt, és ami Grotius szerint annak az eszköze, hogy az emberek közös érdekeiket jobban meg tudják valósítani. A tulajdonjogok természeti állapotban lévő jelenléte így feltételezi az ember társas természetét.

Az emberek szerződéssel létrehozzák a társadalmat és az emberi törvényeket. Ennek célja, hogy természeti jogaik nagyobb biztonságban legyenek, azaz hogy jobban meg tudják magukat védeni, és hogy a nélkülözést jobban el tudják kerülni, illetve hogy a közös előnyöket még szilárdabban tudják elérni. A társadalom és az emberi törvények már az állam tekintélyével biztosítják, illetve egészítik ki a természeti jogokat. Az emberek a szerződésben lemondanak minden jogukról az állam javára, még az önvédelem jogáról is, mivel az állam „a közbéke és a közrend érdekében megszüntetheti az általános ellenállási jogot”. Az állam „megszüntetheti”, azaz nem feltétlenül kell ezt megtennie, behatárolnia azonban mindenképpen szükséges azt, mert ha az korlátlan maradna, akkor nem lehetne államról beszélni, hanem csak „rendezetlen tömegről”. Az államban a legfőbb hatalmat nem a nép, hanem az uralkodó gyakorolja, mivel a társadalmi szerződéssel az emberek a magukon való uralkodás jogát átruházzák (létfenntartásuk biztosítása végett). Az állam létrejötté nem eredményez olyan jogokat, amelyek a természeti állapotban nem voltak jelen, azaz folyamatosság van a természeti állapot és az állam között. Az állam azonban nem természetes módon jön létre, hanem az emberi akarat által, a társadalmi szerződéssel, ami az államot elkülöníti az államon kívüliektől.

Az emberi jog másik típusa a nemzetközi jog, amelynek eredete az állami joghoz hasonlóan a megegyezés. A nemzetközi jog ugyanis a valamennyi vagy sok állam között megegyezéssel létrejött jogszabályok összessége. A nemzetközi jogi szabályok előíró jellegének alapja a természetjog, mert az államok akaratán nyugvó nemzetközi jogot közvetlenül ugyan nem a természetjog alapozza meg, közvetve azonban igen. Állami döntéssel ugyanis csak kiegészíteni és részletezni lehet a természetjogi előírásokat, azokkal szembemenni nem lehet. A nemzetközi jog így nem az egyes közösségek, hanem a „nagy egész hasznát” szolgálja. Az államok egyesülésének indoka hasonló az emberek egyesülésének indokához. Jelesül, hogy „nincs olyan erős állam, amely ne szorulna rá valamikor mások

segítségére akár kereskedelmi célokból, akár az ellene összefogó sok idegen nemzet támadásának kivédésére”.

Az isteni törvények csak a keresztényekre érvényesek, és vallási jellegű maximális szociabilitást írnak elő (alázatot, türelmet és szeretetet). A különbségeknek megfelelően a háromféle jog háromféle szempontot kínál a háború igazságosságának meghatározására, amelyek közül most csak a későbbi szerzők számára is jelentőséggel rendelkező természetjogi és nemzetközi jogi koncepcióval foglalkozunk.

A természetjogi megközelítés: az igazságos háború elmélete

A természetjogi elgondolás kiindulópontja a természetes állapot. Grotius szerint az igazságos háború szabályai az ember maximálisan szociális természete által megalapozott jogban gyökereznek. Ezen jog szerint az igazságos háború oka általában véve csak a jogtalanság lehet. Grotius úgy fogalmaz, hogy „a háború ott kezdődik, ahol hiányzik a bírói döntés”, mert nincsenek bíróságok. Ennek értelmében az igazságos háború a jogalkalmazás folytatása más eszközökkel, amelyben az egyik fél az igazságtalan fél, a másik pedig az igazságos háborút vívó fél.

A háború különös igazságos oka lehet „a védekezés, annak megszerzése, ami a miénk vagy nekünk jár, és a büntetés”. Az állami védekező háború nem annyira az éppen zajló támadással szembeni ellenállásban áll (mint az egyéni önvédelem), hanem valamilyen, még nem aktualizálódott, de kétségtelenül fennálló fenyegetéssel szembeni ellenállásban. A kétségtelen fenyegetés akkor áll fenn, ha a lehetséges ellenséges állam megnövekedett hatalma mellett bizonyos az igazságtalan ellenséges szándék jelenléte is. Grotius számára nem lényeges, hogy a fenyegetés küszöbön álljon. A megnövekedett hatalom és az igazságtalan ellenséges szándék bizonyos fennállása akkor is igazságossá teszi a háborút, ha a veszély nem közvetlen, hanem „csupán messziről fenyeget”. A saját vagy nekünk járó dolgok vissza- vagy megszerzése kompenzatorikus módon tesz igazságot, azaz annak a visszavételét igazolja, ami jár nekünk. Ehhez az szükséges, hogy a másik fél igazságtalanul kárt okozzon, bármilyen jogsérelmet, amely kötelezi őt a kár megtérítésére. Végül, a büntetés az érdem alapján igazolja az igazságtalanságot elkövetővel szemben a háborút. A büntetés „olyan rossznak az elviselése, amit azért mértek ránk, mert rosszat cselekedtünk”, amely így a bűncselekmény fogalmával áll összefüggésben. Ebből következőleg Grotius

szerint bárki, aki nem követett el ugyanolyan bűncselekményt, megbüntetheti az igazságtalanságot elkövetőt, nem csupán az azt elszenvedő (vagy az általa felkérték). A „tettes ugyanis a cselekményével – úgy vélik – mintegy mindenkinél alacsonyabb rendűvé tette magát. Mintegy kilökte magát az emberi közösségből az állatok közé, amelyek alá vannak vetve az embereknek.” A büntetés ugyanis nemcsak a sértettnek áll érdekében, hanem magának az igazságtalanságot elkövetőnek is, mivel azáltal képes megjavulni; a sértettnek, mivel azzal kap vigaszt és elégtételt, illetve azáltal többször nem kell elszenvednie az igazságtalanságot; végül mindenkinek, mivel így másoknak sem kell elszenvedniük az igazságtalanságot. A jelzett érdekek kielégítéséhez nem minden esetben szükséges a legnagyobb megérdemelt büntetés kiszabása, hanem a büntetést arányosítani kell a kielégíteni kívánt érdekekkel.

Azok a háborúk, amelyek nem rendelkeznek igazságos okkal, de valamilyen okkal igen, a rablőháborúk. Idetartozik többek között a szomszéd erősödéséből fakadó bizonytalanságtól való félelem (amely nem társul a szomszéd ellenséges szándékával), a haszon és a jobb föld utáni vágy, az egyetemes (világi) birodalom alapítására vagy az egyetemes (egyházi) uralom megvalósítására való törekvés és az alávetett népben feltörő szabadságvágy.

Grotius nemcsak az igazságos háború indításának szabályát tárgyalja, hanem az igazságos háború viselésének szabályairól is beszél. Ezeket tekintve a szükségesség szabályát tartja a legfontosabbnak. Ennek értelmében: „Ami a háborúban a cél eléréséhez (az igazságtalanság elhárításához) szükséges, az megengedett.” A szükségesség a megtévesztés számos formájára, illetve a méreg használatára is kiterjedhet.

További szabály, hogy a háborúban megölni csak a vétkesek lehet, főként a bizonyíthatóan vétkesek, az ártatlanokat azonban nem lehet sem szándékosan, sem szándék nélkül. Az ártatlanok közé jellemzően a gyerekek, a nők, az aggok, az egyházi emberek, a tudósok, a földművesek, a kereskedők, a foglyok és a túsok tartoznak (feltéve, hogy nem követtek el bűnt). Akik meg akarják magukat adni, azoktól a megadást el kell fogadni. Továbbá az ellenség tulajdonát csak kivételesen (például büntetésként) lehet elpusztítani vagy elvenni (például tartozás fejében), ahogyan a fogolyszedés és a népek feletti polgári hatalom átvétele is csak büntetésként vagy kompenzációként, illetve „igen nagy veszély” elkerülése végett igazságos. Végül, az igazságos háborúban a hadüzenetnek nincs jelentősége, amikor igazságtalan támadás visszaveréséről vagy bűncselekmény elkövetője ellen indított háborúról van szó, de akkor igen, amikor kompenzáció

alapján indul a háború. Ugyanis „[a]zok, akiket a szavakon túl, tetteikkel sértettek meg, nem tartoznak szavakkal és bírói eljárás útján elégtételt keresni”.

A nemzetközi jogi megközelítés: a szabályszerű háború elmélete

Grotius az igazságos háború elmélete mellett a szabályszerű háború elméletét is megfogalmazza. Ezen elmélet esetében a háború szabályait nem a természetjog, hanem az államok létrejöttével megszülető nemzetközi jog biztosítja. A nemzetközi jognak Grotius egész elméletében a természetjogot kiegészítő funkciója van, azaz a nemzetközi jog nem mondhat ellent a természetjognak, viszont szűkítheti azt. A szabályszerű háború így ugyan nem teljesíti az igazságosság szempontjait, azonban nem is igazságtalan, bűnös vagy meg nem engedett típusa a háborúnak.

A háború ezen típusának Grotius szerint kettős eredete van. Az egyik, hogy a múlt némely kevésbé egyértelmű konfliktusát véve a konfliktusban álló feleken kívüli népeknek veszélyes lett volna arra vállalkozniuk, hogy megítéljék a konfliktusban állók háborújának igazságosságát. Ezzel ugyanis belekeveredtek volna a konfliktusba. A múlt azon helyzeteiben pedig, amikor az igazságosság megítélése egyértelműbb volt, nehéz lett volna megmondani, hogy mi az igazságos reakció helyes mértéke. Így ezen döntési nehézségek hatására a már konfliktusban állókra bízta a döntést. A szabályszerű háború így nem független az igazságosságtól, bár az igazságos ok nem játszik benne szerepet, mivel a háború éppen annak az eldöntésére szolgál, hogy kinek az oldalán áll az igazságosság.

A szabályszerű háborúnak két követelménye van, amelyeknek együtt kell fennállniuk: „először, hogy mindkét oldalon attól induljon ki, aki az államon belül a legfőbb hatalommal rendelkezik; tovább(á), hogy bizonyos formákat megtartsanak.” Az első követelmény a legitim autoritás kritériuma, amely szerint az állami szuverenitást képviselő személy vagy fórum indíthatja a háborút. Ennek azért van különös szerepe a szabályszerű háború elméletében, mert az elmélet olyan esetekre terjed ki, amikor a háború előtt nem dönthető el, hogy melyik fél az igazságos, és melyik az igazságtalan. Ennek megfelelően válik fontossá, hogy mindkét fél részéről a legmagasabb szinten hagyják jóvá a háborút.

A második követelmény a háborúviselés szabályait foglalja magába, amelyek közül a legfontosabb a hadüzenet, illetve annak joghatásai. A hadüzenettel az egyik fél a másik (illetve az alattvalók és a szövetségesek) tudomására hozza döntését (amivel párhuzamosan meg is indulhat a háború). A hadüzenettel lehet

kinyilvánítani, hogy a háború nem egyéni kezdeményezésre, hanem az állam vezetésének elhatározására indul. Ez teszi lehetővé, hogy a háború állapotához sajátos jogi hatások kapcsolódjanak. A hadüzenet az, ami elválasztja a béke állapotát a háború állapotától, ami nyilvánvalóvá teszi, hogy a békében érvényes törvényeket felváltják a háborúban érvényes törvények. A háború viselésének éppúgy vannak törvényes keretei, mint a békében való életnek. Bár a két törvényhalmaz tartalma eltér, az igazságosságnak mindkettőben szerepe van.

Az ilyen törvények közé tartozik, hogy mindkét fél számára szabad az ellenségnek ártani, mind a személye, mind a javai tekintetében. Így meg lehet ölni a háborúban azokat, akik fegyverrel vesznek részt a harcokban, és általában mindenkit, aki az ellenség határain belül tartózkodik, vagy az ellenség alattvalóit, akárhol is tartózkodjanak (kivéve semleges területen, ideértve a gyerekeket, a nőket, a magukat megadókat, a foglyokat és a tűszokat is, de a nőket nem szabad meggyalázni). Ők mindkét esetben lehetőség szerint kárt okozhatnak a másik félnek. Mindehhez lehet merénylőket alkalmazni, amennyiben azok nem az ellenség alattvalói, mérget azonban nem, hogy az egyre gyakoribbá váló háborúk veszélyei ne növekedjenek. Mivel „az uralkodó tartozásáért az alattvalók vagyonukkal és cselekedeteikkel felelnek”, ezért az ellenség alattvalóit fogságba lehet vetni, és tulajdonukat le lehet foglalni. A foglyok rabszolgává válnak, és utódaik is rabszolgák lesznek, és velük bármit meg lehet tenni. Ennek a szabálynak az oka Grotius szerint, hogy a foglyokat ne öljék meg (bár erre joguk lenne). Végül, „[h]áború útján a polgári hatalom is megszerezhető”.

Ezek a szabályok jelentősen eltérnek az igazságos háború viselésének természetjogi szabályaitól, túlmennek azokon. A szabályok betartása ezért ugyan bűnösséget foglal magába, azonban mégis mindkét háborús fél számára követhető, és ezért mentességgel is együtt jár.

Walzer a nemzetközi és a háborús konvenció által biztosított állami és egyéni jogokról

A Grotius által megfogalmazott kettős elmélet jelentős változáson ment keresztül a 18–19. század során, azonban még mindig megőrzött egy fontos elemet az eredeti elméletből. Ebben az időszakban a szabályszerű háború elméletének szélsőséges értelmezéseként a háborúzás állami jogosultság volt az államérdek kielégítésére, a nemzetközi jog pedig főként a háború menetének és vívásának szabályozására törekedett. A 20. század nagy részében az elmélet nem kapott

nagy hangsúlyt, azt kivéve, hogy az I. és a II. világháborút követően az állami „háborúzási jog” állami önvédelmi jogra szelődött. A 70-es években viszont Michael Walzer újra felelevenítette az elméletet az igazságos háború elméleté-ként, amelynek azóta töretlen a népszerűsége.

Az agresszió elmélete, a legalista paradigma és a domesztikus analógia

A háború kezdeményezését, vagy ahogyan Walzer nevezi, az agresszió elméletét tekintve, Walzer kiindulópontja az általa „legalista paradigmá”-nak nevezett elmélet, amely a 18–20. század nemzetközi jogi elméletét összegzi:

1. létezik a független államok nemzetközi közössége;
2. ennek a közösségnek saját törvénye van, amelynek értelmében a tag-országok a területi integritáshoz és a politikai szuverenitáshoz való joggal rendelkeznek;
3. bármely állam által alkalmazott erőszak (vagy az erőszak alkalmazásával való fenyegetés) egy másik állam jogait sértő agresszió és bűncselekmény;
4. az agresszióra kétféle igazolt és erőszakos válasz adható: az áldozat-állam önvédelmi háborúja, illetve a törvény kikényszerítésének háborúja az áldozatállam vagy bármely más tagállam által;
5. kizárólag az agresszió igazol háborút;
6. az agresszorállam legyőzését követően ez az állam megbüntethető.

A legalista paradigma értelmében a háború csak akkor igazságos, ha az az agreszió elleni önvédelmi háború vagy a törvény háború útján való kikényszerítése, mert az agresszió megsérti a megtámadott állam területi integritáshoz és/vagy politikai szuverenitáshoz való jogát. A háború igazságosságáról való döntésben kizárólag ezeknek az állami jogoknak van szerepük.

Ahogyan az állami jogok megsértése igazságossá teszi a védelmükben viselt háborúkat, úgy az állami jogok védelmet is kínálnak más államok beavatkozásával szemben. Ugyanis ha egy állam nem sértheti egy másik állam jogait, akkor annak a belügyeibe a jogai megsértése nélkül nem lehet beavatkozni. A belügyekbe való beavatkozás, például egy államon belüli emberi jogsértés esetében, az állam jogainak megsértését jelenti, amellyel szemben a megtámadott állam igazságos háborút viselhet.

A legalista paradigma alapja a „domesztikus analógia”, amelynek értelmében a nemzetközi viszonyokat az egyének közötti viszonyokhoz hasonlóan, de nem

azokkal azonosként kell elképzelni. A hasonlóság abban áll, hogy az államokat egymással békés-háborús viszonyban álló állami egyénekként kell felfogni, a különbség pedig abban, hogy egy emberi egyén helyzete jelentősen különbözik az egyéni helyzetben, amikor az ő választásától függ, hogy harcol-e, vagy sem, és a háborús helyzetben, amikor az egyéni viselkedést a jogi és a patrióta kötelesség jelentősen korlátozza. Ez alapján a nemzetközi agressziót a fegyveres rablás és a gyilkosság államok közötti analógiájának kell tekinteni, az állami jogokat pedig az egyének élethez és szabadsághoz (és személyes tulajdonhoz) való jogaihoz hasonlóan kell értelmezni. Amiként tehát az egyén önvédelem (vagy a törvénykikényszerítés esetén másvédelem) keretében védheti saját (vagy embertársa) jogait a támadóval szemben, úgy védhetik az államok saját vagy egymás jogait az agresszorral szemben.

Walzer szerint a legalista paradigma felülvizsgálatra szorul, azonban a paradigmában évszázadok alatt kikristályosodó morális véleményeket – amelyeket nemzetközi konvenciónak nevezhetünk – meg kell tartani. A felülvizsgálat így a paradigmát nem változtatja meg, hanem kivételeket vezet be abba.

A Walzer által kínált felülvizsgálat pontosítja, értelmezi, illetve kiterjeszti az igazságosan indítható háborúk körét. Walzer szerint nem csupán a tényleges agressziót elhárító védelem esetében igazságos a háború, hanem bizonyos feltételek mellett megelőző háborúként az elégséges mértékben (azaz látható szándékkal, előrehaladott felkészüléssel és növekvő kockázattal) fenyegető agresszió esetében is. Továbbá az állami jogok megsértése nélkül lehet beavatkozni egy állam belügyeibe, ha az állam egy része ki kíván szakadni az államból; ha a beavatkozás egy harmadik állam korábbi beavatkozásának ellensúlyozását célozza; és ha a beavatkozás az emberi jogok védelmét célozza. Az emberi jogok védelme Walzer számára alapvetően elméleti lehetőség, mivel úgy véli, hogy csak a súlyos emberi jogsértés teszi igazságossá a beavatkozást.

A háborúindítás kiterjesztésének igazságosságát Walzer mindegyik esetben vagy a politikai közösség jogainak védelmével, vagy éppen annak hiányával igazolja. A politikai közösség területi integritáshoz és politikai szuverenitáshoz való jogai a politikai közösség önmeghatározásából származnak, amely pedig a tagok által hosszú időszak alatt kialakított közös életből, azaz a megélt közös tapasztalatból és együttműködésből ered. Ennek értelmében a megelőző háborút indító közösség folyamatosan fennálló közösség, az elszakadni kívánó közösség új politikai közösség, a polgárháborús közösség még mindig egyetlen politikai közösség, a súlyos emberi jogsértést elkövető politikai erő pedig már nem politikai közösség.

A hadviselés igazságossága: a diszkriminációs szabály, a harcolók egyenlősége és a nem harcolók immunitása

A háborúindítás igazságosságának problémájától Walzer megkülönbözteti a háborúviselés igazságosságának kérdését. A háborús igazságosság ezen formáinak elterjedt elnevezése a *ius ad bellum* és a *ius in bello*. Walzer is használja ezeket a kifejezéseket, és mint „logikailag független” kategóriákat különíti el őket egymástól. A *ius ad bellum*ot a nemzetközi konvencióval kapcsolatban tárgyalja, a *ius in bello*t pedig az évszázadok filozófiai, vallási és jogi elveit összefoglaló háborús konvencióval összefüggésben.

A háborús konvencióval összhangban Walzer azon a véleményen van, hogy a háború által érintett közösségek tagjait két részre kell felosztani: a jogszerűen támadható harcolókra és a jogszerűen nem támadható nem harcolókra. A harcolók a katonák, akik katonává válásukkal lemondanak az élethez és a szabadsághoz való jogaikról, illetve ezzel párhuzamosan háborús jogot szereznek. Ezzel párhuzamosan ők a kiképzéssel harcossá, „veszélyes emberré” – az ellenségre nézve fenyegetéssé – válnak. A háborúban parancsra vesznek részt, ezért a háború nem a személyes ügyük, hanem politikai közösségüket képviselve védik közösségük jogait. A katonák élete ezért a háborúban elvehető, ahogyan ők is elvehetik az ellenség katonáinak életét. Mivel ez igaz mindkét (az összes) háborús félre, ezért a katonák morális jogai és kötelességei között nincs különbség, hanem az egymással harcoló katonák morálisan egyenlők.

A nem harcolók, főként a civilek azok, akik nem mondanak le az élethez és a szabadsághoz való jogaikról, és nem jelentenek fenyegetést, ezért ők nem is támadhatók a háborúban, hanem morális és jogi immunitással rendelkeznek. A támadás szempontjából ezért különbséget kell tenni, diszkriminálni kell a harcolók és a nem harcolók között. Ezt a szabályt diszkriminációs szabálynak nevezzük.

A diszkrimináció tiltja a nem harcolók szándékos megtámadását, azonban a nekik való nem szándékos károkozást szabályszerű kivételként elfogadja. Ebben az esetben a nem harcolóknak való károkozás nem szándékos, de előre látott, ami kapcsolódik az igazságos cél szándékos eléréséhez, és a nem harcolók által elszenvedett kárnak arányosnak kell lennie a szándék szerint megvalósított céllal. Ez a diszkriminációval szembeni szabályszerű kivétel a kettős hatás (vagy más néven a járulékos kár) elve.

Walzer a háború viselését illető háborús konvencióban is javasolt változtatásokat. A háborús konvenció szerint a katona akkor támadható, amikor ténylegesen

harcol, azaz az őrszolgálatot vagy járőrszolgálatot ellátó katona nem támadható. A katona ugyanis ekkor nem jelent veszélyt az ellenségre nézve. Walzer szerint azonban azzal, hogy a katona a kiképzéssel és a fegyverrel „veszélyes emberré” válik, mindig veszélyt jelent, ha nem is ténylegesen, de lehetőség szerint, ezért támadható. Ezzel Walzer értelmezi és pontosítja a háborús konvenciót, és kiterjeszti a katonák megtámadásának lehetőségét. A nem harcolókat illetően ezzel szemben Walzer szűkíti a nekik való igazságos károkozás lehetőségeit. Úgy véli ugyanis, hogy nem pusztán a szándék hiányát, az előrelátottságot, a szándékos tett igazságosságát és az arányosságot kell előírni, hanem azt is, hogy a katonák csökkentsék a civilek kockázatát, még annak árán is, hogy ők további kockázatot vállalnak.

Jeff McMahan revizionista elmélete

A Jeff McMahan által képviselt revizionista elmélet a Walzer által is tárgyalt legalista paradigmát nem csupán részleteiben veti alá felülvizsgálatnak, mint Walzer, hanem teljes egészében. Ennek keretében új elképzelést alakított ki:

- az igazságos háború szabályainak megismerési lehetőségéről;
- az igazolt egyéni és állami önvédelem mibenlétéről;
- a háború indításának igazságosságáról;
- a háború vívásának igazságosságáról; illetve
- a háborúindítás és a háborúvívás igazságosságának viszonyáról.

A felülvizsgálat azzal az eredménnyel jár, hogy a revizionisták által képviselt igazságos háború analitikus filozófiai (etikai) elmélete jelentősen más értékelését adja a háborús igazságnak, mint a nemzetközi jogi (hagyományos) elmélet (vagy akár a józan ész). Ez McMahan szerint nem azt jelenti, hogy a nemzetközi jog ne lenne érvényes, hanem azt, hogy a háború etikája kétszintű elméletet foglal magába. Az első szintet az objektív igazságokat kutató analitikus etika eredményei adják, a második szintet pedig az államok akarátát tükröző nemzetközi jog. Az analitikus etikai eredmények nem fordíthatók le a nemzetközi jog nyelvére, mivel utóbbinak nem az etikai (elméleti) igazságokra kell összpontosítania, hanem a gyakorlatra, így a kihirdetés lehetséges következményeire, illetve az elvárások lehetséges intézményesítésére és kikényszerítésére.

Az igazságos háború szabályainak megismerése: a módszertan

A McMahan által alkalmazott módszer az igazságos háború szabályainak felde-
ritésére jelentősen különbözik Walzer (illetve Grotius és Szent Tamás) módsze-
rétől. Walzer alapvetően a több évszázados nemzetközi konvencióra és a háborús
konvenciókra hagyatkozott. Ezeket elfogadva tett javaslatot a konvenciók kisebb
felülvizsgálatára, amivel maga is részévé vált azoknak. A nemzetközi konvenció
fenntartása az igazságos háború hagyományának erősítését, és nem objektív
elméletét eredményezi.

McMahan ezzel szemben a revizionista gondolkodók által John Rawls
névéhez kapcsolt módszert – a reflektív *equilibrium* módszerét – alkalmazza.
Ez a módszer az egyedi (és a legtöbb esetben gondolkísérleten alapuló) esetek-
ből kiindulva igyekszik intuíción alapuló megfontolt értékítéleteket hozni (hogy
az egyedi esetek igazságosak-e, vagy sem), majd ezen egyedi ítéletek alapján
törekszik az egyedi esetek mögött megbújó közös morális szabály azonosítá-
sára. A következő lépésben a módszer a kapott szabályt újabb egyedi esetekre
alkalmazza, teszteli. Ha a szabály és az egyedi esetek értékelése összhang-
ban van, akkor kijelenthető, hogy megvan az elfogadható szabály. Ha azonban
ellentmondanak egymásnak, akkor szükséges vagy a szabály, vagy az egyedi
eset értékelésének felülvizsgálata. A következő fejezetben látható a módszer
alkalmazásának egy példája.

Az egyéni és az állami önvédelem viszonya: a kiinduló elmélet

A konvencionális megközelítés háttérbe szorítása után McMahan Walzer
domesztikus analógiára alapozott megközelítését is érvényteleníti. A domesz-
tikus analógia értelmében az államok közötti háborús viszonyokat az egyének
közötti önvédelmi helyzetekhez hasonlóan – de nem azokkal azonosan – kell
értékelni. McMahan ezzel szemben úgy véli, hogy az államok igazságos hábo-
rúit nem csupán az egyéni önvédelem hasonlatosságára kell értékelni, hanem
azok nem mások, mint az egyének összegzett önvédelmi akciói. A domesztikus
analógia elvetését McMahan az egyéni önvédelem új elméletének elfogadásával
alapozza meg, majd ezt az elméletet alkalmazza az igazságos háború indításának
és viselésének kérdésében.

Az egyéni önvédelem során a fenyegetéssel szemben magát védő személy
azáltal váltja meg magát a fenyegetéstől, hogy szándékosan új fenyegetést hoz

létre. A fenyegetéstől való megváltásnak van egy másik formája is, amikor a fenyegetett személy azáltal védi magát, hogy másra irányítja át a fenyegetést (például lehúzza fejét a felé repülő kő elől, amely így a vele sétáló másik személyt találja el). A fenyegetett személynek ez a tette nem szándékos károkozás, hanem inkább a másik védelmének megtagadását foglalja magába. A fenyegetéstől való megváltásnak ez a formája az önmegőrzés, amely könnyebben igazolható, mint az önvédelem. Az önvédelemben az önmegőrzéssel szemben fontos szerepe van a szándékos károkozásnak.

Az igazolt önvédelemben történő emberölésnek hagyományosan több alapelvét szokás megkülönböztetni. Így az önvédelemnek valamilyen nem ártatlan fenyegetéssel szemben kell megjelennie; a fenyegetésnek közvetlennek kell lennie; az önvédelemben használt erőnek arányosnak kell lennie a fenyegetéssel (ha a fenyegetés csak nem halálos sérülést okozna, akkor nem lehet halálos önvédelmet folytatni); és az önvédelemnek szükségesnek kell lennie a védelemhez (hozzá kell járulnia a védelemhez, de annál többet nem célozhat, még ha arányos is lenne). Az önvédelemnek ebben a jellemzésében most a legelső feltétel érdekes számunkra, hogy miként lehet értékelni a „nem ártatlan fenyegetés”-t.

A nem ártatlan fenyegetés lehet bűnösen nem ártatlan fenyegetés, amikor a fenyegetésként megjelenő személy rosszakarata, károkozási vagy emberölési szándéka következtében jelent fenyegetést. Ebben az esetben a támadó személy az akarata által felelőssé teszi magát a vele szemben folytatott önvédelemre, és megérdemli, hogy őt önvédelemben az áldozat megölje. Nem ártatlan fenyegetés lehet azonban az a személy is, aki csak materiális (anyagi, fizikai), de nem bűnös fenyegetést jelent az áldozatra. Ebben az esetben ugyanis a fenyegetést jelentő személy súlyosan és károsan – de nem feltétlenül akaratlagosan vagy felelősen – avatkozik be az áldozat életébe, és ezzel megsérti az áldozatnak azt a jogát, hogy ne öljék meg. Ez azt vonja maga után, hogy a fenyegetést jelentő személy maga elveszti azt a jogát, hogy ne öljék meg, így az áldozat önvédelemben megölheti.

McMahan szerint ezek az alternatívák nem biztosítanak elégséges és/vagy szükséges feltételeket az önvédelemben való emberöléshez: a bűnösség nem elégséges, a materiális nem ártatlanság pedig se nem elégséges, se nem szükséges feltétele az önvédelemnek. Az ellenvetéseket a reflektív equilibrium módszerét alkalmazva egyedi gondolat kísérletek segítségével fogalmazza meg, amelyekből az előző elméletek elvetésének szükségességére következtet.

Vegyük először a materiális nem ártatlanság követelményét, amely McMahan szerint nem elégséges és nem is szükséges feltétel! Ha egy bűnöző meg akar ölni

egy járókelőt, amit a helyszínre érkező rendőr csak fegyverhasználattal képes megakadályozni, akkor a rendőr ugyan materiálisan nem ártatlan fenyegetést jelent a bűnözőre nézve, azonban a bűnöző mégsem ölheti meg igazoltan a rendőrt önvédelemben. A materiális nem ártatlanság követelménye így nem elégséges a példa magyarázatára, ezért nem elégséges az önvédelem igazolásához. A materiális nem ártatlanság azonban nem is szükséges feltétel. Ha ugyanis két bányász lent reked egy bányában, mert egyikük bűnösen beomlasztotta a kivezető alagutat azzal a céllal, hogy a másikat megölje, és előre kiszámítottan csak a bűnös bányásznak van oxigénpalackja, akkor ő nem jelent materiális fenyegetést a másik bányászra nézve. Ám mégis ő a felelős a történetekért, ezért a másik bányász elveheti tőle az oxigénpalackot, eközben a halálát okozva. Ehhez nem kell feltételezni a materiális nem ártatlanságot, amely így nem szükséges feltétele az igazolt önvédelemnek.

A bűnösség követelménye szintén nem elégséges az önvédelemben történő emberölés igazolásához, ugyanis nem képes igazolni az ártatlan támadó személy által jelentett fenyegetéssel szembeni önvédelmet. Az ártatlan támadó az a fenyegetést jelentő személy, aki nem hanyag tudatlansága, csökkent felelőssége vagy kényszer következtében jelent fenyegetést, ezért nem bűnös, ám akivel szemben mégis igazolt az önvédelemben való emberölés. Ártatlan fenyegetést jelent az a személy például, aki ártatlanul zuhan egy másik ember – az áldozat – felé (a valóságtól elvonatkoztatott gondolat kísérlet szerint az áldozat egy kút alján áll, az ártatlan fenyegetés pedig a kút peremén átesve éppen felé zuhan, agyonnyomással fenyegetve őt). Az ártatlan fenyegetést áldozata önvédelemben igazoltan felrobbanthatja, mielőtt az ráesik (ha éppen van nála ehhez szükséges eszköz).

McMahan az ellenérvek mellett kidolgozza saját elképzelését ki, amely képes kezelni az ellenvetésként hozott példákat. Ez arra az elvre épül, hogy annak kell viselnie az önvédelmi helyzetben felmerülő kárt, aki felelős annak felmerüléséért. McMahan szerint az emberölés akkor igazolt önvédelemben, ha a támadó morálisan felelős azért, hogy az áldozat önvédelemben kárt okozzon neki. A morális felelősség fogalma közel áll a bűnösség fogalmához, ám különbözik attól. A bűnösség mindig magába foglalja a morális felelősséget, ám a morális felelősség nem mindig jár együtt a bűnösséggel. Például ha valaki gondos tulajdonosa egy autónak, amelyben egy alkalommal mégis elromlik a fék, és ezért fenyegetést jelent a járókelő áldozatra nézve, akkor az áldozat önvédelemben felrobbanthatja az autót és benne az autótulajdonost (ha éppen van nála ehhez szükséges eszköz). Az autótulajdonos ugyanis (valamilyen mértékben) morálisan felelős a tettéért, még ha nem is bűnös, mivel akaratlagosan választotta

az autóvezetést, tudatában annak, hogy megvan a minimális kockázata a súlyos kárt okozó balesetnek. Az ilyen morális felelősségnek akkor van jelentősége, amikor azt kell eldönteni, hogy ki viselje a helyzetben felmerülő kárt. Ekkor, McMahan kifejezésével, az autótulajdonos felelős a vele szemben alkalmazott önvédelmi és halálos erőszakért, mivel felelős a kialakult helyzetért.

A háborúindítás igazságossága: az igazságos ok

A háború indításának egyik – kiemelt – jelentőséggel rendelkező szabálya a háború igazságos okának (és az általa megteremtett igazságos célnak) a szabálya. Az igazságos ok szabályát az igazságos háború nemzetközi jogi elmélete az állami jogsértésre vagy a jogsértés veszélyére hivatkozva határozza meg, és azzal a céllal fogadja el igazságosnak a háborút, hogy az a jogsértés megszüntetésére vagy megakadályozására irányul. McMahan szerint azonban az igazságos (és igazságtalan) ok meghatározásában a morális felelősségnek és az emberi jogsértésnek van szerepe, és nem az állami jogsértésnek. Az igazságos ok formális meghatározásával, illetve két ok – a kisebb agresszió és a humanitárius beavatkozás – tárgyalásával is igyekszik ezt bizonyítani.

A háború igazságos oka

A háború igazságos oka a hagyományos elmélet szerint a háborúindítás egyik feltétele, amelynek a központi fogalma, hogy az agresszor megsérti egy másik állam jogait, vagy veszélyt jelent rá nézve. McMahan ezzel szemben – összhangban az önvédelemről általa mondottakkal – úgy véli, hogy az igazságos ok a morális felelősséggel áll kapcsolatban. Saját szavaival:

„A háború igazságos okáról beszélhetünk, amikor emberek egy csoportja (one group of people) – gyakran egy állam, de lehetőség szerint egy nemzet vagy másmilyen szervezett közösség – morálisan felelős (responsible) egy olyan cselekedetért, amely valamilyen módon rosszat okozott egy másik népnek, vagy rossz okozásával fenyeget, és az felelőssé (liable) teszi az elkövetőt az ellene alkalmazott katonai támadásért mint a fenyegetés megelőzésének vagy az okozott rossz jóvátételének vagy megbüntetésének eszközeként.”

Az igazságos oknak McMahan szerint nem csupán a háború indításakor van jelentősége, hanem annak a háború során végig fenn kell állnia. Így lehetséges,

hogy az igazságos okkal háborút kezdeményező állam a háború során elveszíti igazságos okát, és a háborút igazságtalan háborúként folytatja, ahogyan az is, hogy a háború során megváltozik az igazságos ok. Például az önvédelmi háborúként induló háború megnyerése (a fenyegetés elhárítása) után a korábbi agresszor fővárosának elfoglalása és területeinek meghódítása már a háború folytatásának igazságtalan célja lesz. Ugyanebben a helyzetben azonban demilitarizált övezet kialakítása a korábbi agresszor területén a háború folytatásának igazságos célja lehet.

Igazságos ok lehet a nagyobb agresszióval szembeni védekezés, a korábban az agresszor által elvett területek visszavétele (ha ott még nem alakult ki új társadalom), az emberi jogsértés elhárítása, a jövőbeli agresszió megelőzése és az elrettentés. Ezekben az esetekben igaz az, hogy az agresszor felelőssé teszi magát az ellene indítandó katonai támadásért. Az igazságtalan okok azok, amelyek nem tartoznak a felsoroltak közé, például a másik ország demokratizálódásának katonai erővel való elősegítése. Ebben az esetben ugyanis az adott ország lakói és vezetése nem tették magukat felelőssé a katonai beavatkozásért.

Térjünk most rá azoknak a háborús okoknak a tárgyalására, amelyeknek McMahan nagyobb figyelmet szentel! Ezek: a kisebb agresszió, a humanitárius beavatkozás és a büntetés.

A kisebb agresszió

A nagyobb agresszió (*major aggression*) az az agresszió, amelynek a céljai között szerepel a nagyarányú erőszak, például az emberölés vagy a károkozás. Ilyenek a népek kiirtásáért, rabszolgasorba vetéséért vagy országukból való kiűzéséért indított háborúk. A nagyobb agresszió emberi jogokat sért, ezért ellene a védelem igazságos.

Ezzel szemben a kisebb agresszió (*lesser aggression*) céljai nem foglalnak magukba ilyen elemeket. A kisebb agresszió célja tipikusan területek elfoglalása, erőforrások megszerzése, a politikai uralom kiterjesztése. Ebben az esetben a katonai erőszak alkalmazása feltételes, azaz arra csak abban az esetben kerül sor, ha az áldozatállam ellenáll. Az agresszor előnyben részesíti céljai harcok nélkül való elérését. A kisebb agresszió példája a Falkland-szigeteki háború (1982), amelyben az argentinok a brit politikai fennhatóság alatt lévő szigeteket akarták elfoglalni annak 1800 főt számláló lakosságával együtt. Az argentinok, ha tehették volna, harc nélkül foglalták volna el a szigeteket, ami nem változtatta

volna meg jelentősen a szigetlakók napi életét. A háborúnak 600 argentin áldozata és 1200 sérültje volt, azaz összesen annyi, mint ahányan a szigeteken laktak.

A nemzetközi jogi elmélet értelmében a kisebb agresszió csak az egyéneket érintő hatásában kisebb, az államot érintő hatásában nem, hiszen területek, erőforrások és a politikai szuverenitás forog kockán. Ennek az elméletnek az értelmében így igazságosan lehet önvédelmi háborút vívni a kisebb agresszió ellen is. McMahan azonban más véleményen van. Úgy véli, hogy a kisebb agresszióval szemben nem megengedett az önvédelmi háború.

A kora újkortól kezdve a háborúindítás igazságosságának megítélésében nem csupán az igazságos ok (illetve a legitim autoritás és a helyes szándék) játszott szerepet, hanem a háború arányossága is, azaz hogy az igazságos okhoz mérten arányos-e a háborúban előidézett emberhalál és kár jelentette rossz. Az igazságos háború hagyományos elmélete az arányosság megítélésében azonban csak a nem harcolóknak okozott halált és kárt számolja. Ezt az arányosságot McMahan széles arányosságnak nevezi, és megkülönbözteti a szűk arányosságtól. A szűk arányosság megítélésében az azon személyeknek okozott kár számít, akik felelőssé tették magukat a velük szembeni károkozásért. Ők a harcolók, a gyakorlati értelemben vett katonák.

A kisebb agresszióval szembeni védelem igazolhatatlanságát McMahan alapvetően a szűk arányosság fogalmára építi. Úgy érvel, hogy amíg a nagyobb agresszióval szembeni önvédelemben a háború által okozott kár arányos a háború igazságos céljával, addig a kisebb agresszióval szembeni katonai védelemben az agresszor katonáinak és a saját katonáknak okozott kár nem arányos a védelem céljával. Másképpen fogalmazva a kisebb agresszióval szembeni állami önvédelem több rosszat okoz, mint amennyi jót ér el.

Az agresszor katonái ugyanis csak feltételes fenyegetést jelentenek. Ez részben azt jelenti, hogy az önvédelem megkezdése előtt ezek a katonák egyénenként nem járulnak annyival hozzá a kisebb agresszió igazságtalan céljának eléréséhez, hogy azzal felelőssé tegyék magukat a velük szemben alkalmazott halálos erőszakért. Az itt működő legfontosabb elv, hogy az agresszor katonái a tetteiket megakadályozó, olyan mértékű nekik okozott kárért felelősek, amely arányos a kisebb agresszióhoz való egyéni hozzájárulásukkal. Ez a hozzájárulás McMahan szerint sem tényszerűen, sem morálisan nem sok. McMahan szerint ugyanis az egyes katonák tényszerűen keveset tesznek a kisebb agresszió céljának megvalósításáért. Továbbá morálisan sem tekinthető jelentősnek a hozzájárulásuk, mivel a katonák tipikusan fiatal – 18–20 éves – emberek, akik jogilag ugyan felnőttek, morálisan azonban még nem érettek teljesen arra, hogy megfontolás

után indokok alapján cselekedjenek (ezt az állapotot 25 éves koruk körül érik el McMahan szerint). Végül, a kisebb agresszióban részt vevő katonák többnyire ténybeli bizonytalanságban vannak, és kényszer alatt cselekszenek. Ez az elv McMahan igazolt önvédelemről alkotott elméletének, a morális felelősség elméletének az alkalmazása.

McMahan álláspontjával szemben a nemzetközi jogi elmélet képviselőjének részéről felmerülhet legalább két ellenvetés is. Az egyik a politikai függetlenség (a politikai közösség túlélésének) kérdését érinti, a másik a katonai védelem elrettentő erejét. Felvethető, hogy a politikai függetlenség (a politikai közösség léte) olyan érték, amely igazolja az annak elvételét célzó kisebb agresszió elleni védelmet. McMahan azonban úgy véli, hogy a politikai függetlenség olyan érték, amelyért némelyeknek érdemes lehet vállalni a halált, a sérülést és a kárt, azonban nem olyan érték, amely igazolja nagyszámú ember halálát a katonai védelem során. A másik felmerülő ellenvetés, hogy a kisebb agresszió is mindig igazolt, mivel az ilyen katonai védelem elrettentő erővel hat a lehetséges jövőbeli kisebb agressziókra nézve. Azt McMahan is elismeri, hogy ha soha semmilyen állam nem lépne fel katonai védelemmel az őt érő kisebb agresszióval szemben, akkor a kisebb agresszió sokkal elterjedtebb érdekérvényesítési forma lenne. Ugyanakkor az elrettentéshez szerinte nem szükséges minden kisebb agresszióval szemben katonai erővel fellépni. Az elrettentés értéke így nem teljes, hanem azt korlátozza az aránytalan kár. Akkor célozható meg az elrettentés, ha a védelemben okozott kár arányos azzal.

A humanitárius beavatkozás

A humanitárius beavatkozás a beavatkozások egyik formája, azaz olyan katonai művelet, amikor egy állam egy másik állam belügyeibe avatkozik be. A hagyományos elmélet szerint az ilyen beavatkozás az állami jogok és a közösségi önmeghatározás miatt csak korlátozott mértékben igazságos. Ilyen a humanitárius beavatkozás, amely Walzer eredeti elképzelése szerint igen korlátozott.

McMahan részben elfogadja Walzer érvét, hogy az emberi jogsértést végrehajtó állam elveszti politikaiközösség-jellegét, így az ilyen esetekben a humanitárius beavatkozás igazságos. Úgy véli ugyanis, hogy azok az államok, amelyekben a nemzetté válás nem zajlott le teljesen, nem alkotják egyetlen nemzetnek az államát, hanem többnemzetiségű államok. Ezeknek az államoknak nem egyetlen, önmagát meghatározni kívánó közösség a tagja, hanem több. Ezeknek

az államoknak nincs egyetlen közösségi „önmagá”-ja (*collective selfje*), amely képes lenne egységben meghatározni magát, hanem több ilyen van, amelyek önmeghatározása – központosító erő hiányában – kölcsönösen kizárja egymást. Ezért, ha az állam nem esik szét, akkor könnyen előfordulhat, hogy a több-nemzetiségű állam vezetésében csak az egyik vagy a másik nemzet képviselteti magát, és az igyekszik saját önmeghatározása szerint irányítani az egész ország sorsát. Az alkalmazott módszerek némelyike emberi jogsértéshez is vezethet. McMahan szerint az ilyen politikai vezetéssel szemben a beavatkozás igazságos, mert az sérti az egész közösség önmeghatározását. Jelentősége van azonban annak, hogy a beavatkozás olyan tetteket foglaljon magába, amelyekkel szemben a jogsértő politikai erő felelőssé tette magát, illetve hogy a beavatkozás kedvezményezettje egyezzen bele a beavatkozásba.

McMahan itt még elfogad egy kiterjesztő feltételt is. Eszerint a kedvezményezett beleegyezése nem szükséges követelménye a beavatkozásnak, ha a beavatkozás elutasítása kizárólag az érintett fél saját, önös érdekét figyelembe véve történik meg, mert ebben az esetben is lesznek a kedvezményezett közösségben olyanok (a gyerekek), akiknek a beavatkozás az érdekét szolgálja.

McMahan még megengedőbben vélekedik, amikor nem a szűken vett nemzet-államokat (vagy a nemzetállami lét célját kijelölő politikai közösségeket) tekinti. Úgy véli ugyanis, hogy a közösségi önmeghatározáshoz való jog jóval korlátozottabb, mint Walzer gondolja. A közösségi önmeghatározáshoz való jog ugyanis nem hatalmazza fel a politikai közösséget arra, hogy mindent megtegyen, amit akar. Az egyéni emberi jogok és az egyéni önmeghatározás korlátozza azt. Így van ez akkor is, ha a politikai közösség egy másik állam állampolgárával kerül szembe, és akkor is, ha saját állampolgárával. Ez a mcmahani álláspont még tágabbra nyitja a humanitárius beavatkozás lehetőségét, és nem csupán a súlyos emberi jogsértésekre korlátozza azt.

A háborúviselés igazságossága: a diszkriminációs szabály

A háborúvívás igazságosságának tekintetében McMahan a diszkriminációs szabályt vizsgálja a harcolók morális egyenlőségének, illetve a nem harcolók immunitásának vizsgálatán keresztül. A vizsgálat során arra jut, hogy a legitim módon támadhatók, illetve a törvényes módon nem támadhatók közötti különbséget nem a megfelelő módon határozza meg a walzeri „fenyegetést jelent/nem

jelent fenyegetést” közötti különbség. Ahelyett a morálisan felelős és a morálisan nem felelős közötti különbséget javasolja.

A harcolók morális egyenlősége

McMahan felülvizsgálati törekvése a háborúindítás igazságossága mellett kiterjed a nagyobb agressziót jelentő háborúk viselésének igazságosságára is, egészen pontosan az abban harcolók morális egyenlőségének felülvizsgálatára. A harcolók morális egyenlősége azt jelenti, hogy a háborúban az ellentétes oldalon harcoló katonák azonos jogokkal és kötelességekkel rendelkeznek, attól függetlenül, hogy igazságos okkal vagy igazságtalan okkal indított háborúban harcolnak-e. McMahan véleménye az, hogy az igazságos okkal háborút vívó harcolók jogai és kötelességei eltérnek az igazságtalan okkal háborút vívó harcolókéitól.

Úgy véli, hogy az igazságos okkal háborút vívó fél azért viselhet háborút, mert az, aki ellen vívja, morálisan felelőssé tette magát az ellene indított (igazságos) háborúért. Ez utóbbi fél ugyanis igazságtalan okkal vívja háborúját. Ez alapján megkülönböztethetünk igazságos harcolót és igazságtalan harcolót, attól függően, hogy az igazságos okkal harcolók oldalán harcol, vagy az igazságtalan okkal harcolók oldalán. Az igazságtalan harcolóknak pedig általában véve igazságtalan az igazságos harcolók ellen harcolni, míg az igazságos harcolóknak igazságos az igazságtalan harcolók ellen harcolni.

A nemzetközi jogi elmélet értelmében az összes harcoló azért rendelkezik morálisan egyenlő jogokkal és kötelességekkel, mert egyaránt fenyegetést jelent a másik félre, és mert nem felelős a háború okáért és céljáért. McMahan szerint azonban az igazságtalan harcolók nem támadhatják meg az igazságos harcolókat, mivel azok igazságos okkal harcolnak, és nem tették magukat felelőssé az ellenük alkalmazott erőszakért. A helyzet a McMahan által preferált önvédelmi helyzettel azonos: önvédelemben az áldozat igazságosan alkalmazhat erőszakot a támadóval szemben, mert a támadó igazságtalan támadásának következtében felelőssé tette magát az ellene alkalmazott erőszakért. Az áldozat azonban nem viselkedett a támadóval szemben igazságtalanul, és így nem tette magát felelőssé az ellene alkalmazott erőszakért, ezért a támadó csak igazságtalanul alkalmazhat ellene erőszakot. Általánosságban megfogalmazva: a támadó fél igazságtalan okkal indított háborút az áldozattal szemben, ezért felelőssé tette magát, hogy az áldozat igazságos okkal és igazságos módon alkalmazzon erőszakot vele szemben.

Ezen megfontolás alól kivételt képez az az eset, amikor az igazságos harcolók igazságtalan eszközökkel igyekeznek igazságos céljukat elérni. Ilyen eset, ha az igazságos harcoló nem harcolókat támad, és felelős azért, hogy szándékosan támad nem harcolókat, vagy azért, hogy nem szándékosan, hanem előrelátottan, ám aránytalan mértékben okoz kárt nem harcolóknak. Ezekben az esetekben a megtámadott nem harcolók és az őket védő – és ebben a tekintetben igazságos, de eredetileg – nem igazságos harcolók vehetik fel a harcot – az ebben a tekintetben nem igazságos, de eredetileg – igazságos harcolókkal.

A nem harcolók immunitása

A harcolók morális egyenlősége mellett a nem harcolók egyenlő immunitása kínálja az alapot a diszkriminációs szabályhoz. Eszerint a támadás során mindkét fél esetében különbséget kell tenni a törvényes módon támadható harcolók és a legitim módon nem támadható nem harcolók között. A hagyományos elmélet által elfogadott nem harcolói immunitás azt foglalja magába, hogy az igazságos és az igazságtalan célért háborúzó fél nem harcolói nem jelentenek fenyegetést az ellenségre nézve, ezért nem is lehetnek legitim célpontjai a másik oldal támadásának.

McMahan szerint azonban a támadhatóság feltétele nem a veszélyesség (hogy fenyegetést jelent-e valaki, vagy sem), hanem a morális felelősség. Amíg valaki „veszélyes” vagy „nem veszélyes” tipikusan egy csoport tagjaként lehet, például a katonák veszélyesek, a civilek nem veszélyesek, addig a morális felelősség a tettekkel van összefüggésben. McMahan szerint azonban a támadhatóság és az immunitás azzal függ össze, hogy ki mit tesz. Ha valaki nem tesz semmi olyat, ami által elveszíti azt az egyéni emberi jogát, hogy ne támadják meg, azaz nem teszi felelőssé magát az ellene irányított támadásért, akkor ő immunitással rendelkezik. Ha azonban tettével felelőssé teszi magát az ellene irányított támadásért, akkor támadhatóvá válik.

McMahan több olyan lehetőséget sorol fel, amely által az igazságtalan háborút viselő fél civiljei felelőssé tehetik magukat az ellenük irányuló támadásért. Ilyen, ha:

- a civilek nyomására kezdeményez igazságtalan háborút a kormány;
- írások készítésével és beszédek tartásával érvekkel támogatják az igazságtalan háborút;

- olyan pártra vagy párt képviselőjére szavaznak, amely vagy aki igazságtalan háborút kíván indítani;
- olyan területen dolgoznak, amely közvetlenül vagy közvetve fegyverekkel vagy háborús eszközökkel látja el a hadsereget;
- adót fizetnek;
- nem lépnek fel az igazságtalan háború indításával szemben.

Ezekben az esetekben a civilek felelősek az igazságtalan háborúért, és ezzel felelőssé teszik magukat az ellenük irányuló támadásért. A civilek nemcsak az igazságtalan háború indításában rendelkezhetnek felelősséggel, hanem annak fenntartásában is. Mindkét esetben felelőssé teszik magukat valamilyen mértékű támadásért.

A kezdeményezők és a fenntartók ellen irányított támadás többféle lehet. Az igazságtalan háborúért felelős civilekkel szemben igazságosan lehet fellépni szándékos, illetve nem szándékos, de előre látott következményű tettek által. A szándékos tettek közé tartozik a gazdasági szankciók alkalmazása, a civil tulajdon elpusztítása és a rájuk való adó kivetése a háború végén az igazságtalan háború okozta károk helyrehozásáért. A nem szándékos, de előre látott következményű tett a nekik okozott járulékos és halálos kár. A morálisan felelős civilekkel szemben szándékos és halálos erőszak csak a legritkább esetben alkalmazható. McMahan szerint ilyen eset lett volna 1954-ben a United Fruit Company által kezdeményezett amerikai invázió Guatemalában, illetve az izraeli telepések betelepítése a megszállt palesztin területekre.

Mindezen lehetőségekkel McMahan szerint a gyakorlatban problémák lehetnek. Az igazságtalan okkal háborúzó fél civiljei nem csoportosan és nem ugyanolyan mértékben felelősek, hanem némelyik felelős, mások nem (például a gyerekek), a felelősek közül pedig némelyek jobban, mások kevésbé felelősek. A felelősöket és felelősségük mértékét sem könnyű beazonosítani. Ezek miatt a civilek támadása általában indiszkriminatív vagy aránytalan, és ezért igazságtalan támadásnak minősül. Továbbá ha sikerülne is azonosítani és elkülöníteni a felelős civileket, megtámadásuk csak akkor lenne igazságos, ha szükséges is lenne, azaz az hatékonyan hozzájárulna a háború igazságos céljának eléréséhez. Ezek a gyakorlati kételemek azonban nem érintik az igazságos háború analitikus filozófiai elméletét, a revizionista elméletet.

A háborúindítás és a háborúviselés igazságossága

McMahan az egyéni önvédelem vizsgálatával elért eredményt – a morális felelősség fogalmát és logikáját – alkalmazza a háborúindítás igazságossága (*ius ad bellum*) és a háborúviselés igazságossága (*ius in bello*) közötti kapcsolat meg-alapozására is.

Az igazságos háború indításának több szabálya van, mint például az igazságos ok, a helyes szándék és az arányosság. McMahan szerint a *ius ad bellum* legfontosabb szabálya az igazságos ok szabálya, mivel ha azt nem tartják szem előtt, akkor a többi szabály sem követhető. Például az arányosság szabálya csak akkor értelmezhető, ha tudjuk, hogy mivel kell összemérni a háború kiszámítható rossz következményeit, hogy a háború arányos legyen. Az *ad bellum* szabályok így nem függetlenek az igazságos ok szabályától.

McMahan hasonló összefüggést lát az igazságos ok szabálya és a háborúviselési arányosság szabálya között is. A háborúviselési arányosság a háború egyes műveleteinek igazságos céljára, illetve az ennek elérése során okozott kár viszonyára vonatkozik. A háborús műveletek céljai ugyanis csak akkor igazságosak, ha szükségesek, azaz ha hatékonyan előmozdítják az egész háború igazságos céljának megvalósulását. Az arányosság így ebben az esetben is az igazságos ok szabályának teljesülésétől függ.

Ez az igazságtalan okkal háborút viselő fél esetében azt jelenti, hogy ő a háborút sem képes igazságosan vívni, hiszen minden általa alkalmazott erőszak aránytalan lesz. A háborút igazságos okkal vívó fél az igazságtalan okkal háborúzó féllel szemben alapesetben igazságosan harcol. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne követhetne el igazságtalanságot a háború során, például a másik fél nem harcolóinak megtámadásával. Ez az eset viszont alkalmat adhat a háború kezdetekor igazságtalan okkal harcoló félnek, hogy háborúját igazságos okkal – nem harcolói védelmében – vívja. Ugyanakkor McMahan felhívja a figyelmet arra, hogy ebben az értelemben a háború kezdetekor igazságtalan okkal viselt háború nem lehet egészében igazságos.

Irodalomjegyzék

Felhasznált irodalom

- AQUINÓI Szent Tamás (2014): *A teológia foglalatja. Második rész, 2.* Budapest: Gede Testvérek Bt.
- GROTIUS, Hugo (1960): *A háború és a béke jogáról.* I–III. kötet. Budapest: Akadémiai.
- MCMAHAN, Jeff (2005): Just Cause for War. *Ethics and International Affairs*, 19(3), 1–21.
Online: <https://doi.org/10.1111/j.1747-7093.2005.tb00551.x>
- MCMAHAN, Jeff (2009): *Killing in War.* Oxford: Oxford University Press. Online: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199548668.001.0001>
- WALZER, Michael (2006): *Just and Unjust Wars.* New York: Basic Books.

Ajánlott irodalom

- BODA Mihály (2019): Az igazságos háború elméletének újrafelfedezése a 20. század második felében: Paul Ramsey és Michael Walzer. In GÖCZE István (szerk.): *Keresztény teoretikusok, államférfiak és katonák háborúelméletei.* Budapest: Nemzeti Közszerkesztési Egyetem, 63–78.
- BODA Mihály (2023): *A háborús ideológiák története.* Budapest: Ludovika.

Alapfogalmak

1. pacifizmus, militarizmus, politikai realizmus
2. igazságos ok
3. legitim autoritás
4. helyes szándék
5. *ius ad bellum*
6. *ius in bello*
7. természetjog és akarati jog
8. nemzetközi jog
9. maximális szociabilitás
10. az igazságos háború általános oka
11. a szabályszerű háború elmélete
12. az agresszió elmélete
13. legalista paradigma

14. domesztikus analógia
15. diszkriminációs szabály
16. a harcolók morális egyenlősége
17. a nem harcolók immunitása
18. felelősség önvédelemben
19. nagyobb és kisebb agresszió
20. széles és szűk arányosság

Ius ante bellum: a parancsteljesítés erkölcsi indokai

Az igazságos háború elmélete az igazságosság követelményeinek összességéként szabályokat határoz meg a háborúra való felkészülést (*ius ante bellum*), a háború megkezdését (*ius ad bellum*), a háború viselését (*ius in bello*) és a háború lezárását (*ius post bellum*) illetően. A háborúra való felkészülésre vonatkozó szabályok az igazságos hadseregszervezés szabályai, amelyekre azért van szükség, hogy a hadsereg és benne a katonák igazságosan legyenek megszervezve, illetve hogy a hadsereg képes legyen igazságosan vívni a háborút. Az elítélt bűnözőktől, akiket a börtönből a háborúba vezényelnek, nem várható el, hogy figyelemmel legyenek a háborúviselés szabályaira. Ebbe a szabálycsoportba tartozik:

- a legitim autoritás szabálya, azaz hogy kik számítanak katonának, és hogyan lehet valaki katona (erről volt szó az előző fejezetben Walzer elméletének ismertetésekor);
- a katonák megfelelő felkészítésének szabálya, hogy milyen képességekkel és erényekkel kell a katonáknak rendelkezniük a sikeres cselekvéshez (erről lesz szó az utolsó, erényekkel foglalkozó fejezetben);
- a professzionalizmus szabálya, azaz hogy miként épül fel a katonai hivatás (ezzel foglalkozott a harmadik fejezet); illetve
- ezen belül a hierarchikus szervezet szabályai, azaz hogy milyen indokok mentén teljesíthetik az alárendeltek a parancsokat, és milyen esetben tagadhatják meg a parancsteljesítést.

Ez a fejezet az alá- és fölérendeltségi viszonyon alapuló szervezet egyik szabályával foglalkozik, a parancsteljesítés indokaival.

Bevezetés

Az idősebb Helmuth von Moltke (1800–1891) szerint „[t]ekintélyelv felülről és engedelmesség alulról, egyszóval fegyelem, ez a hadsereg lelke. Csak a fegyelem teszi a hadsereget azzá, aminek lennie kell. A fegyelem nélküli hadsereg mindenestre költséges, a háborúban nem alkalmas, a békében pedig veszélyes intézmény.” Talán nem járunk messze Moltke bekezdésének helyes értelmezésétől, ha azt a parancsteljesítés elméleteként értelmezzük. Az értelmezés szerint a katonának – erkölcsi

szempontból – azért kell teljesítenie a parancsot, mert fegyelmezett, és a katona fegyelmezettsége abban áll, hogy engedelmeskedik a tekintéllyel rendelkező előljárója által megkívántaknak. Moltke szerint így a katona parancsteljesítését erkölcsi szempontból a parancsot kiadó személy tekintélye indokolja. Manapság a tekintélynek és így az indokolt parancsteljesítésnek több típusát tudjuk megkülönböztetni. Ezek bemutatása előtt nézzük, hogy mit is értünk parancs alatt!

A parancs mibenléte

A parancsok legalább négy fontos jellemzővel rendelkeznek, jelesül, hogy akaratot fejeznek ki, hogy teljesítésük kötelező jellegű, hogy csak alá- és fölrendeltségi viszonyban értelmezhetők, illetve hogy teljesítésük erkölcsileg indokolt.

Amikor valaki megparancsol valamit, akkor azzal azt az akaratát fejezi ki, hogy mások miként viselkedjenek. A kifejezett akarat minden esetben a parancsadó saját akarata, holott nem feltétlenül saját maga eredeti akarata. Eredeti a kifejezett akarat akkor, ha kizárólag a tények számbavételéből származik. Sok esetben azonban az akarat eredetileg valaki mástól származik, aki szintén kifejezte akaratát, és a parancsadó csak megismétli az eredeti parancsot.

A parancsadó a kifejezett akaraton kívül kifejez egy másik, összetett akaratot is. Az összetett akarat abból a két részakaratból áll, hogy a parancs címzettje ismerje fel a kifejezett akaratot, illetve hogy a címzett a parancsadó akaratkifejezésének tényéből következtessen arra, hogy neki tennie kell valamit. Ez egyrészt azt jelenti, hogy a parancs címzettjének nem mechanikusan, csupán a megszokás alapján kell végrehajtania azt, amit mondanak neki, hanem parancsként, azaz felismerve és figyelembe véve a parancsadó kifejezett akaratát. Ehhez hasonlóan a parancsadó sem foghatja fel a parancsadást a megszokáson alapuló mechanikus viszonyként, mivel a parancsadónak is úgy kell felfognia a parancs címzettjét, mint aki a parancsadó akarata miatt teljesíti a parancsot.

Másrészt, a parancs címzettjének a kifejezett akaratot nem szabad úgy felfognia, mint a parancsadó személyes elvárását, amelyet ő a parancsadóhoz való személyes vagy egyéb viszonya alapján, például kedvességből vagy udvariasságból segít kielégíteni. Ehelyett a parancs címzettjének az akaratkifejezést a parancsoló személyes vágyaitól és elvárásaitól független, személytelen előírásként kell értelmeznie, amelynek megfogalmazója (és adott esetben eredete is) mindazonáltal a parancsadó.

A személyes elvárásokkal szemben ugyanis a paranccsal kifejezett akaratot a parancs címzettjének kötelező teljesítenie. A parancsok kötelező jellege abban áll, hogy érvényességük nem függ attól, hogy a parancs címzettje mit gondol a parancsról. A parancsok ebből a szempontból ellentétesek az érvekkel. Az érvek arra vonatkozó akaratkifejezések, hogy mit gondoljunk. A jó érvek kötelezővé teszik számunkra, hogy gondoljunk bizonyos gondolatokat. Az érvek érvényessége azonban függ attól, hogy mit gondolnak róluk azok a józanul gondolkodó személyek, akiknek a gondolkodására hatással lehetnek. Ha egy érv az észszerűség értelmében véve nem meggyőző, akkor csökken az az ereje, vagy el is veszti azt az erejét, hogy befolyásolja gondolkodásunkat. Csak a józan gondolkodás értelmében vett jó érvek alapján kötelező bizonyos dolgokat gondolnunk. A parancsok esetében azonban az észszerű-erkölcsi értelemben vett rossz parancsot is kötelező teljesíteni (bár a morális tiltás némely esetben erősebb lehet, mint a parancs kötelező ereje, így mindent összevetve a parancsolt viselkedés nem indokolt).

Az akarat nyelvi kifejeződése, a felszólító mondat azonban nem feltétlenül parancsot fejez ki, hanem például tanács, kérdés vagy könyörgés is kifejezhető általa. Tanácsot az adhat, akinek jobb rálátása van egy viselkedési helyzetre. Kérést az fogalmazhat meg, akinek hiányzik valami, amit ő is el tudna érni, könyörgéssel pedig az élhet, akinek hiányzik valami olyan, amit ő maga nem tud elérni. A parancs és az akarat többi kifejezése között abban rejlik az alapvető különbség, hogy amíg a parancs teljesítésének kötelező jellege a parancs kiadásakor nem függ a parancs címzettjének beleegyezésétől, addig a tanács, a kérdés és a könyörgés kötelező jellege kisebb vagy nagyobb mértékben függ. Amíg a parancsot kötelező teljesíteni, addig a tanácsot, a kérést és a könyörgést nem kötelező teljesíteni, hanem a tanácsot bölcs dolog megfogadni, a kérést előrelátó, udvarias vagy kedves dolog teljesíteni, a könyörgést pedig emberbaráti dolog teljesíteni.

A parancsok kötelező ereje azon az alá- és fölérendeltségi viszonyon alapszik, amelyben a parancsot kiadó fölérendelt és a parancs címzettje, azaz az alárendelt személy áll egymással. Legalább kétféle alá- és fölérendeltségi viszonyt lehet megkülönböztetni, attól függően, hogy a viszony a fölé- és az alárendelt személy között erkölcsi szempontból megalapozott-e, vagy sem. Így ilyen viszony áll fenn például az áldozatát fegyverrel fenyegető rabló és áldozata között, de a magasabb és az alacsonyabb rendfokozatú és beosztású katonák között is. Ezekben a viszonyokban a fölérendelt személy a rabló és a magasabb rendfokozatú és beosztású katona, az alárendelt személy pedig az áldozat

és az alacsonyabb rendfokozatú és beosztású katona. Fontos különbség azonban a rabló-áldozat és a magasabb és az alacsonyabb rendfokozatú és beosztású katona közötti alá- és fölérendeltségi viszony között az, hogy amíg az áldozat és a rabló viszonya kizárólag a fizikai erő használatának adott lehetőségein alapszik, addig a katonai viszonyoknak vannak olyan, nem vagy nem pusztán fizikai, hanem erkölcsi keretei, amelyek indokkal szolgálnak a fölérendelt személy parancsának teljesítésére. Amíg az áldozatnak az erőszaknak való kitettségéből (a fájdalomból, a szenvedéséből vagy az életének elvesztéséből) származó félelmén túl egyáltalán nincs erkölcsi indoka arra, hogy teljesítse a rabló parancsát, addig az alárendelt katonának mindig van erkölcsi indoka arra, hogy teljesítse a fölérendelt katona parancsát.

A kérdés az, hogy milyen erkölcsi keretben épüljön fel az a viszony, amelyben az alárendelt katonának végre kell hajtania a fölérendelt katona parancsát, hiszen ez az erkölcsi keret fog indokkal szolgálni az alárendelt katona számára a parancsteljesítéshez. A továbbiakban ezt a kérdést vizsgáljuk meg, először a parancsteljesítés hagyományos erkölcsi indokait számba véve, majd a parancsteljesítés indokainak egy kortárs erkölcsi keretét felvázolva.

A katonai parancsteljesítés hagyományos erkölcsi indokai

A rövidség kedvéért hívjuk a parancsteljesítés hagyományos erkölcsi elméletének azt az elképzelést, hogy a katonai parancsteljesítés indoka a parancsot kiadó személy tekintélye – azaz Moltke elképzelését! A tekintély sokoldalú erkölcsi jelenség, amelynek lényege az, hogy a tekintéllyel rendelkező személynek indokolt elvárni valamilyen cselekvést. Például amennyiben megígérek valamit, például hogy minden hétfőn reggel megteszek valamit, akkor nem pusztán mások, hanem saját magam is elvárom magamtól, hogy betartsam az ígéretemet, és kövessem a szabályt. Amennyiben szakértő vagyok egy kérdésben, akkor elvárom, hogy mások adjanak a véleményemre, vagy emberi méltósággal rendelkezve elvárom, hogy mások tiszteletben tartsák a privát szférámat. A katonatiszteknek pedig indokolt elvárniuk beosztottaiktól, hogy a beosztottak végrehajtsák parancsaikat.

A tekintélynek két nagy típusa van, valakinek a saját magával szembeni indokolt elvárása, illetve valakinek a valaki mással szembeni indokolt elvárása. A tekintély első típusába azok az elvárások tartoznak, amelyeknek az eredete valamilyen elköteleződés, például egy szabály követésére vonatkozó ígért megtevése. Ebben az esetben maga az elköteleződés, illetve az elköteleződőnek az azt

követő önmagával szembeni elvárása is a tekintély egy-egy folyománya. A szigorú természeti és a kevésbé szigorú pszichológiai törvényektől megkülönböztetett társadalmi szabályok követése ugyanis csak a szabálykövető személy saját elköteleződése alapján lehetséges. Ez az elköteleződés nem alapulhat teljesen az elköteleződő személy szeszélyén, mivel az önmagával szembeni elvárás azt jelzi, hogy viselkedésének értékelése már nem csupán a szeszélyétől függ, hanem az adott szabály (ígéret) követése nézőpontjából való megítéléstől is.

A tekintély második típusának legalább három fontosabb altípusát különböztethetjük meg a tekintély eredete alapján: a *de jure*, a karizmatikus és a *de facto* tekintélyt. A *de jure* tekintély esetében a tekintély eredete valamilyen, a tekintély birtokosától független, felhatalmazó szabály, amely meghatározza, hogy ki rendelkezik tekintéllyel. *De jure* tekintéllyel rendelkeznek a valamilyen státusra kinevezett vagy megválasztott tisztviselők. A karizmatikus tekintély esetében a tekintély eredete a felhatalmazás valamilyen öngerjesztő rendszere, például a kinyilatkoztatás vagy a sikeresség. Karizmatikus tekintéllyel rendelkeznek a vallásalapítók, azok a személyek, akiknek a minőségi munkássága nagy hatással van másokra, vagy a sikeres emberek. Végül, a *de facto* tekintély eredete az olyan természetes és nem művi viselkedés (például kijelentések megtétele) vagy a hangsúlyozás, amely alapján az azt látók és hallók a cselekvőről azt feltételezik, hogy ő *de jure* vagy karizmatikus értelemben tekintéllyel rendelkező személy. A *de facto* tekintély egy példája az, amikor valaki egy másik személy viselkedésének csak a felszíni jellemzői alapján gondolja azt, hogy a kérdéses személy tekintéllyel rendelkezik. A tekintély mindhárom esetében igaz az, hogy a tekintéllyel rendelkező személy számára indokolt elvárásokkal rendelkezni mások viselkedését illetően. A *de jure* és a karizmatikus típus esetében azonban az elvárások címzettjei számára is indokolt az elvárt módon cselekedni.

A másokkal szembeni elvárás értelmében vett tekintély mindhárom formája fellelhető az emberi élet legalább három területén. A tekintéllyel rendelkező személy lehet a szakértő, akinek indokolt elhinni, amit mond. Lehet emberi méltósággal rendelkező személy, akivel szemben indokolt a viselkedés megfontolása, és végül lehet a parancsot kiadó személy, akinek az esetében indokolt végrehajtani azt, amit mond.

A Moltke által hivatkozott tekintély a parancsot kiadó személy tekintélye, amely a katona parancsteljesítésének esetét véve a jelzett három formával rendelkezik. A tekintély három formája közül ugyanakkor a *de facto* tekintélynek igen kevés jelentősége van az általam tárgyalt kérdést tekintve, mivel a *de facto* tekintély esetében a tekintéllyel szembesülő személyeknek nincs a tekintélyből

származó indoka az elvárt viselkedésre. A parancsteljesítés elméletei közül ezért a *de facto* tekintély tárgyalása kizárható.

A katonai parancsteljesítés karizmatikus formája a becsületre építi a parancsteljesítés indoklását. A becsület a tetteivel és személyiségével a közösségi értékeknek és elvárásoknak kimagaslóan megfelelő – és ebben az értelemben sikeres – személy értéke, eredete a megfelelésért cserébe a közösségtől kapott elismerés, megbecsülés. A különböző közösségeknek különböző értékei és elvárásai vannak. A katonai közösségben az egyik fontos érték a bátor viselkedés. A katonák bátor tetteit és a személyiségükre jellemző bátorságot elismerik, akik ezzel becsületet szereznek.

Becsülettel nem minden ember rendelkezik, és akik rendelkeznek vele, azok sem mindig, hanem azt meg lehet szerezni, és el is lehet veszíteni. Becsületet szerezni valamilyen erőfeszítéssel járó és előre meg nem adott tevékenységsorozattal lehet, például a katonák esetében a bátor helytállással a csatákban vagy a kiképzés során. A korábban becsülettel rendelkező személy azzal tudja becsületét elveszíteni, hogy már nem felel meg az elvárásoknak, vagy éppen hogy a korábbi tevékenységével ellentétesen viselkedik, azaz ha például a korábban bátor katona gyáván megfutamodik.

A becsülettel rendelkező személy tekintélyének köszönhetően tettei és azokkal összefüggésben személyisége példaként áll parancsainak címzettjei előtt, akik azért teljesítik a parancsokat, mert pozitívan értékelik tetteit és személyiségét, és ezért nagyra tartják azt, amit mond.

A tekintély másik, *de jure* típusa a hivatásbeli (vagy közösségi) rang. A hivatásbeli rangot is meg lehet szerezni, és el lehet veszíteni. Megszerezni azzal lehet, ha valaki megfelel egy hivatásrend előre megszabott elvárásainak, és ez alapján kinevezést nyer az adott rangra. Mivel a hivatásrendek több olyan elvárással is rendelkeznek, amelyek alá- és fölérendeltségi viszonyban állnak egymással, ezért többféle hivatásbeli rang létezik, amelyek szintén alá- és fölérendeltségi módon viszonyulnak egymáshoz. A rang elvesztésének oka az, hogy a korábban a ranggal rendelkező személy már nem felel meg a hivatás mércéjének.

A ranggal rendelkező személy esetében az elismerés nem a személyiségének, hanem a rangjának szól, és a parancsteljesítés tekintetében paradigmátikus formája az engedelmeskedés. A rang elismerése ugyanis elsősorban a hivatás vagy a közösség egy alacsonyabb rangú, másik tagjától várható. Ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy a rang elismerése nem csupán a magasabb rangok elismerésére terjed ki, hanem az alacsonyabb rangok elismerését is magába foglalja. Ebben az esetben azonban az elismerés nem engedelmeség, hanem

a rangot a hierarchiában a helyén kezelő tisztelet, amely az ellenkező elismerés hiányában is kijár.

A hivatásrendi rang a katonák esetében a katonai rendfokozat és beosztás, amelyek indokolják a parancs címzettjének a parancs teljesítését.

A katonai állomány átalakulása és a katonai parancsteljesítést érintő vezetéstudományi és társadalomfilozófiai eredmények

A katonai parancsteljesítés indokának hagyományos elméletét a katonai állomány jellegében bekövetkezett változások miatt, illetve a katonai parancsteljesítést érintő új vezetéstudományi és társadalomfilozófiai eredmények miatt szükséges átgondolni.

A katonai állomány megváltozása: modern és posztmodern katonaság

A haderők állománya manapság, többé vagy kevésbé, olyan katonákból áll, akik a posztmodern kor katonáinak tekinthetők. A modern kori hadsereg egyik fontos jellemzője a közösségi értékek és érdekek követése, a sajátosan ezekre irányuló szeretet a hazaszeretet, amely indokolja számukra a katonáskodást. Ezzel szemben a posztmodern kor hadseregének egyik jellegzetessége, hogy a személyes értékek és érdekek legalább olyan fontosak, sok esetben még fontosabbak is a katonai szolgálat indoklásában, mint a közösségi értékeken és érdekeken alapuló indokok.

A modern kor katonái az állampolgár-katonák, akiknek a hadseregben és az állam háborúiban való részvétele azon az elképzelésen alapszik, hogy az állam által vezetett közösség tagjai szorosan kötődnek a közösséghez. Az állampolgárok alapvetően azokba az állami közösségekbe születnek, amelyek felnevelik őket, ami által a katonák indokaikban szorosan kötődnek az állam által képviselt közösségi értékekhez és érdekekhez. Amikor ugyanis valaki egy közösségbe születik, és abban nő fel, akkor őt a közösség sok tekintetben a saját arcára formálja, mivel a közösség a közösségben elfogadott értékeket és a közösség érdekeit közvetíti számára. Jean-Jacques Rousseau (1712–1778), az elképzelés egyik fontos képviselője szavaival a közösségbe született ember „élete nem csupán a természet jótéteménye, hanem az állam feltételhez kötött adománya is”. Ezért a közösségi értékek megvalósítása és a közösségi érdekek kielégítése

a közösség minden egyes tagjának indoka is egyben, amiért a közösség minden egyes tagja a közösség alkotta morális test egy-egy részét képezi. Ez azzal jár, hogy a közösségi érdekekért a közösségi tagoknak minden esetben indokolt harcolniuk. A modern katonák a közösségnek azok a tagjai, akiket a közösség felhatalmazott arra, hogy harcoljanak a közösségi értékekért és érdekekért.

A posztmodern kor katonája ezzel szemben önkéntes alapon szolgál, akinek az állam háborúiban való részvétele a közösségnek és tagjának a posztmodern korra megváltozott viszonyán alapszik. A változást Michael Walzer (1935–) kifejezésével „politikai elidegenedés”-nek nevezhetjük. A politikai elidegenedés az a folyamat, amelynek kiindulópontja a közösségben betöltött és katonáskodási indokokat generáló aktív morális tagság, végpontja pedig a közösségnek az a felfogása, amely szerint a közösség nem más, mint az önállóan választott értékekkel és önérdkekkel rendelkező egyének akaratos társulása. A közösség utóbbi formájában a tagok számára a saját maguk által választott értékek és az önérdkük indokolja a hadseregbe való belépést vagy a háborúskodásban való részvételt.

A posztmodern kori katona egyik szélsőséges esete a katonai magánvállalatok által alkalmazott zsoldos, aki számára csak és kizárólag a személyes értékek és érdekek indokolják a katonáskodást. Talán hozzájuk hasonlítanak leginkább az állami hadseregek szerződéses katonái, akiknél szintén kiemelten fontosak a személyes elvárások, azonban az állami szolgálat miatt, még ha indirekt módon is, a közösségi értékek és érdekek is jelentőséget nyernek. A posztmodern kor katonájának harmadik fontos típusa a hivatásos katona, aki ugyan hivatásként, azaz az állam és a társadalom szolgálatában végzi feladatát, azonban akinek a hatékonyságát ugyanakkor jelentősen növeli, ha feladatait saját meggyőződése, azaz személyes értékei és érdekei alapján látja el, és nem csupán a külső kényszer alatt.

Új társadalomtudományi és vezetéstudományi elméletek

A katonai parancsteljesítést érintő új vezetéstudományi és társadalomfilozófiai eredmények között mindenképpen érdemes megemlíteni James MacGregor Burns (1918–2014), Joseph Raz (1939–2022) és Martin van Creveld (1946–) vezetésre vonatkozó elképzeléseit.

Burns szerint a vezetés a mások feletti hatalom egyik aspektusa, és így vezető és követő közötti viszony. A viszonynak Burns szerint az a lényege, hogy

„a bizonyos motivációkkal és célokkal rendelkező [vezető] személyek forrásokat mozgósítanak [...] hogy felkeltsék, foglalkoztassák és kielégítsék a követők motivációját”.

Raz gyakorlatilag a vezetésnek ezt a – vezetést általában jellemző – modelljét alkalmazza a politikai vezetésre, illetve a politikai hatalom törvények útján való kormányzására. Raz azonban abban eltér Burnstól, hogy nem a követő – elsősorban a követőtől függő – motivációjára, hanem sokkal inkább a követő – elsősorban a követő helyzetétől függő – indokaira koncentrál.

Raz elmélete – burnsi jellegzetességei mellett – azért is különösen fontos, mert sajátos megoldást kínált a korábban Paul Robert Wolff (1933–) által felvetett társadalom- és politikafilozófiai problémára. A probléma abban áll, hogy miként egyeztethető össze egy állam politikai tekintélye, amely például az állam által hozott törvények kötelező jellegében jelentkezik, az állampolgárok személyes önállóságával, amely például az állampolgárok azon felelősségében érhető tetten, amelyet saját életük felé kell viselniük. Raz elmélete három tézisére épül fel, a függőségi tételre, a normál igazolás tézisére és a megelőzési tézisére. A függőségi tétel szerint az „autoritativ direktívákat, mindent összevéve, azokra az indokokra kell alapozni, amelyeket a direktíváktól függetlenül kell alkalmazni a direktívák alanyaira nézve, és amelyek jelentőséggel rendelkeznek a direktívák által szabályozott cselekvésre nézve”. A normál igazolási tézis szerint „annak az elismerésének, hogy az egyik személy autoritással rendelkezik egy másik személy felett, a normális és elsődleges módja annak a megmutatását foglalja magába, hogy a kérdéses alany jobban képes megfelelni a rá alkalmazott indokoknak [...] ha elfogadja, hogy az állítólagos autoritás autoritativ kötelező”. Végül, a megelőzési tétel szerint „az a tény, hogy az autoritás egy cselekvés végrehajtását várja, indok a cselekvés végrehajtása mellett, amely nem adódik hozzá az összes többi jelentőséggel rendelkező indokhoz a cselekvés megfontolása során, hanem kizárja azokat, és átveszi a helyüket”. A három tézis a következőképpen foglalható össze. Minden egyes állampolgárnak a törvényektől függetlenül vannak cselekvési indokai. Ilyen indok például az, hogy az állampolgár ne ölje meg a társait, vagy az, hogy ne vegye el a társai tulajdonát. Az emberölést és a tulajdonlopást és rablást tiltó törvény segítséget nyújt az állampolgároknak abban, hogy már a törvényt megelőzően meglévő indokaiknak megfelelően tudjanak viselkedni (függőségi tétel). A segítség abban áll, hogy a törvény szankciók által kikényszeríthető, az indokok azonban nem. Továbbá a törvények nyújtotta segítséget az állampolgároknak megéri elfogadniuk, mivel a törvényeket követve az állampolgárok jobban képesek megfelelni az indokaiknak, mint ha pusztán

megfontolnák az indokaikat (normál igazolási tézis). Végezetül, részben a segítség hatékonyságát is alátámasztva a törvények helyettesítik azokat az indokokat, amelyek esetében segítséget nyújtanak az indokolt viselkedésben. Így a törvény is egy a cselekvési indokok között, azonban nem mérlegelhető együtt azokkal az indokokkal, amelyeket helyettesít (megelőzési tétel). Raz az elméletét a vezetés szolgálatelméletének nevezi, amely elnevezést kiterjeszthetjük Burns elméletére is. Az elnevezés eredete abban áll, hogy a törvények és a törvényhozók szolgálják az állampolgárokat, mivel segítséget nyújtanak számukra az indokaiknak való megfelelésben.

A vezetés általában vett elmélete és annak egy sajátos alkalmazása mellett a katonai vezetés vizsgálatában is történt előrelépés az elmúlt időszakban. Martin van Creveld úgy fogta fel a parancsot, mint „az információ felhasználásának folyamatát, amelynek célja az emberek és a dolgok koordinálása a küldetés teljesítése végett”. A parancs számos dolgot foglal magába, például a saját és az ellenség állapotáról való információgyűjtést, továbbá az információ tárolását, kinyerését, osztályozását, szétosztását, célok kijelölését, lehetséges módszerek kidolgozását a megvalósításra, utasítások megfogalmazását és továbbítását. Az ilyen módon értelmezett parancs valójában parancsrendszer (*command system*), amelynek legalább két, számunkra fontos tulajdonsága van. Egyrészt, mivel a parancsrendszer célja, hogy hozzásegítse a katonákat küldetésük teljesítéséhez, ezért Van Creveld elmélete bizonyos értelemben egy példája a vezetés szolgálatelméletének (ha feltételezzük, hogy a katonák számára indokolt küldetésük teljesítése). Mindazonáltal Van Creveld a parancs fogalmát csak mint egy információs rendszer fogalmát dolgozta ki, és így nem tette nyilvánvalóvá, hogy a parancs valójában a katonák közötti viszony (a fenti, burnsi értelemben). Hogyan lehet kiegészíteni Van Creveld elméletét, és leírni a katonai vezetés szolgálatelméletét?

Az új eredmények alkalmazása a katonai parancsteljesítésre és a parancsteljesítés erkölcsi szerkezetére

A vezetés szolgálatelmélete kiterjeszthető a katonai vezetésre is, mivel a katonák rendelkeznek olyan indokokkal, amelyeknek hatékonyan a parancsok segítségével tudnak megfelelni. Amikor valaki katonává válik, akkor a katonává válás folyamatát le lehet úgy írni, hogy az adott személy olyan indokokra tesz szert, amelyekkel korábban nem rendelkezett. Mivel a katonák feladata a társadalom és az állam kollektív, szervezett és fegyveres védelme az ellenségtől, illetve

a haza érdekének kollektív, szervezett és fegyveres kielégítése, ezért a katonává vált személy indokai gyarapodnak azokkal az indokokkal, hogy „kollektíven, szervezeten és fegyveresen védje meg a társadalmat és az államot”, illetve hogy „kollektíven, szervezeten és fegyveresen elégítse ki a haza érdekét”.

Ezek a sajátosan katonai indokok olyan cselekvéseket követelnek meg, amelyek a legtöbb esetben nem hajthatók végre a katonai vezetők irányítása nélkül. Az indokolt cselekvések ugyanis a legtöbb esetben magukban is összetettek, amelyek ráadásul számos katona együttműködését igénylik. Az összetett és az együttműködésen alapuló cselekvések hatékony végrehajtásához elengedhetetlenek a katonai vezetők parancsai.

A katonai vezetők parancsai ebből a nézőpontból hatékony segítséget nyújtanak az alárendelt katonáknak abban, hogy a katonák képesek legyenek sajátos katonai indokaik szerint cselekedni (ez a razi függőségi tétel alkalmazása a katonai helyzetre). Ez egyrészt azt jelenti, hogy a katonák a parancsot szakmai alapon alapvetően nem kritizálhatják, hiszen a parancs helyettesíti a katona indokait, és ezért nem vethető össze azokkal (ez a razi preemptív tétel alkalmazása a katonai helyzetre). Másrészt azt, hogy a parancsok az eredeti katonai indokok helyettesítésével hatékonyabb eszközt nyújtanak az eredeti indokok szerinti cselekvés végrehajtásához (ez a razi normál igazolási tétel alkalmazása a katonai vezetésre).

A parancs teljesítésének indoka, hogy „kollektíven, szervezeten és fegyveresen védje meg a társadalmat és az államot”, illetve hogy „kollektíven, szervezeten és fegyveresen elégítse ki a haza érdekét”, a parancs kiadójának is indok arra nézve, hogy jó parancsot adjon ki. Ez az indok közös indokuk és az abban rejlő cél közös céljuk. Ez azt jelenti, hogy az indokban rejlő cél csak kettejük együttműködésével érhető el. A szolgálatelmélet így a parancsteljesítés indokát a parancskiadóval közös indokban és az abban rejlő közös célban határozza meg. A korábban vizsgált elméletek ezzel szemben a parancsteljesítés indokát alapvetően a parancs kiadójának jellemzőitől tették függővé, a becsülettől, illetve a rendfokozattól és a beosztástól.

Ilyen módon alkalmazva a szolgálatelméletet a katonai vezetésre felmerülhet az a kérdés, hogy vajon bárki adhat-e parancsot a katonáknak, aki képes segítséget nyújtani nekik katonai indokaik kielégítésében. Ha ugyanis az az egyetlen szempont a parancsteljesítés indokoltságára nézve, hogy a parancs segítséget nyújt az indokoknak való megfelelésben, akkor akárki (például egy civil is) képes segítséget nyújtani, azaz parancsolhat is. A szolgálatelméletnek ez a következménye azonban egyáltalán nem életszerű, ezért nem is fogadható el.

Ez a probléma annak a ténynek a nyilvánvalóvá tételével hárítható el, hogy a szolgálatelmélet eddigi tárgyalásának célja csupán az volt, hogy felhívjuk a figyelmet egy olyan jelenségre, amely eddig nem került a parancsteljesítésről való gondolkodás középpontjába. Az elmélet életszerű formájának bemutatásához azonban a parancsteljesítést összetett jelenségként kell megragadni, azaz a parancsteljesítés erkölcsi szerkezetét kell leírni.

A parancsteljesítés szerkezetét vizsgálva azt mondhatjuk, hogy a parancsteljesítésnek vannak közvetlen és közvetett indokai. A közvetlen indok az, hogy a parancs segítséget nyújt a katonáknak az ő sajátos indokaiknak való megfelelésben.

A parancsteljesítés közvetett indokai annak meghatározásában segítenek, hogy ki az, aki segítséget nyújthat a katonai indokoknak való megfelelésben. A segítséget így a megfelelő rendfokozattal és beosztással rendelkező személy adhatja csak ki, civil nem. Ugyanakkor a megfelelő rendfokozattal és beosztással rendelkező személy nem minden akaratkifejezése lesz egyben parancs is, hanem csak az, amelyik segítséget nyújt az alárendelt katonáknak az ő indokaiknak való megfelelésben. Például amennyiben a megfelelő rendfokozattal és beosztással rendelkező személy egy kilogramm saját célra szükséges citrom vásárlására szólítja fel az alárendelt katonát, akkor az akaratkifejezése nem parancs, hanem kérés, hiába van meg a parancs kiadásához szükséges rendfokozatbeli különbség.

A parancsteljesítés másik közvetett indoka a becsület, amely szintén annak meghatározásában segít, hogy kik azok a személyek, akik segíthetnek a katonáknak az ő indokaiknak való megfelelésben. Ennek legalább két helyzetben lehet szerepe. Egyrészt a becsület, vagyis a korábban bizonyított rátermettség dönti el, hogy kiket kell kinevezni a megfelelő rendfokozatra és beosztásra. A megfelelő rendfokozatot és beosztást nem kaphatja meg akárki, például egy civil személy, hanem neki a katonai hivatás által elvárt képességekkel kell rendelkeznie. Másrészt, a becsületnek akkor is szerepe lehet, ha a katonák között éppen nincs olyan személy, aki rendelkezne a megfelelő rendfokozattal és beosztással a vezetéshez. Ebben az esetben a becsület dönti el, hogy ki lesz az, akinek fel kell vállalnia a többiek vezetését.

Irodalomjegyzék

Felhasznált irodalom

- BURNS, James MacGregor (1978): *Leadership*. New York: Harper & Row.
- RAZ, Joseph (1990): Authority and Justification. In RAZ, Joseph (szerk.): *Authority*. Oxford: Basil Blackwell.
- ROUSSEAU, Jean Jacques (1978): A társadalmi szerződésről. In *Értekezések és filozófiai levelek*. Budapest: Magyar Helikon.
- VAN CREVELD, Martin (1985): *Command in War*. [H. n.]: Harvard University Press.
- VON MOLTKE, Helmuth (1985): Hadtudományi írások (részletek). In Kocsis Bernáth (szerk.): *Válogatás burzsoá hadtudományi írásokból*. Budapest: Zrínyi Katonai.

Ajánlott irodalom

- MOSKOS, Charles C. (2006): A posztmodern haderő felé: az Egyesült Államok, mint paradigma. In TÁLAS Péter – MOLNÁR Ferenc (szerk.): *Civil-katonai kapcsolatok: a tudományok határán*. Budapest: Zrínyi, 57–76.
- PERJÉS Géza (2003): A katona becsülete. *Hadtörténelmi Közlemények*, (116)1, 13–21.

Alapfogalmak

1. a parancs meghatározásai
2. a tekintély és típusai
3. a parancsteljesítés hagyományos indokai
4. a vezetés szolgálatelmélete
5. a parancsteljesítés szolgálatelmélete
6. a parancsteljesítés erkölcsi szerkezete

Vákát

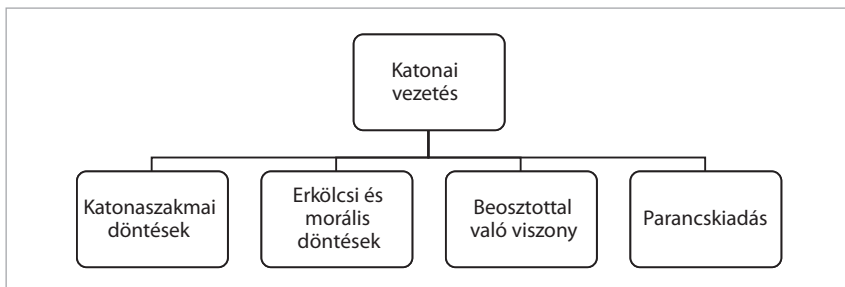
Ad bellum és *in bello* döntések a katonai vezetésben

Az igazságos háború elmélete által meghatározott szabályok egy része a háború indításához kapcsolódó *ad bellum* szabály, illetve a háború viseléséhez kapcsolódó *in bello* szabály. Ezek a szabályok nem csupán tankönyvi ismeretek, hanem a katonai vezetői döntéseket befolyásoló döntési eljárások. Ez a fejezet ezekkel az eljárásokkal foglalkozik.

Az erkölcsi és morális döntési procedúrák

A katonai vezetés részben katonaszakmai döntésekre és a döntések alapján kiadott parancsokra épül. Részét képezik azonban a katonai cselekvéshez kapcsolódó erkölcsi és morális döntések is, illetve a parancs címzettjével kialakított, társas kapcsolaton alapuló viszony (lásd a 6. ábrát). Ebben a fejezetben az erkölcsi és a morális döntéseket megalapozó eljárásokról lesz szó, illetve a beosztottal kialakítandó viszonyról.

Az erkölcsi és morális döntési eljárások olyan többé vagy kevésbé értelmi folyamatok, amelyek a katonai szempontból jelentőséggel rendelkező helyzet (például egy ütközet előtt vagy során) és a saját lehetőségek jellemzőiből kiindulva erkölcsi vagy morális ítéleten alapuló, azaz helyes vagy legalábbis nem helytelen cselekvési lehetőség megjelöléséhez vezetnek.

6. ábra: A katonai vezetés összetevői

Forrás: a szerző szerkesztése

Az erkölcsi és a morális ítéletek hasonlítanak a parancsokhoz. Láttuk, hogy a katonai parancs kiadása legtöbbször valamilyen felszólító módú mondat kifejezésével jár együtt, amely a parancsot kiadó személy akaratát vagy más néven elvárását fejezi ki azt illetően, hogy más mit tegyen. A katonai parancsok ennyiben vezetnek az emberek cselekvését, és hasonlítanak az erkölcsi és a morális ítéletekhez. Az erkölcsi és a morális ítéletek ugyanis szintén megfogalmazhatók parancs formájában. Az erkölcsi és morális ítéletek a „mit kell tenni?” kérdésre válaszolnak olyan módon, hogy megmondják, hogy például mit jó, helyes, bátor, becsületes és így tovább tenni. Például a „jó dolog segíteni a rászorulókon” erkölcsi ítélet egyenlő értékű azzal, hogy „segíteni kell a rászorulókon!”. Az erkölcsi és a morális ítéletek így a katonai parancsokhoz hasonlóan vezetnek a cselekvést.

A katonai parancsok, illetve az erkölcsi és a morális ítéletek közös cselekvésvezető jellege abban gyökerezik, hogy egyaránt előírásokat fogalmaznak meg azt illetően, hogy mit kell tenni. A kettő között azonban fontos különbség, hogy az erkölcsi és a morális ítéletek nem a parancsot kiadó egyéni emberi személy (személytelen) elvárását fejezik ki, hanem egy más természetű elvárást, például a közösség, az emberiség, az Isten, a természet vagy az értelem/akarat elvárását, amelynek egyik fontos tulajdonsága az, hogy általános. Az erkölcsi és a morális ítéletek kétféleképpen általánosak, egyrészt hatókörükben maximálisan generalisak, másrészt érvényességükben univerzálisak. Az erkölcsi és a morális ítéletek maximális generalitása abban áll, hogy minden egyes ember számára az elvárások nem pusztán egyetlen személlyel szemben (mint a kérések, illetve a katonai vagy nem katonai parancsok) vagy egyetlen közösséget/társadalmat alkotó személyekkel szemben (mint a pozitív törvények) állnak fenn. Az erkölcsi és morális ítéletek univerzalitása pedig azt jelenti, hogy az egyik helyzetben meghozott erkölcsi és morális ítélet főszabály szerint minden más hasonló helyzetben is érvényes. Például a „nem szabad embert ölni” morális ítélet származhat például Isten parancsából vagy az értelemből/akaratból, és főszabály szerint minden személlyel szemben elvárás, illetve minden olyan helyzetben érvényes, amikor az egyik ember egy másik embert készül megölni. Utóbbi jellegzetességük miatt az erkölcsi és a morális ítéleteket általános előírásoknak is nevezzük. A katonai parancsok ezzel szemben egyetlen személy, a parancsnok elvárását fejezik ki, és csak abban a helyzetben érvényesek, amelyben kiadják őket. A katonai parancsok ezért egyedi előírások.

Ezen a ponton felvethető, hogy a katonai szempontból jelentőséggel rendelkező helyzetekben, mint például egy ütközet során, a katonák a legtöbb esetben nincsenek a tudatosságnak azon a fokán, amely lehetőséget teremtené az erkölcsi

és morális döntési eljárások alkalmazására. Ez általában véve igaz. Ugyanakkor még az ilyen helyzetekben is legalább kétféleképpen van lehetősége a katonának alkalmazni az erkölcsi és morális döntési eljárásokat. Az egyik lehetőség az, amikor a katonák olyan erkölcsi és morális döntési eljárásokat alkalmaznak, amelyeket korábban elméleti és gyakorlati kiképzésük során nem csupán ismeretjelleggel, hanem meggyőződészerűen vagy erényként elsajátítottak. Ezek az eljárások már nem igényelnek olyan fokú tudatosságot, amelyet az ütközet feszültsége kizárna. A másik lehetőség pedig az, amikor az ütközetet megelőző tervezésnél és felkészülésnél alkalmazzák a kérdéses döntési eljárásokat. A meghozott ítéleteknek megfelelően lehet aztán az ütközet során cselekedni.

Az eddigiekben nem tettem különbséget az erkölcsi és a morális döntési eljárások között, holott ez a különbség létezik. Az erkölcsi döntéseket a szocializáció útján sajátítjuk el, szokásszerűen élünk velük, és általában kevesebb tudatosságot vagy a tudatosságnak egy kevésbé koncentrált formáját igénylik. Ezzel szemben a morális döntések az egyén átgondolt, megfontolt és helyzetről helyzetre meghozott döntéseit jelentik, amelyek ezért nagyobb tudatosságot és a tudatosságnak egy összpontosítottabb formáját igénylik. Az erkölcsi döntések alkalmazásának paradigmatis esete az erények szerint való életvezetés, a morális számítás és az elvek szándékos alkalmazása pedig a morális döntések paradigmája.

A katonai erkölcsi és morális döntési eljárások

Rátérve az alkalmazott katonai erkölcsi és morális döntési eljárásokra különbséget kell tennünk a háborúba való belépést befolyásoló döntési eljárások, illetve a háborúban hozott döntéseket alátámasztó eljárások között. Az igazságos háború elméletén belül kialakult szakkifejezéseket felhasználva *ad bellum* döntési eljárásoknak nevezzük a háborúba való belépést befolyásoló döntési folyamatokat és *in bello* eljárásoknak a háborúban való döntéseket befolyásoló döntési folyamatokat.

Elvileg lehetséges *ad bellum* erkölcsi és *ad bellum* morális döntési eljárás, illetve *in bello* erkölcsi és *in bello* morális döntési eljárás. A gyakorlatban azonban manapság az *ad bellum* erkölcsi döntési eljárás talán csak az olyan egyéni harcmodorban harcolóknál figyelhető meg, mint a partizánok vagy a terroristák, így alkalmazása nem tekinthető általánosnak. A következőkben ezért az *ad bellum* morális és az *in bello* morális és erkölcsi döntési eljárásokkal foglalkozunk.

Ad bellum morális döntési eljárások

Az *ad bellum* morális döntéseket tipikusan politikusok hozzák meg, azonban katonai felső vezetők közreműködésével vagy tanácsadók tevékenysége mellett. Az ilyen döntésekben az egész háborút, a történelem korábbi, hasonló háborús helyzeteit, a háború előzményeit, illetve a háború minden előre látható következményét számba vevő megfontolásoknak is helyet kell kapniuk.

Az *ad bellum* morális döntések két jelentős eljárása a normatív etikai elméletek, a konzekvencializmus és a deontologizmus egy-egy esete. A konzekvencializmus értelmében azt a cselekvést indokolt tenni, amely más cselekvési változatoknál jobban elősegíti bizonyos érdekek kielégítését; a deontologizmus értelmében pedig azt a cselekvést indokolt végrehajtani, amelyet valamilyen szabály vagy elvárás előír. A katonai *ad bellum* morális döntési eljárások konzekvencialista formája a realizmus, deontologista formája pedig az igazságos háború elmélete.

A hagyományos *ad bellum* döntési eljárások között szerepel két további eljárás is, a pacifizmus és a militarizmus. A pacifizmus értelmében az emberi élet teljes értékű, ezért mindenáron meg kell védeni, és a háború mindig számos emberéletet követel, így a háborúba lépés sohasem indokolt. Ennek az eljárásnak a segítségével elsősorban olyan döntések hozhatók, amelyekkel a politikusok és a katonai felső vezetők elkerülhetik a háborút. A militarizmus értelmében ezzel szemben az elismert, megbecsült, kiemelkedett emberi élet bír értékkel, amelyet leggyorsabban a háborúban lehet elérni vagy bizonyítani. Mivel a háború attól függetlenül ad alkalmat a kiemelkedettség bizonyítására, hogy az győztes vagy vesztes háború, ezért a militarizmus értelmében bármilyen háború igazolt. Ez a két döntési eljárás a háborúba való lépés szélsőséges döntéseit igazolja, mint hogy egyetlen háborúba sem igazolt belépni, vagy hogy minden háborúba igazolt belépni. Ezekkel a továbbiakban nem foglalkozunk.

A realizmus és az igazságos háború elmélete olyan, a két szélsőség között elhelyezkedő eljárás, amely segítséget nyújt a politikusoknak és a katonai felső vezetőknek annak a döntésnek a meghozatalában, hogy milyen esetekben viselhető indokolt háború. Mindkét eljárás annak a kérdésnek a megválaszolásában alkalmazható, hogy ha bizonyos tényállás fennáll, akkor indokolt-e háborúba lépni, vagy sem. Az eljárások annak meghatározásában azonban nem nyújtanak segítséget, hogy a tények tényleg fennállnak-e, vagy sem. Például a realista döntési eljárást alkalmazva azzal indokolhatjuk a háborúba lépést, hogy a háború elősegíti az államérdeket, az igazságos háború elméletét használva pedig azzal,

hogy az állampolgárok védelemre szorulnak. Azonban egyik döntési eljárás sem képes megállapítani azt, hogy az államérdek vagy az állampolgárok tényleg veszélyben vannak-e.

A realizmus értelmében az államok között többnyire egyet nem értés uralkodik, és konfliktus áll fenn, ezért a háborúba lépés legfontosabb indoka az államérdek elősegítése. Az elmélet szerint a háborúba lépés akkor indokolt, ha az inkább elősegíti az államérdek érvényesülését, mint a háborútól való távolmaradás. Az államérdeket felértékelő egyetértéshiány két szinten jelentkezhet, ezért az államérdek tartalma is kétféle lehet. Egyrészt megjelenhet az egyes emberi természet, másrészt a nemzetközi viszonyok szintjén.

A realisták egy része Hans Morgenthau (1904–1980) vezetésével úgy véli, hogy az emberek természetes módon önzők, és csak saját érdekeiket nézik. Az önző embereket többnyire olyan érzések és vágyak hajtják, mint a félelem (amely által valaki a biztonságra törekszik) vagy az elismerésre való vágy (amely által valaki a tisztelet megszerzésére törekszik), és olyan célok vezetnek, mint az érdek (amely által valaki anyagi szerzésre törekszik) vagy a dicsőség (amely által valaki a közösség szempontjából fontos javak szerzésére törekszik). Ezen gondolatmenet szerint az emberi természetnek éppúgy jelentősége van az államon belül, ahol azonban a politikai viszonyok és a törvények korlátozzák azt, mint a nemzetközi viszonyokban, ahol nincs ilyen korlátozás. A nemzetközi viszonyokban az egyes emberi természet önzőségét az államérdek egyesíti. Ezen realista elképzelés szerint az államérdek így az államot alkotó állampolgárok összesített érdekével azonos.

Más realisták Kenneth Waltz (1924–2013) vezetésével úgy vélekednek, hogy a nemzetközi viszonyokat magukat az anarchia jellemzi, attól függetlenül, hogy milyen az egyes emberi természet. A nemzetközi anarchia oka a közös nemzetközi kormányzat és az egyetlen nemzetközi állam hiánya vagy erőtlensége. Ez a helyzet abból kifolyólag áll elő, hogy az egyes emberekkel szemben az egyes államok fizikailag és szellemileg nem egyenlők egymással, illetve hogy az egyes államokat nem annyira könnyű elpusztítani, mint az egyes embereket. Az emberek sebezhetősége és egyenlősége ugyanis azzal jár együtt, hogy minden ember képes elpusztítani bármelyik embertársát. Az államok kisebb sérülékenysége és egyenlőtlensége pedig azzal, hogy az államok nem képesek bármelyik másik állam elpusztítására. Ezekből a különbségekből az következik, hogy amíg az embereknek érdekében áll az állam létrehozása, amely ugyanakkor korlátozza az egoista törekvéseiket, addig az államoknak nem áll érdekében az olyan szuperállam létrehozása, amely képes lenne korlátozni a nemzetközi anarchiát.

Ennek az elképzelésnek a fényében az államérdek az államalkotó közösség érdekével azonosítható. Az államalkotó közösség érdeke bizonyos tekintetben független az adott időpontokban a közösséget alkotó állampolgárok érdekeitől, mivel egyféle hagyomány, kultúra és életmód fennmaradását is magába foglalja, amely nem feltétlenül jellemző egy-egy időpontban az összes állampolgárra.

A realizmus után most térjünk rá az igazságos háború elméletére! Az elmélet olyan szabályokat fogalmaz meg, amelyek meghatározzák, hogy miként igazságos felkészülni a háborúra (*ius ante bellum*), mikor igazságos háborúba lépni (*ius ad bellum*), hogy milyen módon igazságos a háborút viselni (*ius in bello*), illetve hogy mikor és hogyan igazságos lezárni egy háborút (*ius post bellum*). Most a háborúba lépés morális elveire összpontosítunk.

Az igazságos háborúba lépés elméletétörténete során hét szabály alakult ki: az igazságos célnak, a helyes szándéknak, az utolsó lehetőségnek, a siker értelmes esélyének, az arányosságnak, a legitim autoritásnak és a nyilvános deklarálásnak a szabálya. Ezen szabályok mindegyike fontos a háborúindítás igazságosságának megítélésében. Az igazságos cél megjelöli azt az indokot, amely igazságossá teszi a háborúba lépést, ez az igazságtalanság valamilyen formája. A helyes szándék szabálya azt írja elő, hogy a háborúba lépésnek nem lehet meghatározó szereppel rendelkező igazságtalan hátsó szándéka. Az utolsó lehetőség szabálya értelmében az igazságos cél elérésében először a háborúnál békésebb eszközöket kell megfontolni. A siker értelmes esélyének szabálya szerint az igazságos cél elérésére irányuló háborúnak előreláthatóan sikeresnek kell lenni. Az arányosság szabályának értelmében a háború előreláthatóan csak az igazságos cél értékével arányos mértékű kárt okozhat. Végül, a nyilvános deklaráció szabálya tájékoztat a háború megindulásáról és annak igazságos céljáról. Ha egy állam igazságos céllal lép háborúba, de szándéka szerint más – rabló – célok vezetnek, vagy rendelkezésére állnak békésebb eszközök is, vagy a cél elérésére semmilyen értelmes esélye nincs, vagy azt csak aránytalanul jelentős kár okozása árán, esetleg csak a nem felhatalmazott államot vezető szerv által indítva vagy csak meglepetésszerűen, a háború nyilvános bejelentése nélkül tudja elérni, akkor a háborúja az adott szempontból igazságtalan.

A szabályok mindegyike kapcsolódik az igazságos célhoz, így ennek a szabálynak kiemelkedő jelentősége van. Az igazságos cél szabálya azt az előírást tartalmazza, hogy háborúba lépni csak igazságos céllal indokolt. Az igazságos cél a Michael Walzer (1935–) nevéhez kötődő kortárs igazságosháború-elmélet értelmében az állami jogok, különösen a politikai és a területi szuverenitáshoz való jog, illetve az emberi jogok sérelme.

In bello morális és erkölcsi döntési eljárások

Az *in bello* háborús döntéseket jellemzően katonai vezetők hozzák, amikor a háború viselése során felmerülő problémákat igyekeznek megoldani. Az ilyen döntések esetén az elérendő katonai cél mellett számba veszik többek között a katonai cél elérésének lehetséges eszközeit, illetve az előre látható harcoló és nem harcoló áldozatok számát.

Az *in bello* döntési eljárásnak három típusa van, amelyek egy-egy alesetét képezik a tágabb értelemben vett normatív etikai döntési eljárásoknak, a konzekvencializmusnak, a deontologizmusnak és az erényelméletnek. A konzekvencializmus szerint azt indokolt tenni, ami más cselekvési változatokkal szemben inkább elősegíti bizonyos érdekek kielégítését. A deontologizmus szerint azt a cselekvést indokolt végrehajtani, amelyet valamilyen szabály vagy elvárás előír. Az erényelmélet szerint pedig azt indokolt tenni, amit az erényes (jó) ember tenne (azaz amit az erény megkövetel). Az *in bello* döntési eljárás deontológiai alesetét diszkriminációs szabálynak hívjuk, konzekvencialista alesetét arányossági szabálynak, erényelméleti aleseit pedig katonai vezetői erényeknek.

A realista *in bello* döntési eljárás értelmében az államérdeket nem pusztán a háború kezdeményezésével lehet érvényesíteni, hanem a háború megvívásával és végeredményben a megnyerésével is. Ennek megfelelően az államérdek fontosságát hangsúlyozó realista feltételezés a háborúban való részvételt befolyásoló döntési eljárásból átöröklődik a háború során jelentőséggel rendelkező döntési eljárásba. A katonai vezetőknek így a hadviselés során is szem előtt kell tartaniuk államuk érdekét, és annak kielégítésére törekedve kell meghozniuk döntéseiket.

Ez azt jelenti, hogy a háborúban mindent meg kell tenni, ami elősegíti az államérdeket, ideértve az ellenség nem harcolóinak támadását, illetve az ellenséges katonáknak aránytalanul nagy szenvedést okozó támadást is. Ezek a következmények igen súlyosak már abban az esetben is, ha csak az ellenség szenved el őket, hát még abban az esetben, ha a saját nem harcolók és katonák is szenvedő alanyai lesznek az ellenség hasonló felfogású hadviselésének. Várható ugyanis, hogy ha az egyik háborúzó fél ilyen korlátlanak nevezhető realista hadviselést alkalmaz, akkor a másik fél is nagyon hamar hasonló felfogásban fog harcolni. Feltételezve, hogy a felek ezt el kívánják kerülni, pusztán az óvatosság alapján is érdemes számukra korlátozni a realizmust és vele az államérdek jelentőségét a hadviselésben. Az óvatosság alapján a felek

pusztán azért nem támadják kíméletlenül az ellenség nem harcolóit és katonáit, hogy az ellenség se támadja kíméletlenül a saját nem harcolókat és katonákat.

Az óvatosság alapján azonban csak abban az esetben indokolt korlátozni az államérdek kielégítését és ezzel védeni az ellenség nem harcolóit és katonáit, ha várható, hogy az ellenség is képes lesz a saját nem harcolókat és katonákat súlyosan veszélyeztetni, vagy ha várható az, hogy az ellenség hajlamos védeni az ő nem harcolóit és katonáit. Az első esetben a két fél között jelentős aszimmetria áll fenn a fegyverzet és a haderő terén, ezért nem indokolt az óvatosság. Természetesen előfordulhat, hogy egy későbbi háborús összecsapásban a korábban sokkal erősebb fél sokkal gyengébb helyzetbe kerül, azaz hogy megfordul az aszimmetria. Ezt figyelembe véve azonban az első háborúban erősebb fél számára továbbra sem indokolt az óvatosság alapján korlátozni az államérdek kielégítését, hiszen semmi nem garantálja azt, hogy a második háborúban az erősebb másik fél szintén így fog tenni. Ezért erősebb, az államérdek és a realizmus korlátozását a különböző konfliktusokban egyaránt lehetővé tévő döntési eljárásra van szükség. A második esetben ugyan nincs aszimmetria a két fél között, azonban az ellenség annyira eltökélt, hogy nem kíméli sem az ellenség nem harcolóit és katonáit, sem a saját nem harcolókat és katonákat. Ebben az esetben az óvatosságnak semmilyen hozadéka sincs, hiszen az ellenség nem harcolóiról és katonáiról való óvatos (korlátozott realista) döntésekkel nem érhető el az, hogy az ellenség is óvatosan (korlátozottan realistán) döntsön a saját nem harcolókról és katonákról. Az ellenség nem harcolóinak és katonáinak megkíméléséhez ebben az esetben is az óvatosságtól különböző, de a realizmust korlátozó döntési procedúrára van szükség.

A realista *in bello* döntési procedúra nem csupán az óvatosság alapján, hanem konzekvencialista, deontológiai és erényetikai alapon is korlátozható.

A konzekvencialista korlátozás

A hadviselés konzekvencialista alapon való korlátozását arányossági szabálynak nevezzük. Az arányossági szabálynak létezik szűk és széles változata. A szűk arányosság, amelynek tárgyalása most következik, a harcolókra vonatkozik, a széles arányosság, amelyre kicsit alább, a diszkriminációs szabály kivételénél térünk ki, a nem harcolókra.

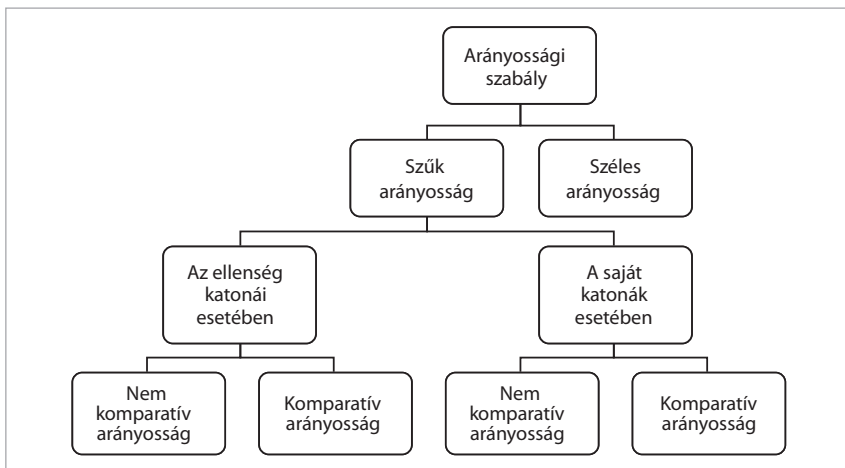
A szűk arányossági szabály azt korlátozza, hogy mennyi kár okozható a háborúban harcoló katonáknak. Ennek a szabálynak is többféle verziója alkalmazható.

Egyrészt, abból a szempontból, hogy milyen harcolóknak okozott kárról van szó, az arányosság szabálya vonatkozhat az ellenség harcolóira vagy a saját harcolókra. Másrészt, abból a szempontból, hogy az arányosság kiszámítása sajátos összehasonlításon alapul, vagy sem, az arányosság lehet nem összehasonlító és összehasonlító. Amíg a nem összehasonlító arányosság szabálya azt határozza meg, hogy maximum mennyi kár okozható az elérni kívánt cél pozitív értékéhez képest, addig az összehasonlító arányosság szabálya az, hogy a cél elérésének több módja közül melyik nem okoz több kárt a szükségesnél (az összehasonlító arányosságot ezért más néven a szükségesség szabályának is nevezzük). Ezen szempontok alapján a szűk arányosság szabályának legalább négy típusa különböztethető meg (lásd a 7. ábrát).

Az ellenség katonáinak csak annyi kár okozható, amennyi arányos az elérni kívánt realista céllal, azaz a kielégítendő államérdekkel. Az ellenség katonáinak okozott kár akkor arányos nem összehasonlító értelemben az elérni kívánt céllal, ha nem eltúlzott az elérni kívánt cél pozitív értékéhez képest. Eltúlzott, ha az okozott kár jelentősen több rosszat jelent, mint amennyi jóval a cél elérése jár. Ez például a mérsárlás esete. Az ellenség katonáinak okozott kár akkor arányos összehasonlító értelemben az elérni kívánt céllal, ha a cél elérésében okozott kár mértéke nem több a szükségesnél, azaz nem több, mint amennyi a cél eléréséhez kell.

A szűk arányossági szabály azt is korlátozza, hogy mekkora kárnak (terhelésnek) lehet kitenni a saját katonákat. A nem összehasonlító és az összehasonlító arányosság ebben az esetben is abban áll, hogy a katonák terhelése nem lehet eltúlzott a cél pozitív értékéhez képest, sem a szükségesnél nagyobb. Az eltúlzottságot ebben az esetben szigorúbban kell meghatározni, úgy, mint ami nem kevesebb rosszat okoz, mint amennyi jót az elért cél jelent. Ez például a nagy véráldozat árán elért siker (vagy pürrhoszi győzelem) esete.

A szűk arányosság mindegyik verziója a katonák védelmének érdekében korlátozza az államérdek kielégítését. Erre azért van szükség, mert a katonák, szemben a háborúban szerepet nem vállaló civilekkel, katonává válásukkal vállalják a háború jelentette veszélyeket, így a háborús szenvedést és az esetleges halált is. A nem komparatív arányosság értelmében azonban a katonáktól sem lehet megkövetelni bármennyi szenvedés vállalását, az összehasonlító azonosság értelmében pedig a katonáknak csak a szükséges mennyiségű szenvedést szabad okozni.

7. ábra: Az arányossági szabály

Forrás: a szerző szerkesztése

A deontológiai korlátozás

A realista hadviselési döntési procedúra másik jelentős korlátozása a deontológiai korlátozás, amelyet diszkriminációs szabálynak nevezünk. A diszkriminációs szabály célja, hogy különbséget tegyen (diszkrimináljon) azon személyek között, akiknek a megtámadása a háborúban igazságos, és azok között, akiknek a megtámadása igazságtalan. Az előbbi csoportot harcolóknak nevezzük, és idesoroljuk a tényleges vagy lehetséges fenyegetést jelentő személyeket (például a fegyverrel ténylegesen támadó katonákat, illetve a fegyverrel támadni tudó, arra képes és hajlandó katonákat) és azokat a személyeket, akik tevékenységükkel hozzájárulnak ahhoz, hogy ilyen fenyegetés fennálljon (például a hadianyaggyárban dolgozó civileket és a hadianyagot szállító civileket). Az utóbbi csoport tagjait nem harcolóknak nevezzük, és idesoroljuk a tényleges vagy lehetséges fenyegetést nem jelentő (például a fegyvert nem viselő civileket és a sebesült vagy magukat megadó katonákat) vagy az ilyen fenyegetés fennállásához tevékenységükkel hozzá nem járuló személyeket (például a civileket, akik nem hadianyaggyárban dolgoznak, vagy nem szállítanak hadianyagot). A diszkriminációs szabály szerint a háborúban a harcolókat helyes támadni, a nem harcolókat azonban helytelen.

A diszkriminációs szabály alkalmazásának következménye sok esetben nem különbözik az óvatosság alkalmazásától, azonban más esetekben a kettő között fontos különbség áll fenn. A diszkriminációs szabály ugyanis nem tartalmaz olyan kivételeket, hogy a jelentősen erősebb félnek vagy a saját nem harcolóit és harcolóit nem kímélő ellenséggel szemben nem kell figyelembe venni a nem harcolók és harcolók közötti különbséget. A diszkriminációs szabályt alapesetben az ilyen különbségektől függetlenül, minden esetben be kell tartani.

A diszkriminációs szabályt minden ellenség esetén alkalmazni kell, függetlenül a felek egymáshoz viszonyított erejétől, így ebben az értelemben a szabály kivétel nélküli. Más tekintetben azonban a szabálynak vannak kivételei, azaz bizonyos esetekben lehetséges a nem harcolók nem szándékos vagy szándékos támadása. A diszkriminációs szabály három jelentősebb kivétele a kettős hatás elve, a megtorlás elve és a katonai szükség elve.

A kettős hatás elve szerint az államérdek kielégítése érdekében úgy lehetséges az ellenség nem harcolóinak szenvedést okozni, hogy a támadás szándékolt célpontja az ellenség harcolója vagy katonai létesítménye, a támadással azonban együtt járhat az ellenség nem harcolóinak okozott nem szándékos, de előre látott szenvedés (mintegy a támadás második hatásaként). Például ha az ellenség hadianyaggyára a támadás szándékolt célpontja, akkor a gyár szomszédságában lakó (de nem a gyárban dolgozó) nem harcolóknak okozott szenvedés nem szándékosan, de előrelátottan okozott szenvedés.

Magának a kettős hatás elvének (mint a diszkriminációs szabály korlátozásának) is van azonban egy korlátozása, mégpedig hogy a nem harcolóknak nem szándékosan, de előrelátottan okozott szenvedésnek arányosnak kell lennie a támadás szándékolt céljának értékével. Ez az arányosság a széles arányosság egyik esete, amely abban áll, hogy a nem harcolóknak okozott szenvedés nem lehet eltúlzott (jelentősen több, több vagy nem kevesebb) a szándékolt támadással elérni kívánt cél pozitív értékéhez képest.

A diszkriminációs szabály másik kivétele a megtorlás elve, amely alapján, amennyiben az ellenség megsérti a diszkriminációs szabályt, akkor megengedett a szándékos és nem csupán előre látott szenvedés okozása az ellenség nem harcolói számára is. Az elv értelmében a nem harcolók támadásának célja az elrettentés a további szabálysértéstől, és a támadásnak (tág értelemben) arányosnak kell lennie a diszkriminációs szabály megszegésével (azaz nem szabad az ellenség oldalán jelentősen több, több vagy nem kevesebb nem harcolót támadni, mint amennyit az ellenség támadott). A megtorlás egyik példája az, amikor a szemben

álló felek a foglyaikat végzik ki. Ebben az esetben, ha az egyik fél kivégez 100 foglyot, akkor megtorlásként a másik fél is kivégezhet 100 foglyot.

Végül, a diszkriminációs szabály harmadik kivétele a katonai szükség elve, amelynek értelmében a szükséges esetben szándékosan, a háború kimenetelét befolyásoló céllal támadhatók az ellenség nem harcolói. A katonai szükség elve egyrészt különbözik az összehasonlító arányosságtól, azaz a szükségesség szabályától. A szükségesség szabálya ugyanis elsősorban korlátozó szabály, mivel azt írja elő, hogy csak annyi szenvedést lehet okozni, amennyi szükséges. A katonai szükség elve ezzel szemben inkább megengedő szabály, amely szerint bizonyos szélsőséges helyzetekben, amikor „a szükség megkívánja”, az ellenség nem harcolói szándékosan is célpontjai lehetnek a támadásnak. Egy kérdéses szélsőséges helyzet a kivételes szükséghelyzet (*supreme emergency*), amikor az ellenség már a saját országot foglalja el, és a saját nem harcolókat tömörítő társadalmat sem kíméli. Ebben az esetben az igazolja az ellenség nem harcolóinak szándékosan, és nem pusztán előrelátottan okozott szenvedést, hogy az a kisebbik rossz. Arról van ugyanis szó, hogy a katonai szükség elvének segítségével a saját ország a társadalmát alkotó összes nem harcoló életét védi meg az ellenség nem harcolói egy részének az élete árán.

A katonai szükség elve nagyon hasonlít a megtorlás elvére, hiszen mindkét esetben az a paradigmapélda, hogy az ellenség a diszkriminációs szabályt megszegve a saját nem harcolókat támadja. A megtorlás elvének alkalmazását azonban az igazolja, hogy alkalmazásával az ellenség elrettenthető az újabb és bármilyen szabályszegéstől, és az elv alkalmazásának célja, hogy az ellenséget szabálykövető háborús magatartásra kényszerítse. A megtorlás elvét ezért elsősorban nem olyan állam katonasága alkalmazhatja, amelyik a háború elvesztésének a küszöbén áll. A katonai szükség elvét ezzel szemben a háborúban nagy veszteségeket elszenvedő állam alkalmazhatja, ha az ellenség már nem pusztán néhány vagy számos nem harcolójának létét fenyegeti, hanem a nem harcolói által alkotott társadalmának a létét. A katonai szükség alkalmazásának célja nem is az elrettentés és a szabálykövető háborús viselkedés visszaállítása, hanem a saját társadalom megvédése és a háború (nyertes) befejezése.

Az erényelméleti korlátozás

Végezetül, a realista *in bello* döntési procedúra korlátozásának harmadik esete az erényetikai döntési procedúra, amelynek keretében a katonai vezető

paradigmatikus vezetői erényekre támaszkodik a döntése folyamán. A katonai vezetői erényekre alapozott katonai döntési eljárás lezajlása eltér a korábban tárgyalt konzekvencialista vagy deontológiai eljárások alkalmazásától. A korábban tárgyalt esetekben ugyanis a katonai vezető megfontolása tárgyává teszi a helyzetet, és arra alkalmazza a tárgyalt elveket. Ezek az eljárások a tudatosságnak igen magas fokát igénylik, ezért morális döntési eljárásoknak nevezhetjük őket. A katonai erények esetében a helyzet értékelése, a döntés meghozatala és a cselekvés a tudatosság sokkal alacsonyabb fokán helyezkedik el. Ennek az az oka, hogy az erények összetett emberi hajlamok helyzetek értékelésére, döntések meghozatalára és cselekvésre, és így olyan rutinként működnek, amelyeket korábban, a kiképzés és más tapasztalatszerzés során el lehetett sajátítani. Az erényekre támaszkodó döntési procedúrát erkölcsi döntési procedúrának nevezzük.

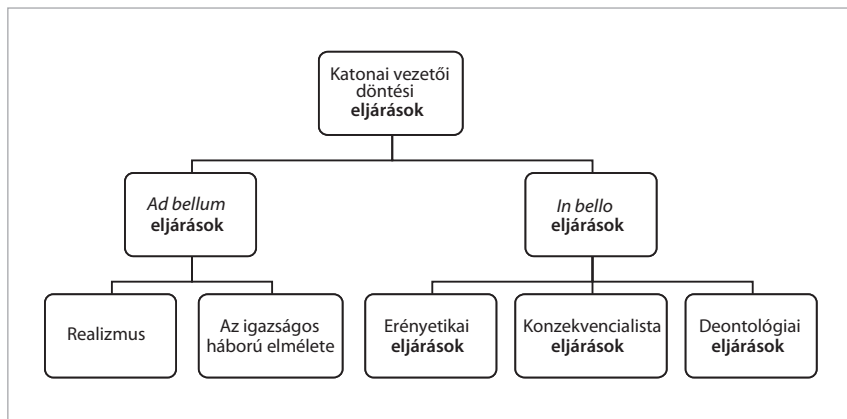
A katonai vezetői erények között hagyományosan – Szun-ce (Kr. e. 6. század) és Xenophón (Kr. e. 5–4. század) alapján – a bölcsességet (óvatosságot), a szavahihetőséget, a bátorságot, az emberséget és a szigorúságot tartjuk számon. Egy vezetői erényt már bemutattam, ez volt az óvatosság. A bátorság általában és nem csupán katonai vezetői erény, a szavahihetőség pedig nem csupán katonai, hanem szélesebb körben jelentőséggel rendelkező erény. Ezeket most nem tárgyalom, hanem az emberségre és a szigorúságra összpontosítunk.

Az emberség erénye általában véve a többi emberrel való emberi bánásmódot szabályozza. A katonaságban az emberségnek hagyományosan a legyőzött ellenféllel szemben volt szerepe, illetve újabban a beosztottakkal szemben. A legyőzött ellenféllel szemben mutatott emberséget más néven kegyelemnek nevezzük, és gyakorlása – a bátorság, a hűség és a becsület mellett – fontos része volt a harcos katona személyiségének.

Manapság talán nagyobb hangsúlyt kap a saját beosztottakkal szemben tanúsított emberség vagy más néven szociabilitás, bár az emberségnek ez a típusa sem a modern kor terméke. Xenophón már megemlíti, hogy a katonákat a vezetőnek nem a jutalmazás és büntetés módszerével kell engedelmességre szoktatnia, hanem azt figyelembe véve, hogy a katona jobban, önként engedelmeskedik, ha úgy véli, hogy előjárói olyan személyek, akik jobban tudják, hogy mi válik a katona javára. Xenophón a helyzetet a pásztor és a nyáj metaforájával világítja meg. A jó vezető úgy vezeti beosztottjait, mint ahogy a pásztor őrzi nyáját, saját céljaira felhasználva, ugyanakkor szem előtt tartva a „nyáját” alkotók „boldogságát” is. Manapság a helyzet sok tekintetben hasonló, bizonyos tekintetben azonban különböző. A mai katonai vezetőknek szintén szem előtt kell tartaniuk beosztottaik érdekeit, ezeknek egy fontos része azonban olyan

érdek – az előző fejezetben tárgyalt sajátos katonai indok –, amelyre a katonának a katonai hivatás választásával tesznek szert. Amikor valaki a katonai hivatást választja, és a kiképzés során katonává válik, onnantól kezdve számára indokoltta válik, hogy részt vegyen a hadsereg társadalmi szerepet ellátó tevékenységében. Tekintve azonban, hogy ez a tevékenység összetett, és sokféle sajátos tudást is igényel, ezért ezt a katonának magukban nem képesek elvégezni. A katonai vezetőkre így azért van szükség, hogy beosztottjaik segítségére legyenek.

A másik fontos vezetői erény a szigorúság (integritás), amelyen háromféle dolgot érthetünk. Egyrészt formális tulajdonságot, a koherenciát vagy harmóniát valakinek a személyiségjegyei között, személyisége és tettei között vagy a másokkal szemben támasztott elvárásai és tettei között. Ha ebben az értelemben szigorú valaki, akkor például bármit is ígér meg, igyekszik betartani, vagy bármilyen feladatot vállal el, igyekszik elvégezni. A szigorúságon másrészt érthetünk tartalmi tulajdonságot is, valamilyen meghatározott elveknek vagy szabályoknak való szilárd elköteleződést. Az ebben az értelemben szigorú ember például csak bizonyos, az elveivel vagy sajátos szabályokkal összhangban lévő ígéretek teszt, feladatokat vállal el, amelyeknek a betartására vagy elvégzésére azonban nem feltétlenül fektet nagy hangsúlyt. Végül, a szigorúság erénye lehetséges vegyes, mind a formai, mind a tartalmi értelmet magába foglaló formában is.

8. ábra: Katonai vezetői döntési procedúrák: összesség

Forrás: a szerző szerkesztése

Az ebben a vegyes értelemben szigorú személy csak bizonyos elvekkel és szabályokkal összhangban álló ígéreteket tesz és vállal el, és azokat igyekszik betartani és elvégezni. A katonai vezetőktől az utóbbi, vegyes erényt várhatjuk el.

A katonai szigorúság erényével összhangban döntő és viselkedő katonai vezetők személyiségének fontos részét képezik a kiképzésük alatt elsajátított elvek és szabályok, amelyekhez ragaszkodnak, és amelyeket igyekeznek előtérbe helyezni feladataik ellátása során. Ezek közé az elvek és szabályok közé tartozhatnak az államérdeket megvalósító elvek éppúgy, mint azok sajátos korlátozásai.

Irodalomjegyzék

Felhasznált irodalom

WALZER, Michael (2006): *Just and Unjust Wars*. New York: Basic Books.

Ajánlott irodalom

BODA Mihály (2019): Az igazságos háború elméletének újrafelfedezése a 20. század második felében: Paul Ramsey és Michael Walzer. In GÖCZE István (szerk.): *Keresztény teoretikusok, államférfiak és katonák háborúelméletei*. Budapest: Nemzeti Közszerológiai Egyetem, 63–78.

Alapfogalmak

1. a katonai vezetés tartalma
2. erkölcsi és morális döntési eljárások
3. *ad bellum* és *in bello* konzekvencialista eljárás
4. *ad bellum* deontológiai eljárás
5. az arányosság szabályai
6. a szükségesség szabálya
7. diszkriminációs szabály és kivételei
8. pacifista eljárás
9. militarista eljárás
10. *in bello* erényetikai eljárás

Vákát

Ius in bello: a diszkriminációs szabály

Az igazságos háború elméletének a háborúviselésre vonatkozó legfontosabb szabálya a diszkriminációs szabály. A szabályról már volt szó az előző fejezetben, most részleteiben vizsgáljuk meg a szabály történetét és kortárs formáit.

Bevezetés

A 20. század elejéről a század végére jelentősen megváltozott a háborúk katonai és civil áldozatainak aránya. Amíg a század elején ez az arány 8 : 1 volt a katonák „javára”, addig a század végére a civilek tömegesen váltak háborús áldozattá, és az arány megfordult, 1 : 8 lett a civilek „részére”. A civilek háborús áldozattá válása nem egyik napról a másikra történt. A változás kiindulópontja a század eleji I. világháború volt, amely többféleképpen járult hozzá a civilek elleni erőszak elterjedéséhez: a brit flotta blokád alá vette a Német Császárság területeit, ami több százezer fős – alultápláltsággal és fertőzésekkel – összefüggő civil áldozattal járt; a háború az Orosz Birodalomban polgárháborúba torkollott, amelyben a felek „vörös” és „fehér” terrort alkalmaztak a másik oldal civiljei ellen. A háború alatt és után olyan modern fegyverek fejlesztése kezdődött el, illetve gyorsult fel, amelyek alkalmazása szükségképpen együtt járt a civil áldozatok számának megnövekedésével (például nagy hatótávolságú tüzérség, nagy hatótávolságú bombázó repülőgépek, harci gázok, gyújtóbombák, atombomba). Ezeknek a fegyvereknek a rendszeres bevetése (mint a II. világháborúban a civilek lakta városok és városrészek bombázása, az atombombák bevetése Japánban), radikálisan megnövelte a civil áldozatok számát. Ezekhez a változásokhoz járultak hozzá a század második felében a Mary Kaldor által „új háborúk”-nak nevezett konfliktusok, amelyek célja főként „a félelem és az utálat” elvetése volt a saját népesség körében egy másik népességgel szemben. Az új háborúk közé azonban nemcsak az etnikai problémák mentén kikristályosodó balkáni és kaukázusi háborúk sorolhatók, hanem a gyarmatosítás problémáját felvető algériai háború, illetve a vallási szembenállásra épülő arab–izraeli összecsapások (egy része) is.

A történelem nagy részében a civileket elméleti alapon elkülönítették – diszkriminálták – a katonáktól. A diszkrimináció célja az volt, hogy a civileknek a harcok alóli immunitást biztosítsanak. A civileknek a katonáktól való, számukra immunitást biztosító szabályszerű elkülönítését diszkriminációs szabálynak nevezzük.

A diszkriminációs szabály története

A primitív (civilizáció előtti) emberi közösségek, bár számos különböző, a háborúhoz kapcsolódó eltérő szokással és közösségi intézménnyel rendelkeztek, abban hasonlítottak egymásra, hogy kétféle erkölcsi szabályrendszert alakítottak ki. A belső szabályrendszer a közösség tagjainak egymáshoz való viszonyát szabályozta, míg a külső szabályrendszer a közösség viszonyát a közösséghez nem tartozókhöz és más közösségekhez. A belső szabályrendszer a közösség stabilitását és a tagok együttműködését biztosította, és olyan szabályokból állt, hogy: „Ne lopj!”, „Ne öl!”; „Tiszteld az időseket és a holtakat!” A külső szabályok a közösséghez nem tartozókkal szemben jóváhagyták a lopást, az ölést, a másik közösség kiirtását. Sőt, megbecsülés járt ezekért a tettekért, amivel a közösségnek a többi közösséggel szembeni előnyét kívánták biztosítani a túlélésért folyó versenyben. Egy esetleges háborúban így a szemben álló közösség harcos és nem harcos tagjait sem különböztették meg egymástól, mindegyikük lehetséges célpont volt. A primitív háborúban a diszkriminációs szabály semmilyen jelentőséggel nem rendelkezett, a primitív háború indiszkriminatív jellegű volt.

A civilizáció kezdeti – ókori (asszír, zsidó, görög, római) – szintjein az indiszkriminatív háborúviselés nem tűnt el, sőt bizonyos esetekben még ideológiai alátámasztást is kapott (mint Asszíriában, Izraelben). Ugyanakkor a költők, a filozófusok és egyéb szerzők már többféle erős kritikát fogalmaztak meg azzal szemben. Az egyik indoklás arra nézve, hogy a közösség bizonyos tagjait a háborúban kímélni kell, vallási jellegű volt: a szent időszakok és a szent helyek (templomok), illetve bárki, aki ott tartózkodik (pap, menekült) védelmet élvez a háborús erőszakkal szemben. A másik indoklás a harcos ideológiára volt jellemző: a harcos becsülete, amelyet a dicsőségesen megvívott harccal nyerhet el, azt követeli, hogy méltó ellenfelet válasszon magának, és a nők, illetve a magukat megadókat nem ilyenek. Végül, a harmadik indoklás az igazságos háború gondolkodási hagyományára támaszkodott: a háború nem lehet irtóháború, hanem csak a bűntett megbüntetésére és helyrehozására irányulhat, és nem terjedhet ki az ártatlanokra.

Az ártatlanság mint a háború korlátozásában való általános hivatkozási alap fontos volt az ókorban is, azonban csak a kereszténységgel vált központi jelentőségűvé. A középkor korai évszázadaiban az ártatlanság fogalmát azonban nem az ellenséges oldalon lévő bizonyos személyekkel összefüggésben használták, hanem a saját – igaz keresztény – oldalon álló személyekkel összefüggésben. Ártatlannak ugyanis a keresztény tanokat messzemenőkéig figyelembe vevők

minősültek, akiket az elvárás szerint támogatott az Úr. Azok, akik nem ezt tették, bűnösök voltak, ők voltak az ellenségek, akiket a várakozás szerint megbüntet az Úr. Ez utóbbi csoportba tartoztak a nem keresztények és az eretnek (nem igaz) keresztények. Az ártatlanság és a bűnösség így nem egy-egy tett elkövetéséhez kapcsolódott, hanem egy állapothoz, egy adott közösségben betöltött tagsághoz (sok tett elkövetéséhez, életformához). Ennek következtében az ellenséges – bűnös – közösségben mindenki támadhatóvá vált, és a diszkriminációs szabály továbbra sem érvényesült.

A helyzet a 10–11. században változott meg, amikor a kisebb-nagyobb területi (egyházi, politikai) egységek urai az úgynevezett békemozgalmak keretében kezükbe vették területükön a feudális (magán)harcok szabályozását. Ezeknek a mozgalmaknak a keretében szabályozták többek között azt, hogy mikor lehet hadat viselni, illetve hogy még ezekben az időszakokban is kik élveznek immunitást a harcok alól, azaz kiket nem lehet támadni. Idetartoztak főként a papok, a szerzetesek, az apácák és az özvegyek, velük a szent helyek és a szent időtartamok (a hét csütörtöktől hétfőig terjedő része, nagyobb ünnepek), illetve a szegények.

A békemozgalmak mellett a feudális harcok szabályozását és a diszkrimináció előtérbe kerülését a vallási és világi lovagrendek kialakulása is elősegítette. A 13. századi lovagok rendi kötelességei közé tartozott, hogy védjék a katolikus hitet, irányítsanak és védelmezzenek egy fejedelemséget, és segítsék urukat ellenségeivel szemben (kivéve az igazságtalan urat), segítsék elő az igazságszolgáltatást (amit a bíró megítél), illetve hogy védelmezzék a nőket, az özvegyeket, az árvákat, a betegeket és a gyengéket, valamint a munkálkodókat és az utazókat. Ez utóbbi feladat a felsorolt csoportba tartozó embereket a diszkriminációban a nem támadható oldalra helyezte.

A középkor későbbi évszázadaiban az ártatlanság vált ezen kategóriák közös jellemzőjévé, azaz támadható csak az lehetett, aki bűnös volt. Bűnösnek az minősült, aki ártalmára volt a (keresztény) közösségnek, ártatlannak pedig az, aki hozzájárult a (keresztény) közösség életéhez. Az ártatlanokat ezért, Aquinói Szent Tamás (1225–1274) szavaival élve, „semmi szín alatt nem szabad megölni”.

A középkor végére és a kora újkorra az ártatlanság kétféle – szubjektív és objektív – értelemben jelent meg. A szubjektív értelemmel a középkori használat élt tovább, amikor az ártatlanság büntelenséget, igaz kereszténységet jelentett. Ebben az értelemben a papok, a szerzetesek, illetve az özvegyek és az árvák voltak ártatlanok. Ezzel szemben az ártatlanság objektív értelemben világivá vált, és azt jelentette, hogy valaki nem veszélyes, mert nem képes vagy akar fegyvert

fogni és harcolni. Ebben az értelemben voltak ártatlanok a nők és a gyerekek, a zarándokok és az átutazók, a földművesek, illetve a művelt és békés népesség.

Az ártatlanság objektív fogalmának megjelenésével a bűnösség és az ártatlanság fogalmát egyre inkább felváltotta a harcoló–nem harcoló fogalompár. A harcolók közé az egyre inkább professzionalizálódó hadseregek tagjai tartoztak, a nem harcolók közé pedig mindazok, akik korábban az objektíve ártatlan kategória részei voltak, és akikre együtt civilként lehetett utalni. A változás alapja abban állt, hogy a háborús felelősséget ebben az időszakban a szuverén uralkodóknak tulajdonították, és nem a háborút ténylegesen megvívó, többnyire zsoldos katonáknak. A szabályt a filozófusok és a nemzetközi jogászok mellett a 19. század második felétől számos gyakorlati szabályozás, nemzetközi konferencia és nemzetközi jogegyezmény is megerősítette (*Lieber-kódex* [1863], brüsszeli konferencia [1874], hágai egyezmények [1899, 1907]). A diszkriminációs szabály ezzel új elméleti megalapozást kapott, a korábbi ártatlanság helyett a „nem harcoló civilség” fogalma lett az alapja.

A diszkriminációs szabály érvényessége azonban már nagyon hamar veszélybe került. A vallásháborúkban, a szabadságharcokban, a polgárháborúkban és a nemzetállamok közötti háborúkban a szabálynak csak nagyon kis jelentősége volt. Ezekben a harcokban a harcokért való felelősséget ugyanis nem egyetlen személy, a szuverén uralkodó viselte, hanem az „ügyet”, az elveket, az ideológiát képviselő közösség és annak minden tagja. A nemzetállamokban a szuverenitás az uralkodó helyett a népet illette meg. Ennek megfelelően, félretéve a nemzetközi jogot, könnyen lehetett arra a következtetésre jutni, hogy a nép minden tagja támadható is egyben. Az ilyen támadás technikai feltételei a 19. század második felétől a 20. század közepéig alakultak ki. Ez a folyamat a diszkriminációs szabály teljes feladásának irányába mutatott.

A 20. században többen arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a diszkriminációs szabályt fel kell adni, mert a feladás által vagy igazságosabban lehet elosztani a társadalmat érő károkat, amivel csökkenteni lehet az életerős fiatalokat ért kárt, vagy meg lehet büntetni azokat, akik nem tettek semmit az igazságtalan és háborút provokáló politikai rendszer felemelkedése ellen (esetleg támogatták is azt).

Ezen elképzelésekkel szemben a diszkriminációs szabály mellett álltak ki gondolkodók konzekvencialista (vagy utilitarista) alapon, illetve deontológiai alapon. Konzekvencialista alapon a diszkriminációs szabály azzal védhető, hogy a szabály elfogadásának jobb következményei vannak, mint elvetésének. Ez az igény azonban nem fogalmi, hanem tapasztalati kérdés, hiszen például szükséges hozzá, hogy az ellenség is tiszteletben tartsa a szabályt.

A konzekvencialista elmélet így nem nyújt túlságosan erős védelmet a diszkriminációs szabály számára és a civileknek.

Deontológiai alapon a szabály már sokkal jobban védhető. A 20. század második felében népszerűvé váló elmélet a védelemalapú megközelítés (*defense view*), amely szerint a katona csak azt a személyt támadhatja meg, akitől meg kell védenie magát. Thomas Nagel filozófus (1937–) szerint „a személy ellen irányuló ellenséges bánásmódot annak a személynek valamilyen jellemzőjével kell igazolni, amely megfelelővé teszi a bánásmódot. Az ellenségesség személyes viszony, és illeszkednie kell a célponthoz.” Az emberek megölése a háborúban egy példája az ellenséges bánásmódnak, így fontos, hogy az megalapozott legyen azoknak a személyeknek a jellemzői által, akiket érint. Ha az emberek egy csoportja – akár katonák, akár civilek – nem vesz részt a háborúban, akkor nem okoznak kárt, így ellenük nem szükséges védekezni, azaz nem indokolt ellenük az ellenséges magatartás. Ezek az emberek a nem harcolók (immár minden kiegészítés nélkül), akiknek joguk van ahhoz, hogy ne támadják meg őket.

A védelemalapú megközelítés szerint nem követelmény az, hogy a nem harcoló civil, a harcoló pedig katona legyen. Bárki is jelent veszélyt, őt igazolt módon lehet támadni, aki azonban nem jelent veszélyt – mert nem képes arra, vagy nem akar –, azt nem lehet igazoltan támadni. A diszkriminációs szabály ezzel ismét új elméleti megalapozást nyert, most az ártatlanság és a civilség fogalma helyett a nem harcoló fogalmának segítségével.

A diszkriminációs szabály a 20–21. század fordulóján

A 20. század második fele és a 20–21. század fordulója új tapasztalatokat hozott a hadviselésben. A tapasztalatok alapján a diszkriminációs szabály kétféleképpen változott: egyrészt a védelemalapú megközelítésből kiindulva megállapították a diszkriminációs szabály kivételeit, másrészt igyekeztek jobban definiálni a szabályt a harcoló és nem harcoló csoportok pontosabb meghatározásával.

A diszkriminációs szabály alóli kivételek: a kettős hatás elve, a végső veszélyhelyzet és a megtorlás

A diszkriminációs szabály a harcolók és a nem harcolók közötti különbségtevással védi a nem harcolókat. A szabály azonban nem teljes körű abban az értelemben,

hogy vannak kivételek az alkalmazásában. Az első kivétel a kettős hatás elve, amelynek az az alapja, hogy a katonai cél elérésével (az első hatással) a nem harcolóknak is kárt okoznak (a második hatás).

Az elv a középkorban még a bűnösöknek önvédelemben okozott kár igazolását szolgálta, az újkortól kezdve azonban a nem harcolóknak okozott károk igazolása lett. A kettős hatás modern elve úgy szól, hogy megengedett minden olyan tett végrehajtása a háborúban, amely kárt okozna a nem harcolóknak, ha:

1. a tett katonai célja jó (hozzájárul a háború igazságos céljának eléréséhez);
2. a tett közvetlen következményei is jók (például az ellenség katonai létesítményeinek megsemmisülése);
3. a tett végrehajtójának szándéka a jó célra és a közvetlen következményre irányul;
4. a tett végrehajtója a rossz következményeket (a nem harcolóknak okozott károkat) előre látja, de szándéka ezekre nem terjed ki, még a jó cél eszközeként sem;
5. a tett végrehajtója igyekszik a rossz következményeket még a saját kára árán is minimalizálni (azaz átvállalni a kockázatot az ellenség nem harcolóiról);
6. a rossz következmények mértéke arányos a jó következményekkel (kisebb).

A kettős hatás elvének ezen megfogalmazásában külön jelentőségű, hogy a katonai, kárt okozó szándék nem irányulhat a nem harcolók ellen, akiknek a kára csak előre látott lehet, illetve hogy a katonai szándéknak arra is ki kell terjednie, hogy a katonák több kockázat vállalásával minimalizálják az előre látott nem harcolói kárt. A nagy magasságból végrehajtott légitámadás vagy a nem harcolói tömegben lévő terrorista támadása nem felel meg ennek a követelménynek.

Felmerülhet a kérdés, hogy vajon minden nem harcoló esetében kell-e a katonáknak a kockázat átvállalásával csökkenteniük a nem harcolói kockázatot. A válasz megadásában szerepe van annak, hogy:

- a saját vagy az ellenség nem harcolóiról van-e szó;
- haszonélvező vagy úgynevezett szemlélődő (*bystander*) nem harcolóról van szó;
- a saját vagy az ellenséges erő alkalmazásából származó kárt kell-e minimalizálni;
- a katonák értékesebbek a civil állampolgároknál, vagy nem.

Ezen szempontok szerint felállítható az álláspontoknak egy olyan választéka, amelynek az egyik vége a nem harcolókat védi maximálisan, a másik vége pedig inkább a saját katonai erőket.

A választék egyik végén szereplő álláspont szerint minden – akár az ellenséghez tartozó, akár a saját országhoz tartozó – nem harcoló kárát köteles minimalizálni a katona saját kockázatának növelése árán, akár az ellenség, akár ő idézi elő a károkozás lehetőségét. Ezen álláspont mellett szóló érv, hogy a katonai hivatástudat miatt a katonáknak, akármelyik félhez is tartozzanak, hasonló jogaik és kötelességeik vannak – többek között, hogy megvédjék a civileket –, így a nem harcolóknak, akármelyik félhez is tartozzanak, szintén hasonló jogaik és kötelességeik vannak (többek között, hogy őket a katonák kíméljék, megvédjék).

A választék másik véglete az, hogy a saját katonákra kiemelten, még a nem harcolóknak közvetetten okozott kár árán is vigyázni kell, mivel a katonáknak kiképzésük, illetve az ország biztonságának és érdekérvényesítő képességének fenntartása miatt összességében nagyobb értéke van, mint a civileknek.

Ezen két szélsőséges és a valóságban nehezen érvényesíthető álláspont között több jobban képviselhető elképzelés található:

- Asa Kasher és Amos Yadlin szerint a saját nem harcolók védelme, majd a saját katonák védelme előnyt élvez az ellenség nem harcolóinak védelmével szemben, mivel az állam elsődleges feladata a saját állampolgárok védelme, és a saját katonák is állampolgárok (az állampolgár-hadseregben);
- David Luban szerint a saját nem harcolók védelme minden körülmények között előnyt élvez a saját katonák védelmével szemben, illetve az ellenség nem harcolóinak védelme is előnyt élvez a saját katonák védelmével szemben, amennyiben őket a saját katonák által okozott kártól kell védeni, mivel ugyan a katonaság hivatása a saját nem harcolók védelme, ám saját erejének felelős használata mindenkinek kötelessége;
- Jeff McMahan szerint a szemlélődő nem harcolók (akik nem profitálnak a sikeres harcokból) védelme előnyt élvez a harcokból hasznot húzó nem harcolók védelmével szemben, és mindkettő a saját katonák védelmével szemben, mivel a harcok hasznát élvezőktől elvárható a károk egy részének átvállalása.

Ezen elképzelések a jelzett indokok alapján egyaránt elfogadhatók.

A második kivétel a diszkriminációs szabály alól a megtorlás, amely az ellenség által a nem harcolók ellen elkövetett indiszkriminatív háborús bűncselekményre adott hasonlóan – szándékosan – indiszkriminatív válasz, azzal a céllal, hogy elrettentsük az ellenséget újabb bűncselekmények elkövetésétől. A megtorlás igazoltsága a korábban elkövetett indiszkriminatív tettben van, így azzal arányosnak is kell lennie.

Végül, a diszkriminációs szabály harmadik kivétele a végső veszélyhelyzet (*supreme emergency*), amikor szintén igazolt az ellenség nem harcolóinak nem csupán előre látott, hanem szándékos támadása. A végső veszélyhelyzet kivétele feltételezi, hogy súlyos veszélyhelyzet áll küszöbön, amely az ellenség tevékenysége miatt vagy humanitárius katasztrófa (például hogy a náci elfoglalják egész Európát), vagy politikai szükséghelyzet (például hogy Nagy-Britannia a léteért küzd). A végső szükséghelyzet igazolja az ellenség nem harcolóinak szándékos és aránytalan támadását (a német városok terrorbombázását), amíg a veszélyhelyzet fennáll.

A diszkriminációs szabály pontosabb meghatározása: harcolók és nem harcolók

A harcoló és nem harcoló csoportok meghatározásának kétféle megközelítése lehetséges: vagy a harcolókhoz, vagy a nem harcolókhoz tartozókat soroljuk fel. A védelemnézet szerint a harcolót halálos erőszak alkalmazásával lehet támadni, mégpedig azért, mert veszélyt jelent, és szükséges védekezni ellene, hogy ne okozzon kárt. A 20. századi háborúk tapasztalatai alapján a harcoló nemcsak az, aki fegyvert fogva rohamoz az ellenség felé, hanem mások is idetartoznak. Azok a katonák, akik éppen nem rohamoznak, mert a laktanyában vannak, de bármikor bevetethők; a parancsot kiadó tisztek, mivel részei a parancsnoki láncnak, amelynek a végén a tényleges veszélyt jelentő katona rohamoz a fegyverrel; illetve azok a személyek, akik ugyan nem katonák, azonban tevékenységükkel a cselekvési lánc keretében hozzájárulnak a rohamozó katona jelentette veszélyhez (hadianyag-szállítók, hadianyaggyárban dolgozók). Talán azok is idetartoznak, akik ugyan nem katonák, ám szellemi értelemben hozzájárulnak a katonák kiképzéséhez (a katonákat oktató személyek). Mások ellen azonban csak nem halálos erőszak alkalmazása arányos. Idetartoznak azok, akik nem katonák, ám aktív vagy passzív politikai vagy pénzügyi támogatásukkal (adójjukkal, egyéb dotációval) járulnak hozzá a háborús politikához. Ők vagy nem

sorolhatók a harcolók közé (az adózók), mivel nincsenek a kívánt mértékű szoros kapcsolatban a rohamozó katona jelentette veszéllyel, vagy esetleg a harcolók közé sorolhatók (a jelentősebb támogatók), azonban az ellenük indított halálos erőszakos támadásban számos más nem harcoló is kárt szenvedne.

A terrorizmusellenes harc izraeli tapasztalatai alapján a harcolók között érdemes megkülönböztetni egymástól a civil harcolót, a kvázi civil harcolót, az emberi pajzsot (*human shield*), a gyerekkatonát és bármilyen egyéb nem harcolót.

A civil harcoló a civil milícia tagja, akinek van polgári foglalkozása, munkája, és aki nem részesül reguláris kiképzésben. Ennek ellenére részt vesz a harcokban, viszont a reguláris (kiképzett) harcolókkal szemben csak korlátozott és időszakos jelleggel, így nem jelent állandó veszélyt. Ennek okán felmerülhet, hogy csak akkor támadható, amikor éppen harcol, és veszélyt jelent. A reguláris kiképzésben nem részesülő harcoló azonban a hadtörténelem során része volt a hadseregeknek, és mint auxiliáris haderő ki volt téve az igazolt támadásnak. A milíciák tagjai így éppúgy harcolóknak minősülnek, mint a reguláris kiképzésben részesült katonák, így éppúgy támadhatók is.

Amikor az ellenség nem reguláris haderővel okoz veszélyt, hanem gerilla-csapatokkal, akkor az ellenük való küzdelemben szükség lehet az olyan emberek (és szolgáltatásaik) támadására is, akik tevékenyen segítik a gerillákat. Ezeket az embereket kvázi civil harcolóknak nevezzük, a szolgáltatást és az annak helyt adó épületet, járművet stb. pedig a gerillatevékenységgel asszociált célpontnak, vagy röviden: asszociált célpontnak. Asszociált célpont a gerillák ellátása, orvosi segítsége, fegyvereik raktározása vagy ügyük nyilvános propagálása a telekommunikációs csatornákon. A kvázi civil harcolók és az asszociált célpontok támadására szükség van, hogy csökkenteni lehessen a gerillák műveleti képességeit, azonban ennek eszköze a nem halálos erőszak alkalmazása (például letartóztatás, épületek és járművek lerombolása, az elektromosáram-ellátás elvágása).

Az emberi pajzsok (*human shields*) azok az egyébként nem harcoló (és fegyvertelen) emberek, akiket a harcolók a védeni kívánt épületek vagy személyek elé, köré telepítenek (vagy az épületet, személyt telepítik a nem harcolók közé) azért, hogy ők testi épségükkel és életükkel védjék azt. Az emberi pajzsok alkalmazása sajátos harcéljárás, amelynek az a célja, hogy az ellenséget a diszkriminációs szabály áthágására és ezzel a saját demokratikus nyilvánosságával való elszámolásra készítsék, vagy hogy a szabály áthágásától való elállásra és ezzel céljai feladására bírják rá. Ebből a dilemmából sajátos módszer bevezetésével lehet kilépni a pajzsok által védett katonai célpont megtámadásához, amellyel

világossá lehet tenni, hogy az emberi pajzsok esetleges haláláért az őket használó háborús fél a felelős.

Emberi pajzsból kétféle létezik: a szándékos pajzs, aki tudottan és vállaltan látja el a pajzs szerepét, és a nem szándékos pajzs, aki tudomásán kívül vagy akarata ellenére válik részévé. A sajátos módszer mindkét esetben ugyanaz, az üzenet azonban különböző. Mindkét esetben figyelmeztetni kell az emberi pajzs harcéljárását alkalmazót, hogy ellene (és a pajzs ellen) a támadás meg fog indulni. A figyelmeztetés üzenete a szándékos pajzs esetében az lesz, hogy amennyiben továbbra is ellátja a pajzsszerepet, akkor már olyan civil harcolónak fog minősülni, aki a testével lát el védelmi feladatot. A nem szándékos pajzs esetében pedig, hogy világossá teszi, a pajzsok esetleges haláláért a felelősség főként az emberi pajzs harcéljárását alkalmazót terheli. Az utóbbi esetet a támadó szempontjából ezért úgy kell kezelni, mint a kettős hatás elvének olyan esetét, amelyben az arányosság kedvezőtlenebb formája (több rossz [áldozat], mint jó [katonai cél megvalósítása]) is megengedett.

A gyerekkatona olyan fiatalos, akinek a harcolók fegyvert adtak a kezébe, és rávették arra, hogy harci feladatot lásson el. A gyerekkatonák használata a fegyveres konfliktusban is sajátos harcéljárás, amelynek az az alapja, hogy a gyerekkatona ugyan nyilvánvalóan veszélyt jelent a vele szemben állókra (hiszen fegyvere van, amelyet kész is használni), ugyanakkor fiatal koránál fogva a nem harcolók közé szokás sorolni, akit nem igazságos támadni. A gyerekek nem harcoló státusának az a feltételezés az oka, hogy fiatal koruknál fogva morálisan éretlenek, azaz nem képesek felmérni, hogy milyen rosszat tesznek. Ez a feltételezés azonban nem minden esetben állja meg a helyét, azaz a fiatal kor nem feltétlenül jár együtt a morális éretlenséggel. A rosszabb életkörülmények között (mint amilyenek a gyerekkatonákat alkalmazó világrészekben előfordul) felnövő gyerekek hamarabb érik el a morális érettséget, mint a jobb körülmények között felnövő társaik. Ennek okán inkább azt feltételezhetjük, hogy a gyerekkatonák morálisan érettek, és ezért a harcolók közé kell őket sorolni. Ugyanakkor annak is van morális jelentősége, hogy fiatalosok, azaz még keveset éltek. Ezért amellet, hogy harcolók, amennyire lehetőség van rá, kímélni kell az életüket, és nem halálos eszközökkel, illetve kockázatátvállalással kell fellépni ellenük.

Végezetül, az eddig említetteken kívül számos olyan nem harcoló van, aki csak kisebb mértékben kapcsolódik a gerillákhoz, vagy egyáltalán sehogy sem, azonban az ő környezetükben él. Az alapvetően a gerillák ellen indított aránytalan erő alkalmazó támadás a kettős hatás elve szélsőséges formájának alkalmazása, amelyben a legnagyobb védelem a saját nem harcolóknak jár, majd

a saját katonáknak, végül az ellenség nem harcolóinak (Asa Kasher- és Amos Yadlin-féle verzió). Az elv által akkor igazolható aránytalan erő alkalmazása, ha feltételezhető, hogy a gerillák a másik fél nem harcolói ellen fognak támadást intézni, illetve hogy a gerillák körül csak saját nem harcolóik vannak, azonban jelentősen nagyobb számban, mint amennyi nem harcoló kárt szenvedne a gerillák támadásában. Ekkor a kettős hatás elve, illetve a nem harcolók és a saját katonák elsőbbsége magába foglalja, hogy a gerillával szemben bevethető aránytalan erő (megelőző jelleggel) a saját nem harcolók védelmében, még ha az aránytalan nem harcolói kárral is jár a gerillák oldalán. Például lebombázható egy ötvenfős esküvői menet, ha abban tudottan öt gerilla tartózkodik, akik másnap támadást terveznek egy ember ellen.

Irodalomjegyzék

Felhasznált irodalom

- AQUINÓI Szent Tamás (2014): *A teológia foglalatja. Második rész, 2.* Budapest: Gede Testvérek Bt.
- NAGEL, Thomas (1994): War and Massacre. In HABER, Joram Graf (szerk.): *Absolutism and Its Consequentialist Critics*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 217–236.

Ajánlott irodalom

- CSARADA János (1910): *A tételes nemzetközi jog rendszere. Hetedik rész. A hadi jog.* Budapest: Franklin Társulat, 582–636.

Alapfogalmak

1. diszkriminációs szabály
2. belső és külső szabályrendszer
3. a diszkrimináció kritériuma
4. a kettős hatás elve
5. megtorlás
6. végső szükséghelyzet

- 7. kockázatotvállalás
- 8. civil harcoló
- 9. kvázi civil harcoló
- 10. emberi pajzs
- 11. gyerekkatona

Ius in bello: a célzott emberölés (targeted killing)

A 2000-es évek eleje óta Izrael vagy az Amerikai Egyesült Államok hadserege fokozódó mértékben támad célzottan egy-egy korábban beazonosított és megfigyelt terrorista vezetőt vagy a terrorizmusban fontosabb szerepet játszó személyt. Ennek a folyamatnak kiemelkedő eseménye volt az Oszama bin Laden ellen irányuló sikeres támadás 2011. május elején. Ezeknek a küldetéseknek, amelyekben egy-egy nevesített és ellenséges személy ellen hajtottak végre halálos támadást, a legelterjedtebb elnevezése a „célzott emberölés”. A célzott emberölést magukban foglaló küldetések a végrehajtó felek igénye szerint az általuk igazságosan viselt háború részét képezik, azaz a célzott emberölés megfelel a háborúviselés igazságos szabályainak (*ius in bello*). Ebben a fejezetben így a háborúviselés igazságosságát és a diszkriminációs szabály alkalmazásának újabb lehetőségét vizsgáljuk meg.

Bevezetés: az igazságos háború viselése

Az igazságos háború elméletének az a szerepe, hogy morálisan megítélhetővé tegye a katonai fegyveres konfliktusokat. Az elmélet szerint egy háború morális megítélése annak eldöntésében áll, hogy a háború megfelel-e az igazságosság mércéinek, vagy sem. Az igazságos háború mércéit az elmélet szabályok formájában fogalmazza meg. A szabályokat három csoportba szokás sorolni, attól függően, hogy a háború melyik része számára szolgálnak mércéül. Ennek megfelelően beszélhetünk a háború igazságos indításának, a háború igazságos viselésének és a háború igazságos befejezésének szabályairól. Adott háború igazságosságának megítélése mindhárom szabálytípustól függ.

Tárgyunk szempontjából elsősorban a háborúviselés igazságos szabályainak van jelentőségük, ezért a másik két szabálytípust nagyrészt figyelmen kívül hagyjuk. Ugyanakkor fontos az egyik olyan szabály megemlítése, amelynek szerepe van az igazságos háború indításának és viselésének szabályai között is. Ez az önvédelem szabálya.

Az önvédelem szabályának nagy jelentősége van az igazságos háború indításában. Az igazságos háború indításának önvédelmi szabálya úgy szól, hogy háborúba csak az önvédelem céljával lehet beszállni, azaz az igazságos háború célja az önvédelem (idetartozik még a másik állam védelme is, amely nagyrészt

az önvédelem analógiájára kezelhető). A háború igazságos okának nem csupán a háború kezdetén kell fennállnia, hanem folyamatosan a háború alatt. Amennyiben megszűnt az igazságos ok, mivel például elmúlt az államot fenyegető veszély, és semmilyen más igazságos ok nem jelentkezett (például a szomszéd államot fenyegető veszély), akkor a háború folytatása már nem igazságos.

Az önvédelem szabályának azonban szerepe van a háború viselésében is. Ekkor a szabály úgy fogalmazható meg, hogy a háborúban harcoló katonák csak abban az esetben vehetik el valakinek az életét, ha ő fenyegetést jelent a védett államra nézve. A katonák a fenyegetés ellen védik az államot. Ez a korábban tárgyalt diszkriminációs szabály és védelemnézet.

A fenyegetés maga többféle lehet: aktív és passzív, illetve közvetlen és közvetett. Aktív a fenyegetés, ha kár okozásának szándékos kísérletét jelenti (például támadás), és passzív, ha az aktív fenyegetéssel való szándékos, de csupán helyben állásban vagy mozgásban megvalósuló együttműködés, amely azonban korlátozza az aktív fenyegetés elkerülésének lehetőségeit (például a hátunk mögött állomásozó, de nem támadó ellenséges hadsereg, ha előlről egy másik ellenséges hadsereg támad). Közvetlen a fenyegetés, ha az közvetlenül fenyeget kárral (például az életet fenyegető csapás), vagy közvetett, ha a fenyegetés létében vagy mozgásával csökkenti valamilyen kár elkerülésének az esélyét (például az önvédelemben akadályt jelentő civilek). A passzív és a közvetett fenyegetés közötti fontos különbség, hogy míg az előbbi mindig része az olyan összetett fenyegetésnek, amelyben egy aktív fenyegetés is megtalálható, addig a közvetlen és a közvetett fenyegetés között nincs ilyen összefüggés.

Ezeket a fenyegetéstípusokat jellemezhetjük egy másik megfogalmazásban is, azaz materiális és morális ártatlanságukkal vagy nem ártatlanságukkal. A materiális ártatlanság annak a kérdése, hogy vajon a fenyegetés oksági szempontból veszélyes-e, vagy sem, a morális ártatlanság pedig annak a kérdése, hogy a fenyegetés morálisan felróható-e (például szándékos-e, gondatlan-e), vagy sem. Ebben az értelemben az aktív és a passzív fenyegetés materiálisan és morálisan egyaránt nem ártatlan (bár amíg az aktív fenyegetés önmagától, addig a passzív fenyegetés csak származékosan, az aktív fenyegetéssel való összhangja miatt rendelkezik ezekkel a tulajdonságokkal). A közvetlen fenyegetés materiálisan nem ártatlan, de morálisan lehet ártatlan és nem ártatlan egyaránt (az előbbi esetben talán az autonóm fegyverrendszerek tartozhatnak [amelyek legalábbis nem felelősek], az utóbbi pedig aktív fenyegetés). Végül, a közvetett fenyegetés materiálisan ártatlan, és morálisan lehet ártatlan és nem ártatlan is (például

a szándékos és a nem szándékos emberi pajzs). A fenyegetés típusait és az egyes típusok jellegzetességeit az 1. táblázat foglalja össze.

1. táblázat: A fenyegetés típusai 1.

Fenyegetés	Materiálisan	Morálisan
Aktív	nem ártatlan	nem ártatlan
Passzív	nem ártatlan (származékosan)	nem ártatlan (származékosan)
Közvetlen	nem ártatlan	nem ártatlan / ártatlan
Közvetett	ártatlan	nem ártatlan / ártatlan

Forrás: a szerző szerkesztése

Csak ezt a négy fenyegetéstípust vizsgálva azt mondhatjuk, hogy igazságos támadás csak az aktív, passzív és a morálisan ártatlan közvetlen fenyegetés ellen irányulhat, de a közvetett fenyegetés egyik típusa ellen sem (rossz szándékú vagy nem rossz szándékú akadályozó civilek), amennyiben azok nem az emberi pajzs eseteire terjednek ki. Kérdés, hogy a célzott emberölésnek lehetségesen célpontot adó terrorszervezet különböző típusú tagjai melyik csoportba tartoznak.

A célzott emberölés

A célzott emberölés a terrorellenes háború része, és mint ilyen a terroristavezetők vagy a terrorszervezetekben jelentős szerepet játszó személyek elpusztításának módszere. A módszer többféleképpen is alkalmazható: távolból, drónok és irányított rakéták segítségével, vagy közelről, sajátos harcászati szintű katonai alegységek által. Mielőtt rátérek a módszer morális értékelésére, érdemes pontosabban is körülírni, hogy mit is takar maga a módszer.

A módszerre nem kizárólag célzott emberölésként (*targeted killing*), hanem merényletként (*assassination*) vagy személy szerinti emberölésként (*named killing*) is hivatkoznak a témával foglalkozó szerzők. A három kifejezés ugyan bizonyos értelemben hasonló módszert takar – elvenni egy előre kiválasztott személy életét –, azonban csak legfeljebb részben azonos jelenségre utalnak.

A merénylet elsősorban a politikai célokat szem előtt tartó emberölés, amelynek az angol nyelvű szakirodalomban sajátos, az árulást és a hűtlenséget magában foglaló felhangja is van. Amennyiben elhagyjuk ezt a felhangot, a „merénylet” kifejezés akkor sem pontosan arra utal, amire a célzott emberölés. A célzott

emberölésnek, bár van politikai dimenziója, ennek a dimenziónak jelentősen kisebb a súlya, mint a vonatkozó jogi vagy morális dimenziónak (jelesül, hogy jogi vagy morális értelemben igazságos módszer). A merénylet esetében pedig pontosan fordítva áll a helyzet, a jogi és a morális jelleg sokkal kevésbé fontos, mint a politikai jelleg.

A „személy szerinti emberölés” kifejezés mentes a merénylet felhangjaitól. A „személy szerinti emberölés” a katonai fegyveres konfliktusok egyik első szabályozásában, a nemzetközi jogi szempontból igen jelentős *Lieber-kódex*ben (1863) fordul elő. A kódex határozottan tiltja az emberölésnek azt a formáját a fegyveres konfliktusokban, amely személy szerint nevesíti a célszemélyt, ezzel kiemelve őt a katonai fegyveres konfliktust vívó személyek közül. A „nevesítés” a kódex szerint nem más, mint bűnözőként való megnevezés, a „személy szerinti emberölés” pedig az ítélet végrehajtása. A katonai fegyveres konfliktusokban azonban, legalábbis a *Lieber-kódex* megszületésének idején, katonák vettek részt, akik egy közösség, az állami hadsereg tagjaként, és nem saját nevükben tettek, ami tettek. A személy szerinti emberölés módszerének alkalmazása így önkényes, egyetlen indoka az, hogy a megnevezett személy az ellenség egyik katonája. A módszer elterjedt alkalmazása azzal járna, hogy a hadviselő felek önkényesen törvényen kívül helyeznék az ellenség meghatározó személyiségeit, illetve bárkit az ellenség soraiból. Ez egyenértékű lenne azzal, hogy megszűnne a katonai fegyveres konfliktusok sajátos szabályozása, és arra csak a saját államok (adott esetben különböző és egymásnak ellentmondó) törvényei alapján lenne mód.

A „céltott emberölés” kifejezés mentes az árulás és a hűtlenség felhangjától, a módszer pedig a katonák (harcolók) bűnözőkké való átminősítésének hibájától. A céltott emberölés katonai és terrorrelhárítási módszerként alkalmazható, ám ekkor is csak korlátozottan, nem lehet minden, a terrorizmussal közelebbi vagy távolabbi kapcsolatba hozható személy ellen bevetni.

A céltott emberölés módszere egyrészt nem alkalmazható a nem harcolók ellen, illetve bizonyos értelemben a harcolók ellen sem. A nem harcoló személyek ellen alkalmazott céltott emberölés célpontjai például a politikusok lennének. A politikusok azonban nem katonák (harcolók), így sem kimondottan, sem viselkedésükkel kimondatlanul nem vállalták annak lehetőségét, hogy az ellenséges katonák elvegyék az életüket, illetve ezzel párhuzamosan nem vállalták fel annak a lehetőségét sem, hogy adott esetben nekik kell elvenniük az ellenséges katonák életét. A politikusok így bizonyos védettséget élveznek a fegyveres harcok alatt.

A harcolók, például a fronton harcoló katonák ellenében alkalmazott célzott emberölés kérdése nem ennyire egyértelmű. Ugyanis a háborúban bizonyos értelemben lehetséges, hogy egy-egy katonai küldetés célja az ellenséges főhadiszállás/parancsnokság bombázása és így az ellenséges katonai vezetés pusztítása. Továbbá többé-kevésbé elfogadott vagy legalábbis igen hasznos módja a hadviselésnek mesterlövészek alkalmazása. Ezekben az esetekben azonban a cél nem egy személyében érintett katona életének az elvétele, hanem sokkal inkább egy-egy katonai szerepet betöltő ember életének az elvétele.

A célzott emberölés azonban ebben az esetben is csak bizonyos értelemben igazságos. A katonák viselkedését ugyanis az igazságos háború elmélete mellett szabályozza annak a hadseregnek az erkölcsi kódexe, a harcosok erkölcsi kódexe, amelyben a katona szolgálatot teljesít. A harcosok erkölcsi kódexe olyan szabálygyűjtemény, amely a katonai hagyományok alapján, és nem a háború viseléséről kialakult tágabb morális nézetek (azaz az igazságos háború elmélete) alapján szabályozza azt, hogy a katonák miként viselkedhetnek másokkal, ideértve a katonatársakat, a feljebbvalókat, az alárendelteket, a saját állam civiljeit és az ellenséges állam civiljeit is. Ennek a kódexnek az alapján a katonák becsületével sokszor nem fér össze az ellenséges katonai vezetők elleni közvetlen támadás vagy a városi hadviselésben igen hasznos mesterlövészek alkalmazása. Mivel azonban a harcosok erkölcsi kódexe a hagyományokon alapszik, ezért az eltérő katonai hagyományok eltérő erkölcsi kódexeket hozhatnak létre, amelyek különböző – egymással ellentétes – szabályokból állhatnak. Némely erkölcsi kódexben a célzott emberölés szerepelhet az ellenséges katonákkal szemben alkalmazható eszközök között, másokban nem.

Mindent összevetve a célzott emberölés módszerét én a továbbiakban úgy fogom érteni, mint amelynek az egyértelmű célpontjai a terroristavezetők vagy a terroriszervezetekben jelentős szerepet vállaló személyek, de nem a nem harcolók vagy a katonák.

A célzott emberölés mint az igazságos háború viselésének eszköze

Terroristák: harcolók és nem harcolók között

Annak az elképzelésnek, hogy a célzott emberölés célpontjai nem lehetnek nem harcolók vagy katonák, hanem csak terroristák, az alapja az, hogy a terroristákat általában nem tudjuk besorolni sem a harcolók, sem a nem harcolók közé.

Harcolóknak, pontosabban katonáknak a nemzetközi jogban azokat a személyeket tekintik, akik tagjai egy alá- és fölérendeltségi rendszerben működő szervezetnek, akik legalább a bevetésen nyíltan hordják fegyvereiket, megkülönböztető jelzést viselnek, és akik betartják a háború viselésének szabályait. A terroristákra ezek közül csak a második feltétel áll általában, hogy fegyvereiket a bevetés alkalmával nyíltan hordják, az első, a harmadik és a negyedik feltétel azonban nem. A harmadik feltétel azért nem áll fenn, mert a terroristák harceljárásának része, hogy civil álcájuk mögé rejtőznek, amíg erre lehetőségük van. A negyedik feltétel azért nem áll fenn, mert a terroristák célpontjai elsősorban a nem harcolók, a civil lakosság, pontosan azok a személyek, akiket a háborúviselés igazságos szabályainak értelmében nem igazságos támadni. Az első feltétel pedig azért nem áll fenn, mert a terrrorszervezetek felépítése és működése a nemzetközi terrorizmus igényeihez alkalmazkodva sejtyszerű, azaz a terrrorszervezetek olyan kis csoportokból állnak, amelyek egymástól és a szervezet vezetésétől is bizonyos függetlenségben cselekszenek. A terrrorszervezeteknek ez a jellegzetessége különös jelentőségű a célzott emberölés morális megítélésében.

A terroristákat így általában úgy szokás tekinteni, mint akik egy harmadik, a harcolók és a nem harcolók közötti köztes csoportba tartoznak, a nem törvényesen harcolókéba. Ez a köztes csoport nem teljesen új, hanem a két másiktól tevődik össze, a csoport tagjai ugyanis néha harcolók, néha nem. Abban az esetben, amikor fegyvereiket nyíltan viselve fenyegetést jelentenek, harcolók. Amikor azonban fegyvereiket elrejtik, és nem jelentenek fenyegetést, nem harcolók. Ebből az következik, hogy amikor a terroristák harcolók, akkor a háború viselésének szabályai szerint megengedett elvenni az életüket, amikor azonban nem harcolók, akkor nem.

A célzott emberölés morális igazolása: a törvénynek való érvényszerzés

A célzott emberölés morális igazolásának nehézségét az okozza, hogy amikor a célszemély életét támadják a célzott emberölés módszerének segítségével, akkor a legtöbb esetben a célszemély nem harcolói státusban van. Amennyiben a támadás a célszemélyt akkor érné, amikor ő fegyvert ragadva éppen terroristatettet kíván végrehajtani, azaz éppen harcoló státusban lenne, akkor az igazolás semmilyen nehézségbe nem ütközne. Hiszen harcolóként harcolók vagy nem harcolók életét fenyegetné, így a háborúviselés szabályaival összhangban elvehető lenne az élete. A legtöbb esetben azonban, mint Oszama

bin Laden esetében is, a célszemély a lakásában van, és például tévét néz, vagy éppen utazik valahová a családtagjaival. A nem harcolói státus azonban csak első pillantásra biztosít számára bizonyos morális védelmet a halálos támadások ellen.

A célzott emberölés morális igazolásának ebben az esetben is legalább két módja lehet. Az egyik, ha az igazolásnál nem ragaszkodunk az igazságos háború szabályaira való hivatkozáshoz, ekkor a célzott emberölésre úgy tekinthetünk, mint a törvénynek való érvényszerzés módjára. A másik, ha továbbra is fontosnak tartjuk az igazságos háború elméletét az igazolásban: ekkor a célzott emberölés módszerét úgy tekinthetjük, mint önvédelmet. Az igazolás ezen két formája között első pillanatra az az egyik különbség, hogy amíg az első igazolás szerint a célzott emberölés célpontja büntetésként megérdemli azt, hogy célpont legyen, és hogy vele szemben fellépjenek, addig a második igazolás szerint a célpont önvédelmi szituációt létrehozva lemond arról a jogáról, hogy ne öljék meg. Az alábbiakban a két igazolási kísérletet tárgyalom.

A törvénynek való érvényszerzés abban a cselekvési folyamatban áll, amelyet például a rendészeti szervek folytatnak le az ellen, aki bűncselekmény gyanújába keveredik. A gyanúba keveredett személyt információszerzést és hatósági felhatalmazást követően a nyomozó és fegyveres egységek felkeresik, és őrizetbe veszik. Az őrizetbe vételt követően a gyanúsítottat megvádolják, és bíróság elé állítják, ahol a gyanúsított ügyvédje segítségével tisztázhatja magát. A gyanúsítottból ekkor vádlott lesz. Amennyiben a vádlottnak nem sikerül magát tisztáznia a vádak alól, akkor a bíróság kiszabja rá a megérdemelt büntetést, amelyet fegyházban tölt le. Ezzel a vádlott bűnelkövetővé válik. A folyamat fontos jellemzője, hogy a bírósági ítélet előtt a gyanúsított még nem bűnelkövető, és így például nem lehet rajta ítéletet végrehajtani, illetve hogy a bírósági ítélet után a bűnelkövetőn az ítéletet fegyházban hajtják végre.

A célzott emberölés törvénynek való érvényszerzésre építő igazolása a bűnelkövető gyanúsítottak országon belüli letartóztatásának igazolásához hasonlóan működik. Az országon belüli gyanúsítottak esetében előfordulhat, hogy a gyanúsított ellenáll a letartóztatásnak, azaz hogy ő vagy a társai fenyegetést jelentenek a nyomozó és a fegyveres alegységekre. Ebben a helyzetben megengedett a fegyverhasználat a letartóztatás kivitelezése érdekében. Az elképzelés szerint a célzott emberölés esetében, amennyiben a speciális egységek megfelelő jogkörrel rendelkező tagjai információval rendelkeznek egy-egy jelentősebb terroristavezető hollétéről, akkor őt megkísérelhetik őrizetbe venni. Ekkor a kérdéses terroristáról már összegyűlt annyi bizonyító anyag, hogy megalapozott gyanú

álljon fenn a terrorista bűnösségére nézve és a vád megalapozására. Amennyiben a terroristavezető vagy társai ellenállnak az őrizetbe vételnek, akkor a nyomozó és az őt kísérő fegyveres erők a törvénynek érvényt szerezhetnek, aminek során a terrorista életét vesztheti.

A célzott emberölésnek ez az igazolása azonban nem teljesen azt igazolja, amire szükség lenne. A törvénynek való érvényszerzés ugyanis azt igazolja, hogy valaki (a bűnelkövető vagy a terrorista) fegyveresen felkereshető és őrizetbe vehető, akár fegyveres kényszerítést is használva. Ez az igazolás azonban nem foglalja magába a terrorista élete elvételének igazolását, azaz a célzott emberölést. Tény, hogy bizonyos esetekben a nyomozók nem tudnak mást tenni, mint hogy veszélyeztetik és elveszik az őrizetbe venni kívánt személy életét. Az emberölést azonban ekkor nem az igazolja, hogy ezzel szereznek érvényt a törvénynek, hiszen a törvény jelen esetben csak az őrizetbe vételt írja elő. A törvény ugyanis akkor írná elő az őrizetbe vételt és az emberölést, ha korábban született volna olyan bírósági határozat, amely távollétében halálra ítéli a terroristát, és lehetőséget teremt a fegyintézetben vagy a tartózkodási helyén való kivégzésére. Ez azonban a személy szerinti emberölési (*named killing*) verziója a törvénynek való érvényszerzésnek, és nem a célzott emberölési.

Végezetül érdemes megjegyezni, hogy nem is tűnik túl életszerűnek úgy gondolkodni, hogy küldjünk nyomozókat a terrorista tartózkodási helyére, hátha nem áll ellen az őrizetbe vételnek. A helyzet sokkal inkább képzelhető el úgy, hogy sajátos felhatalmazással rendelkező és speciális kiképzést kapott katonák támadják meg a terrorista tartózkodási helyét, és kísérlik meg a „fegyveres őrizetbe vételt”, amelynek az eredménye azonban a terrorista halála lesz.

A célzott emberölés morális igazolása: az önvédelem

A célzott emberölés másik igazolása az önvédelemre támaszkodik, és úgy fogalmazható meg, hogy a terroristavezetők vagy a terrorszervezetben fontos szerepet játszó személyek élete önvédelem során elvehető a célzott emberölés módszerével. Az önvédelemre hivatkozó igazolásnak két fontosabb fogalmi része van: az, hogy az önvédelem megelőző jellegű, és hogy a célszemélynek sajátos kapcsolatban kell állnia a megelőzni kívánt tettel vagy tettekkel. Ez utóbbi a terroristákra alkalmazott diszkriminációs szabály.

Az igazoláshoz szükséges önvédelem-fogalom nem aktuális támadás elleni védelmet takar, amikor már megindult agresszió ellenében van szükség a katonai

tevékenységre. Sokkal inkább megelőző jellegű, amikor egy (vagy több) küszöbönálló és másként el nem hárítható agresszió megelőzése érdekében van szükség a megelőzni kívánt kárhoz mérten arányos katonai akcióra. A megelőző önvédelem fogalmának három fontos összetevője van: az, hogy az agresszió a küszöbön áll; hogy annak elhárításához a megelőző támadás szükséges; és hogy a megelőző támadás arányos azzal a kárral, amelyet a megelőzni kívánt agresszió vélhetően előidézne. A megelőző önvédelem fogalmának ezek a részei: a küszöbön állás, a szükségesség és az arányosság fogalma.

Az agresszió akkor áll küszöbön, ha adott az agresszió ellenséges szándéka, ha adottak a fegyverek az agresszióhoz, és ha adott a fegyverek használatához szükséges emberi erő mozgósítása. Ha az agresszió küszöbönálló, akkor az veszélyt jelent. Ha ezen részfeltételek közül valamelyik nem adott, akkor nem megelőző, hanem megakadályozó önvédelemről beszélünk. A megakadályozó önvédelem arra irányul, hogy ne jöjjön létre az az állapot, hogy az ellenség agressziója a küszöbön áll, azaz hogy ne jöjjön létre a veszély. A megakadályozó önvédelem a megelőző önvédelemmel szemben nem igazolható az önvédelemre hivatkozva, mivel alkalmazásakor nincs semmilyen veszély. Ennek megfelelően az igazságos háborúviselés részeként alkalmazott célzott emberölés is csak megelőző lehet, megakadályozó nem.

Az önvédelem szükségességének feltétele azt jelenti, hogy a megelőző támadásnak szükségesnek kell lennie ahhoz, hogy a fenyegetést jelentő agressziót elhárítsák. A háború indításának esetében a megelőző csapásnak meg kell akadályoznia az ellenséget abban, hogy kibontakoztassa saját támadását. A célzott emberölés a szükségesség feltételének bizonyos esetekben úgy felel meg, hogy a terrorista életének közvetlen támadása által megelőzi az elkövetni kívánt terrorcselekményt, más esetben (amelyet alább a szimbolikus terroristavezető esetének fogunk nevezni) pedig úgy, hogy csökkenti a tervezett és elkövetett terrorcselekmények számát. Az utóbbi esetben a célzott emberölés egyáltalán nem adott terrorcselekmény elkövetésének a megelőzéséhez szükséges, hanem sokkal inkább terrorcselekmények sorozatának a megelőzéséhez.

Végül, az önvédelem részeként az arányosság fogalmának akkor van jelentősége, ha a célzott emberölés során nem csupán a terrorista élete kerül veszélybe, hanem más harcoló és nem harcoló személyek élete is. Ilyen eset, ha irányított rakétatámadással veszélyeztetik a terroristavezető életét, aki családja társaságában egy autóban utazik. Az arányosság ebben az esetben azt kívánja meg, hogy a támadás ne torkolljon mészárlásba, hogy céljában ne a nem harcolók ellen irányuljon, illetve hogy előrelátottan ne okozzon jelentős kárt az ellenség

nem harcolóinak életében. Ezek a feltételek a célzott emberölésnél teljesülnek. A célzott emberölés módszere azért is tűnhet csábítóknak első pillantásra, mert alapvetően gazdaságos módszer, mind abban az értelemben, hogy a támadáshoz használt erők elenyészőek, mind abban az értelemben, hogy az ellenségnek okozott kár csekély, összehasonlítva egy hagyományos támadással.

A célzott emberölés igazolásához szükséges önvédelem-fogalom igazán lényeges része az önvédelmi katonai tevékenység célpontja, a terroristavezető vagy a terrrorszervezetben jelentős szerepet játszó személy és a küszöbönálló terrorcselekmény közötti kapcsolat. Ez a kapcsolat jelöli ki ugyanis az adott terroristát mint a célzott emberölés célpontját. A kapcsolat meghatározása azért is nagy jelentőségű, mert a kérdéses terroristák általában nem végrehajtói a terrorcselekménynek, hanem csupán távoli levezénylői vagy szimbolikus vezetői a terrorcselekményt végrehajtó terroristacsoportnak.

A megakadályozandó terrorcselekmény és a terrorista között legalább háromféle kapcsolat állhat fenn. Ha a terrorista maga az elkövetője a terrorcselekménynek, például mesterlövész vagy öngyilkos támadó, akkor a kapcsolat közvetlen oksági kapcsolat. A terrorista ebben az esetben közvetlenül saját maga idézi elő a terrorcselekményt, ugyanis ő az, aki meghúzza a ravaszt, vagy felrobbantja a bombát. Ha a terrorista távoli levezénylője a terrorcselekménynek, akkor a kapcsolat közvetett oksági kapcsolat. A közvetett oksági kapcsolat alá és fölérendeltségi rendben kiadott parancsokon keresztüli kapcsolati láncban áll, amelynek a segítségével a távolról felügyelő terrorista levezényli a terrorcselekményt. Nem szükséges, hogy a távolról vezénylő közvetlenül utasítson valakit a ravasz meghúzására vagy a bomba felrobbantására, előfordulhat, hogy a kapcsolati lánc több elemből áll. Ugyanakkor lényeges, hogy ennek a terroristának a parancsa szükséges legyen a terrorcselekmény végrehajtásához. Ezekben az esetekben, a végrehajtó és a parancsadó terrorista esetében minden további nélkül igazolható a célzott emberölés.

Végül, a legkevésbé egyértelmű esetben a terrorcselekmény és a célzott emberölés célpontja közötti kapcsolat nélkülöz minden oksági elemet, és kizárólag szimbolikus tartalmakra épül. A most vizsgált kapcsolatban a terroristavezető egyáltalán nem ad ki parancsot terrorcselekmény végrehajtására. Ugyanakkor a tömegkommunikációs és egyéb közvetítő csatornákon keresztül nyilvánvalóvá teszi azokat az értékeket, illetve azokat a módszereket, ahogyan ő érdemesnek tartja a harcot. A terroristavezető kiállhat az értékek és a módszerek mellett közvetlenül, népszerűsítve az értékeket, vagy közvetve, egy korábbi terrorcselekményt utólag felvállalva. Mindkét esetben arról van szó, hogy a terroristavezető

azonosul valamilyen értékrenddel, illetve ennek az értékrendnek a követésére buzdítja híveit. Fontos hangsúlyozni, hogy az ilyen terroristavezető nem maga követi el a terrorcselekményeket, és parancsokat sem ad terrorcselekmények elkövetésére. Ugyanakkor fontos figurája az adott terroristacsoport működésének, mivel személyisége és a személyiségével azonosított értékek sok más, lehetséges terrorcselekményt elkövető személyt buzdítanak terrorcselekmények végrehajtására. Személye nélkül a többi terrorista kevésbé lenne motivált terrorcselekményeket elkövetni. Az ilyen terroristavezető a terrorszervezetben szimbolikus szerepet tölt be, mivel az ő személye szimbolizálta értékrend azonosítja azokat a célokat és azokat a módszereket, amelyeket az őt követő és példaképként tisztelő személyeknek ténylegesen követniük, illetve alkalmazniuk kell. Ő az, aki a terroristák számára szimbolizálja mindazt, amiért a terroristák harcolnak. Az ilyen terroristavezető kapcsolata a terrorcselekményekkel ebben az értelemben szimbolikus.

A terrorcselekmény és a terroristavezető közötti szimbolikus kapcsolat alapot ad arra, hogy a terroristavezetőt a célzott emberölés célpontjának tekintsük. A terroristavezető ugyanis nem ad ki közvetlen parancsot, és így nem felügyeli a tettek végrehajtását, azonban pontosan ugyanaz a tágan vett akarat van meg benne, amely a tetteket távolról felügyelő terroristában. Ez az akarat azonban ebben az esetben nem oksági viszonyon keresztül hatékony, hanem szimbolikus viszonyon keresztül.

A szimbolikus kapcsolat természetének megértéséhez érdemes rövid kitekintést tenni a morális köteleességek egy elméletére, a teológiai voluntarizmusra. A teológiai voluntarizmus elmélete szerint a morális köteleességek Isten akaratából származnak. Az elmélet szerint Isten akarata kétféleképpen alapolhatja meg a morális köteleességeket. Az egyik lehetőség, hogy Isten parancs formájában kifejezi akaratát, hogy ezt vagy azt a tettet meg kell tenni. A Bibliában Isten akaratának kifejezése a tízparancsolat és a szeretet törvénye. Isten akaratából azonban, másrészt, azáltal is származhatnak morális köteleességek, hogy Isten bizonyos értékekkel és módszerekkel azonosul. Az előbbi esetben Isten akarata egy meghatározott tett végrehajtására vonatkozik, az utóbbi esetben azonban a tettek és a módszerek sajátos típusára, amellyel Isten személyében azonosul. A teológiai voluntarizmus értelmében mind a két esetben ugyanannyira morális köteleesség Isten akaratának végrehajtása.

A terrorcselekményekkel szimbolikus kapcsolatban álló terroristavezető helyzete hasonló Isten helyzetéhez a második esetben. Sem Isten, sem a terroristavezető nem ad parancsot, azonban Isten is és a terroristavezető is elköteleződik

bizonyos értékek és módszerek mellett. Természetesen mind a biblikus Isten, mind Allah teljesen más célok és módszerek mellett köteleződik el, mint a terroristák. Ugyanakkor a terroristavezető úgy állítja be magát, mint aki szimbolikus kapcsolatban áll istenével, és hasonló kapcsolatot igényel a végrehajtó terroristák részéről is. Ezáltal a terroristavezetőt követő terroristák pozitív megerősítéshez jutnak azt illetően, hogy a terrorcselekményt végre kell hajtani. A terroristavezető ezért olyan fenyegetést jelent, amely a követők tettei által valósul meg. Ez a fenyegetés a szimbolikus fenyegetés.

A terroristák jelentette fenyegetések elhelyezése a fenyegetés típusai között

Mindhárom, a terrorcselekmények és a terroristák között fennálló, most vizsgált kapcsolatban az a közös, hogy a benne szereplő terroristák egyaránt harcolók, mégpedig aktív fenyegetések. A harcolókon azokat a személyeket értjük, akik fenyegetést jelentenek az ellenség katonáira, az aktív fenyegetésen pedig azt a személyt, aki a fenyegetéssel szándékosan morális kár okozására törekszik. A ravaszt (elsütő billentyűt) meghúzó vagy a bombát felrobbantó terrorista és a terrorcselekményt távolról levezénylő terroristák azért minősülnek aktív fenyegetésnek, mert a terrorcselekménnyel konkrét morális kár okozására törekednek.

A szimbolikus terroristavezető jelentette szimbolikus fenyegetés is aktív fenyegetés, mert az ilyen terroristavezető a terrorcselekményekre való buzdítással általában véve törekszik morális kár okozására. Az ilyen terroristavezető ráadásul mindig aktív fenyegetésnek minősül, akár zajlik hozzá köthető terrorcselekmény, akár nem. A szimbolikus vezető ugyanis nem feltétlenül jelöl ki meghatározott célpontot, nem feltétlenül nevez meg adott módszert, és nem feltétlenül utasít bizonyos tett megtételére. Pusztán a léte és a létével saját maga és mások által szándékosan azonosított értékek tartalma azonban kijelöli a célok és az alkalmazott módszerek típusát. A kijelölt cél- és módszertípusokat a terroristák pontosítják, mert a szimbolikus vezetővel azonosított értékek arra sarkallják a többi terroristát, hogy terrorcselekményeket hajtsanak végre, illetve hogy felkészüljenek terrorcselekmények végrehajtására. A felkészülés a terroristavezető tevékenysége mellett bármikor elkezdődhet.

A szimbolikus vezető így nem passzív fenyegetést jelent. Bár a passzív fenyegetés meghatározása szerint éppen az, hogy a létével fenyeget, az azonban csak kiegészítése az aktív fenyegetésnek, amellyel együtt összetett fenyegetést képez.

Ilyen például, ha az egyik katona elállja az utat, amíg a másik támadja az ellenséget, aki így az elállt úton nem tud visszavonulni. A szimbolikus terroristavezető szimbolikusan és morálisan jelent fenyegetést. A szimbólumok pedig mindaddig aktívan hatnak, buzdítanak és utat mutatnak, amíg vannak olyanok, akik értékelik és követik őket. Ennek megfelelően a szimbolikus vezető nem is közvetlen fenyegetés. Végül, a szimbolikus fenyegetés nem is közvetett fenyegetés. Bár mindkét fenyegetés létevel fenyeget és materiálisan mindkettő ártatlan, a kettő különbözik egymástól. Ugyanis a közvetett fenyegetésnek a szimbolikussal szemben van morálisan ártatlan változata is (a szándékos emberi pajzs); illetve a szimbolikus fenyegetés materiális ártatlansága abban áll, hogy egyáltalán nem jelent materiális (oksági) fenyegetést, a közvetlen fenyegetés ártatlansága azonban abban, hogy materiálisan csak közvetetten jelent fenyegetést. Ezzel párhuzamosan a szimbolikus fenyegetés morális nem ártatlansága sokkal jelentősebb, mint a közvetett fenyegetésé, hiszen az előbbi kizárólag az által fenyegetés egyáltalán. A szimbolikus fenyegetés illeszkedését a fenyegetés többi típusa közé a 2. táblázat mutatja.

2. táblázat: A fenyegetés típusai 2.

Fenyegetés	Materiálisan	Morálisan
Aktív – közvetlen vagy közvetett oksági	nem ártatlan	nem ártatlan (egyedi rosszra irányul)
Aktív – szimbolikus	ártatlan (nincs materiális szerepe)	nem ártatlan (a rossz valamilyen típusára irányul)
Passzív	nem ártatlan (származékosan)	nem ártatlan (származékosan)
Közvetlen	nem ártatlan	nem ártatlan / ártatlan
Közvetett	ártatlan (közvetett materiális szerepe van)	nem ártatlan / ártatlan

Forrás: a szerző szerkesztése

Irodalomjegyzék

Felhasznált irodalom

- GROSS, Michael L. (2004): Assassination: Killing in the Shadow of Self-Defense. In IRWIN, Jones (szerk.): *War and Virtual War: The Challenges to Communities*. Amsterdam: Rodopi, 99–116.

- GROSS, Michael L. (2006): Assassination and Targeted Killing: Law Enforcement, Execution or Self-Defence? *Journal of Applied Ethics*, 23(3), 323–335.
- MCMAHAN, Jeff (2012): Targeted Killing: Murder, Combat or Law Enforcement? In FINKELSTEIN, Claire – OHLIN, Jens David – ALTMAN, Andrew (szerk.): *Targeted Killings. Law and Morality in an Asymmetrical World*. Oxford: Oxford University Press, 135–155.

Ajánlott irodalom

- BODA Mihály (2024): A terrorelhárítás etikája. In RÉMAI Dániel: *Tanulmányok a terrorizmus komplex jelenségéről és egyes aspektusairól*. Kézirat.

Alapfogalmak

1. önvédelem
2. célzott emberölés, merénylet, személy szerinti emberölés
3. harcoló, nem törvényesen harcoló
4. törvénynek való érvényszerzés
5. aktuális önvédelem, megelőző önvédelem, megakadályozó önvédelem
6. végrehajtó terrorista, parancsadó terrorista
7. szimbolikus fenyegetés

Az igazságos hibrid háború elmélete

A katonai filozófiai vizsgálódásoknak van önértéke és eszközértéke is. Önértéke abban rejlik, hogy segítségével jobban megértjük a háborúra vagy éppen a békére jellemző jelenségeket, eszközértéke pedig abban, hogy eredményeit máshol is tudjuk hasznosítani. Az alábbi fejezet katonai filozófiai vizsgálódás segítségével igyekszik jobban megérteni a 21. század elejére jellemző hibrid háború jelenségét, és ez alapján körvonalazni a hibrid háború etikáját. A hibrid háború etikájának felvázolásában a tanulmány a hibrid háború fogalmára támaszkodik, valamint a háború értékeléséhez hagyományosan használt etikai elméletre, az igazságos háború elméletre, illetve a hibrid háborúban alkalmazott eszközök és módszerek (mint a nemzetbiztonsági szolgálatok, az információs háború és az autonóm fegyverrendszerek) alkalmazásának vizsgálatára.

A hibrid háború elmélete

George R. Lucas Jr. egy cikkében azzal a módszerrel igyekezett meghatározni a kibertámadásra vonatkozó morális szabályokat, hogy megvizsgálta a kortárs kibertámadások néhány példáját, majd a példák nyújtotta tapasztalatokra alapozva meghatározta a szabályokat. Ennek a fejezetnek az első fele részben hasonló módszert követ a kiberhadviselést is magába foglaló hibrid háborúra vonatkozólag. A hibrid háború fogalmából kiindulva törekszik a hibrid háború morális szabályainak meghatározására. Alább ezért először a hibrid háború filozófiai elméletét, majd ezzel összefüggésben etikáját tekintjük át.

A háború hibrid formájának meghatározása

A hibrid háború vizsgálatát a 21. század elején több, katonafilozófiai szempontból is lényeges kutatási irány jellemzi. A hibrid háború egyes kutatók szerint semmilyen új elemet nem foglal magába, hanem csak a hadtörténelemben már korábban – írott formában az ókorban Szun-cenél – is megjelent módon ötvözi a reguláris katonai erők közvetlen hadviselését az irreguláris és más erők közvetett hadviselésével. Az újdonság csupán annyi, hogy amíg korábban ezeket az erőket egyszerre, ám egymástól elkülönítetten vetették be, addig manapság

inkább integráltabb bevetésük van előtérben. Ebben a szellemben határozta meg a hibrid háborút Frank G. Hoffman, aki szerint „[a] hibrid fenyegetések magukba foglalják a háborúzás különböző módozatainak teljes spektrumát, ideértve a konvencionális képességeket, az irreguláris harcászatot és harcrendet, a terrorista tetteket, amelyek megkülönböztetés nélkül alkalmazott kényszerrel és erőszakkal járnak együtt, illetve a kriminális tevékenységet”.

A hibrid háború hadtörténelmi vonatkozásai mellett felfigyelhetünk arra is, hogy a 20–21. század fordulóján a terrorszervezetek és a velük szemben harcoló állami terrorellenes egységek önálló (azaz nem a direkt harcmóddal kevert), aszimmetrikus harceljárásai jelentős sikereket értek el. Ennek következtében az államok az egymással szembeni – szimmetrikus – konfliktusaikban is szívesen alkalmazták és alkalmazzák ezeket.

Ezt a következtetést támasztja alá az is, hogy a hibrid háborúban használt eszközök természetét tekintve nagy figyelmet kapnak a nem katonai eszközök és módszerek (mint például a társadalmi destabilizálás, az információs támadás, a kémkedés és a célzott támadás személyek vagy objektumok ellen), amelyek lehetővé teszik a csatatéren, hagyományos katonai eszközökkel megvívott közvetlen háború elkerülését. A hibrid háború ennyiben nagyon hasonlít a 20. század második felének és a 20–21. század fordulójának egyéb indirekt háborútípusaihoz, mint például az amerikaiak alacsony intenzitású, illetve negyedik dimenziós háborújához, a kínaiak nem korlátozott háborújához vagy kicsit később az oroszok Geraszimov-doktrínájához.

A hibrid háború és a közvetett háború többi típusa között van hasonlóság és különbség is. A hasonlóság abban keresendő, hogy a közvetett háborúk általában véve, így a hibrid háború is, a megtévesztésre alkalmas eszközök használatával igyekeznek célt elérni, a különbség pedig magukban az alkalmazott eszközökben található. A hibrid háború ugyanis számos olyan eszközt igyekszik bevonni a konfliktusba, amely korábban nem volt adott, vagy amely sem a közvetlen háborúnak, sem a közvetett háború más formáinak nem volt lényeges eleme. Ezen eszközök között vannak olyan nagyobb jelentőségűek, mint amilyen az információs támadás a kibertéren keresztül vagy az autonóm fegyverrendszerekkel való, meghatározott egyént célzó támadás. Az eszközöket illetően a hibrid háború másik fontos jellemzője, hogy abban bizonyos értelemben bármilyen, megtévesztésre alkalmas eszköz és módszer felhasználható. Hoffman definíciójából idézve a hibrid háborúk „magukba foglalják a háborúzás különböző módozatainak teljes spektrumát”.

A hibrid háborút így a közvetett háború egyik típusaként lehet meghatározni, amelyben államok más államokkal szemben nem katonai jellegű vagy nem hagyományos katonai jellegű, a megtévesztésre alkalmas eszközöket és módszereket alkalmaznak. Az eszközök természetével összhangban lehet definiálni a hibrid háború célját. A hibrid háború célja ugyanis az alkalmazott eszközök megtévesztő természetéből fakadóan viszonylag alacsony jelentőségű cél, amely mindent összevetve nem érdemes arra, hogy elérése végett közvetlen háborút vívjanak. Ez a cél ugyanakkor egy sajátos állami érdek, amelyet az ellenség megtévesztésével, a legtöbb esetben a civil társadalom keretei között igyekeznek kielégíteni. A hibrid háborúban alkalmazott megtévesztésre épülő eszközök és ezzel összefüggésben a relatíve alacsony jelentőséggel rendelkező politikai célok meghatározzák azt is, hogy a hibrid háborúban alkalmazott erőszak viszonylag alacsony intenzitású.

Hibrid agresszió vagy hibrid háború?

Ha feltételezzük, hogy a közvetlen hadviseléssel vívott háborúkra a hagyományos háborút érdemlő *casus belli*, illetve a kölcsönösen és nyíltan felvállalt és a harc téren megvívott csata a jellemző, akkor az eddig mondottak alapján a hibrid háború és a közvetlen háború között világos különbség tehető. Mivel azonban a „háború” kifejezésén alapvetően közvetlen háborút értünk, ezért felmerül a kérdés, hogy a hibrid konfliktus vajon tekinthető-e háborúnak, vagy csupán alacsonyabb intenzitású konfliktusnak, ebben az értelemben vett agresszióknak.

Carl von Clausewitz értelmezésében a közvetlen háború szükségképpen államilag szervezett erőszak. Ebben a meghatározásban elméleti szinten benne foglaltatik az, hogy a háborút államok vívják, és az legalábbis hajlamos az eskalációra és elfajulni a szélsőségekig, minthogy a leghatékonyabb eszközök bevetésével, minden állami erőforrást mozgósítva az ellenség teljes elpusztítását célozza. Ebből a meghatározásból kiindulva a hibrid háború, bár államok vívják, a clausewitzi értelemben nem erőszakos jelenség, mivel nem törekszik az ellenség teljes elpusztítására, nem mozgósít minden állami erőforrást, és nem feltétlenül a leghatékonyabb eszközt veti be az államérdek kielégítésére. Pontosan ellenkezőleg, olyan cél eléréséért folyik, amelynek a jelentősége viszonylag alacsony, és ehhez méri az erőforrásokat és az eszközöket is. Ennek megfelelően a hibrid konfliktus az erőszak-alkalmazás egy másik formája, amelyben az alkalmazott erőszak a kevésbé jelentős célokkal összhangban kevésbé intenzív.

A hibrid konfliktust a clausewitzi meghatározás alapján nem nevezhetjük háborúnak, az a közvetlen háborútól jelentősen különbözik.

A tudományos köznyelv azonban mindkét típusú agressziót háborúnak nevezi. Felmerül a kérdés, hogy mégis mi az, ami miatt háborúnak nevezhetjük mind a közvetlen, mind a hibrid háborút. Mi a közös a hibrid háborúban és a közvetlen háborúban? Mitől lesz háború a hibrid háború? Ennek a kérdésnek a megválaszolásához el kell vetnünk a clausewitzi háborúmehatározást.

A clausewitzi háborúmehatározás két része a lehetséges megsemmisítés lehetőségét is magába foglaló magas intenzitású erőszak és az állami akarat érvényesítése. Ebben a meghatározásban általában a „politikai akarat” rész kap figyelmet, most azonban az erőszaktevéző a fontos. Ezért Clausewitz meghatározását „erőszakcentrikus”-nak nevezhetjük. Mivel a hibrid háború az erőszakkövetelménynek nem felel meg, csak az akaratkövetelménynek, ezért lehet azt gondolni, hogy a hibrid agresszió valójában nem háború. Az akaratkövetelménynek azonban adhatunk olyan új értelmezést, amely alapján mind a direkt, mind a hibrid konfliktus háborúként lesz értelmezhető.

Az új értelmezés szerint a háború a támadó állam három sajátos szándéka összességének a megvalósítása. Az első szándék szerint az államérdeket valamilyen mértékű erőszakkal kell megvalósítani; a második szándék szerint a megtámadott állam érdekeinek olyan mértékben kell sérülniük, hogy a támadó állam érdekei kielégülést nyerjenek; a harmadik szándék szerint pedig olyan eszközt kell választani, amelynek alkalmazása mellett a megtámadott államnak nem szabad tudnia kivédeni érdekei sérülését (és ezzel a támadó állam érdekeinek a kielégülését). Másként fogalmazva háborúnak tekinthetjük a politikai akarat erőszakos végrehajtását, amennyiben a politikai akaratot úgy valósítják meg, hogy az szándékosan sérti egy másik állam politikai akaratát, és szándékosan megsemmisíti a másik állam által a saját politikai akarata védelmére megalkotott mechanizmusokat. Ezt a meghatározást a háború „akaratcentrikus” meghatározásának nevezhetjük. Az „akaratcentrikus” meghatározás legfontosabb eltérése Clausewitz „erőszakcentrikus” meghatározásától, hogy teljességgel kimarad belőle a lehetséges megsemmisítést is magába foglaló magas intenzitású erőszak fogalma. Az új meghatározás értelmében háborúnak minősül a közvetlen háború, amelyben például egy vitatott területet foglal vissza a támadó állam azáltal, hogy megsemmisíti a megtámadott államnak a térségbe telepített haderejét. Ám háborúnak minősül a hibrid háború is, mint például egy másik állam politikai választásának befolyásolása a szavazatokat összesítő számítógép és szoftver tűzfalának és kódjának megsemmisítésén és manipulálásán keresztül.

A hibrid háború etikája

Az eddigiek alapján a hibrid háború fogalmát úgy összegezzük, hogy a hibrid háború viszonylag kis jelentőségű politikai célokért zajló, alacsony intenzitású és megtevesztésre építő erőszakhasználat. A hibrid háború etikája ezekre a jellemzőkre épülhet rá. A hibrid háború etikájának felvázolásában az igazságos háború elméletének csoportjait és az elmélet közvetlen háborúra elfogadott változatát fogom alkalmazni.

Az igazságos közvetlen háború elmélete

A közvetlen elmélet megfogalmazásában nincs teljes egyetértés a gondolkodók között, azonban ha nem térünk ki a részletekre, akkor lehet közös nevezőt találni. A közös nevező meghatározásában Helen Frowe *The Ethics of War and Peace: An Introduction* című könyvére támaszkodom.

Az igazságos háború elmélete a háborús igazságosság két alapvető kategóriáját foglalja magába, a háborúindítás igazságosságát (*ius ad bellum*) és a háborúviselés igazságosságát (*ius in bello*). Mindkét kategória az igazságosságot meghatározó szabályokra terjed ki. A *ius ad bellum* kategóriába tartozó szabályok az igazságos ok, a legitim autoritás, a helyes szándék, a nyilvános deklaráció, az utolsó lehetőség, a siker értelmes esélye és az arányosság szabályai. A *ius in bello* kategóriába tartozó szabályok között a diszkrimináció szabálya a leglényegesebb. Amennyiben valamelyik szabályt nem veszik figyelembe, akkor a háború annak a szabálynak a szempontjából igazságtalan háború lesz.

A közvetlen háborúban hagyományos fegyvereket (például harckocsikat, páncélozott harcjárműveket, lövegeket, harci helikoptereket és repülőket) vetnek be a harctéren folyó ütközetekben és hadműveletekben, ezért az alkalmazott erőszak intenzitása is magas. A közvetlen háborúnak ez a jellegzetessége annak igazságos okait jelentősen korlátozza. A közvetlen háború igazságos okai az állami jogoknak, azaz a szűken vett politikai szuverenitáshoz (az állami mechanizmusok beavatkozásmentes működéséhez) és a területi szuverenitáshoz való jogoknak a megsértése, a háború igazságos célja pedig ezeknek a jogoknak a védelme. Az állami szuverenitásnak ez a két fajtája analóg az egyéni emberi jogokkal, ezért lehet ezeket is jogoknak tekinteni.

A közvetlen háború esetében az igazságos háború önvédelmi háború. Az önvédelmi háborúban a háborúindítás akkor igazságos, ha aktuális jogsérelem

ellen kell védekezni, vagy ha a jogsérelem ugyan csak fenyegetés, azonban küszöbönálló jogsérelmet magába foglaló fenyegetés (lehetséges jogsérelem). Az önvédelem utóbbi esete a megelőző önvédelem, amely katonai szempontból ugyan támadóművelet, etikai szempontból azonban (jog)védelem. A megelőző önvédelemtől meg kell különböztetni a megakadályozó támadást. Ennek esetében nem áll fenn a küszöbönálló jogsérelem lehetőségét magába foglaló fenyegetés, és a cél nem a fenyegetés aktualizációjának elhárítása, hanem éppen a fenyegetés létrejöttének megakadályozása. Például ha a szomszéd állam károkozásra képes fegyverekkel rendelkezik, amelyeknek felkészült a használatára, akkor vele szemben megelőzően lehet fellépni. Amennyiben azonban a szomszéd még nem rendelkezik ilyen fegyverekkel, ám törekszik a fejlesztésükre, akkor a vele szemben való fellépés megakadályozó háború lesz. Utóbbi esetben azonban a fenyegetés létrejötté bizonytalan, hiszen vagy sikerül a fejlesztés, vagy nem. Pontosan emiatt, illetve mert a közvetlen háború magas intenzitású erőszak-használattal jár együtt, a megakadályozó háborúnak nincs igazságos oka.

A közvetlen elméletben legitim autoritással rendelkező fórum az állam egy, az állami alá- és fölérendeltségi viszonyrendszerben magasan elhelyezkedő szerve, például az országgyűlés lehet. Ez a fórum felhatalmazott annak megítélésére, hogy az aktuális vagy a lehetséges jogsérelem fennáll-e. Ennek megítélésében helyes szándékkal eljárva a jogsérelemmel kapcsolatos morális tényeket kell figyelembe venni, az ettől független államérdeket nem. A helyes szándék szabályának szerepe a közvetlen elméletben így az államérdek érvényesülésének korlátozása. Végül, ugyanennek a fórumnak kell a háborút nyilvánosan deklarálnia. Ezzel a jogsértéssel való felhagyásra szólítja fel a jogsértő agresszort, igazolja más államok, saját állampolgárai és saját hadseregének tagjai számára a háborúindítást, illetve ösztönzi saját hadserege tagjait és más állampolgárait a harcra.

A jogsérelem megítéléséhez a fennálló helyzet mérlegelése szükséges. Ennek során a legitim autoritással rendelkező fórumnak a morális tények mellett más szempontokat is figyelembe kell vennie. Először át kell gondolnia, hogy vajon a jogsérelem elhárítható-e a közvetlen háborúnál békésebb eszközökkel. A nukleáris háborút leszámítva bármilyen más eszköz békésebb eszköznek számít, így például a diplomáciai vagy gazdasági szankciók alkalmazása vagy a nemzetbiztonsági szolgálatok bevetése. Ennek a szempontnak a figyelembevétele az utolsó lehetőség szabályának az alkalmazása, amely annak megítélésében áll, hogy a békésebb eszközök alkalmazásával arányosabban lehet-e elérni az igazságos célt, mint a háborúval. Ezt követően, amennyiben nincs békésebb megoldás, akkor a legitim autoritással rendelkező fórumnak át kell

gondolnia, hogy egyáltalán megnyerhető-e a háború, és elérhető-e annak célja. Ennek a szempontnak a figyelembevétele a siker értelmes esélye szabályának alkalmazását jelenti, amelynek az a funkciója, hogy az önfeláldozó háborúk kizárásával védje a saját állampolgárok (köztük a katonák) életét. Végezetül, amennyiben a háború megnyerésére értelmes esély mutatkozik, akkor a legitim autoritással rendelkező fórumnak azt is meg kell fontolnia, hogy előreláthatólag milyen kárral fog járni a háború megnyerése, és hogy az okozott károk mértéke arányos-e a háború céljával. A kár kiszámításánál figyelembe kell venni a saját és az ellenséges emberi sérüléseket és áldozatokat, illetve a saját és az ellenséges tulajdonban keletkezett kárt is. Ez a szempont az arányosság szabályának alkalmazását jelenti, amelynek célja az emberi életek és a tulajdon védelme.

Amennyiben a mérlegelés után háborút indítanak, akkor szerepet kap a diszkrimináció szabálya. A diszkriminációs szabály alkalmazásának célja, hogy elhatárolják azokat a személyeket, akik támadhatók a háborúban, azoktól, akik nem. A közvetlen elméletben ennek az elhatárolásnak vagy az az alapja, hogy egy személy aktuális cselekvése folytán jelent-e fenyegetést a saját katonákra, társadalomra vagy állami jogokra nézve, és ezért vele szemben kell-e védekezni; vagy az, hogy egy személy a képzettségénél (kiképzésénél, felkészítésénél, ellátott munkakörénél) fogva lehetséges módon jelent-e fenyegetést. Aki fenyegetést jelent, az támadható, aki nem, az nem. A direkt diszkriminációs szabály meghatározása is az aktuális és potenciális önvédelemre épül.

Az igazságos hibrid háború elmélete

Az igazságos hibrid háború elméletének megalkotásához az igazságos közvetlen háború elmélete szolgál alapul. Annak elemeit olyan mértékben kell megváltoztatni, amennyire a hibrid háború különbözik a direkt háborútól. Ez a különbség a hibrid háború meghatározó jegyeinek folyamánya, amelyek így az igazságos hibrid háború elméletének az alapját képezik. A hibrid háború fogalma által magába foglalt meghatározó jegy a politikai jelleg (ebben nincs különbség a direkt háborúhoz képest), a megtévesztő jelleg és az erőszak-alkalmazás alacsony intenzitása.

Mivel a hibrid háború kisebb intenzitású erőszak-alkalmazással és így kevesebb kárral jár, mint a közvetlen háború, a hibrid háború igazságos okai is tágabban fogalmazhatók meg, mint a közvetlen háborúé. Az igazságos okok az állami szuverenitás három típusának megsértését foglalják magukba: a területi

szuverenitás megsértését, a tágon vett politikai szuverenitás megsértését, ideértve az állam gazdasági és stratégiai érdekeinek megsértését is, illetve a kulturális szuverenitás (ideológia) megsértését. A szuverenitásnak ezek a típusai nem állnak analógiában az egyéni jogokkal, ezért egységesen nem is nevezhetők állami jogoknak, hanem csak államérdekeknek.

A területi, a tág politikai és a kulturális érdekek támadó fellépéssel igazságosan nem képviselhetők, hanem csak önvédelemben. Az igazságos okok esetén való fellépésre azonban sor kerülhet aktuális érdekvédelemben, lehetséges érdekvédelemben megelőző jelleggel és megakadályozó jelleggel is. A megakadályozó fellépés előtt nincs aktuális támadás vagy aktuális támadással való fenyegetés, ám vélelmezhetőnek kell lennie, hogy a fenyegetés fennáll, vagy hogy ki fog alakulni.

A megakadályozó jellegű hibrid háború sokkal inkább támadó jellegű háború, mint az aktuális vagy a megelőző önvédelmi háború, azonban még mindig nem nyilvánvalóan támadó háború. A nyilvánvaló támadó háború tiszta példája, amikor egy állam egy semleges másik államot támad meg a hódítás céljával. Ezzel szemben a hosszú múltra visszatekintő kvázi ellenséges kapcsolatban álló államok esetében a legtöbb esetben vélelmezhető, hogy a másik állam ellenséges terveket sző. A megakadályozó hibrid háború ebben az értelemben szintén önvédelmi háború. A hibrid háború esetében így összességében nem csupán az igazságos okok listája hosszabb, hanem azoknak az önvédelmi stratégiáknak a listája is, amelyekkel az érdeksérelem igazságosan elhárítható.

A hibrid háború indítását az államon belül felhatalmazott szerv mérlegelheti, illetve kezdeményezheti. Ebben az értelemben a közvetlen és a hibrid háborúra éppúgy érvényes a legitim autoritás szabálya, azzal a különbséggel, hogy az erőszak-alkalmazás alacsony intenzitása miatt a hibrid háború indításához és viseléséhez nem minden esetben szükséges a legmagasabb állami jóváhagyás.

A legitim autoritás legalább kétféleképpen érthető: mint felhatalmazottság a háború indítására és mint számonkérhetőség a háború indításáért és viseléséért. A legitim autoritásnak ez a két típusa a közvetlen esetben nem különül el egymástól, a hibrid esetben azonban igen. A hibrid háború ugyanis a legtöbb esetben fedett műveletekből áll, amelyek esetében az a cél, hogy az elkövetőt ne lehessen beazonosítani, és így számonkérni se. A közvetlen elméletben mindkét értelemben helye van a legitim autoritás szabályának, a hibrid elméletben azonban csak az első értelemben.

A hibrid háború igazságos oka és indításának helyes szándéka is kapcsolatban áll egymással, azaz a háború indításánál a jelentőséggel rendelkező morális

tényeket kell figyelembe venni. A hibrid elméletben a helyes szándék szerepe azonban nemcsak az igazságos okok között nem szereplő államérdekek érvényesítésének korlátozása, hanem az államvezetői egyéni érdek korlátozása. A hibrid eszközök megtévesztésre alapozott természete alkalmas arra, hogy azokkal valaki saját hatalmát építse. A helyes szándék szabálya ezt a lehetőséget zárja ki. Ez eltérést jelent a direkt elmélethez képest, azonban nem jelentős eltérést.

Jelentősebb az eltérés a két elmélet között a háború nyilvános deklarációját illetően. Ennek a szabálynak ugyanis a közvetlen esetben legalább elvi jelentősége van, a hibrid háborúban azonban egyáltalán nincs. A hibrid háború megtévesztésre épülő természete valójában ki is zárja annak nyilvános deklarációját.

A legitim autoritással rendelkező fórum a hibrid háború indításához kapcsolódó döntésénél a morális tények figyelembevételével mellett más szempontot is mérlegel. A közvetlen elmélet által előírt hasonló mérlegelésben szerepe volt az utolsó lehetőség szabályának, a siker értelmes esélye szabályának és az arányosság szabályának. Az utolsó lehetőség szabálya a hibrid háború esetében nem érvényes. A hibrid háború ugyanis alacsony intenzitású erőszak-alkalmazással jár, ezért az is a békésebb eszközök közé tartozik. Sőt, mivel a hibrid háborúnak része a megnövekedett hírszerzési tevékenység is, amelyre bármilyen – békés vagy háborús – eszköz alkalmazásának támaszkodnia kell, így a hibrid eszközök alkalmazása inkább az első eszköz, és nem az utolsó.

Ezzel szemben a saját erőkkal való gazdálkodás szempontjából jelentősége van annak, hogy a hibrid akció kivitelezhető-e, és ezért a siker esélyét kalkulálni kell. Ehhez hasonlóan szükséges az arányosság szabályának alkalmazása is. Az arányosság a hibrid háború esetében azt jelenti, hogy olyan típusú államérdeket lehet igazságosan támadni, amilyen államérdek veszélyben forog. Így a kulturális érdekek védelmében nem lehet területi érdekeket támadni. Ez kizárja az eskaláció lehetőségét is. Az arányosság tekintetében azonban vannak különbségek is. Ilyen különbség, hogy a hibrid háborúban a kár elsősorban nem az emberéletet és a sérülést foglalja magába, hanem inkább a privát szféra megsértését, a manipulációt és az autonómia megsértését.

Végezetül a diszkrimináció szabályára szükséges kitérni. A közvetlen elméletben ezen szabály az önvédelmet szolgálta. A hibrid elméletnek is vannak a világos önvédelmet igazoló részei. A megakadályozó támadás legitimálásával azonban az elmélet olyan akciót is elfogad, amelynek a megelőző önvédelemhez hasonlóan egyszerre van védelmi és támadó jellege, és amelynek a támadó jellege még erősebb, mint a megelőző önvédelem támadó jellege. Ez azonban nem okoz jelentős változást a diszkrimináció szabályának alkalmazásában. A hibrid

hadviselés során is az önvédelemnek és a fenyegetésnek van szerepe, és azzal a személlyel szemben kell védekezni, aki hozzájárul a fenyegetés vélelmezhető kialakításához. Amennyiben például a fegyverfejlesztés jelent lehetséges veszélyt, akkor a politikai résztvevők mellett a fejlesztésben részt vevők mindegyike a hibrid támadás célpontja lehet.

Az igazságos hibrid háború eszközeinek és módszereinek elmélete: a hírszerzés, az információs háború és az autonóm fegyverrendszerek

Az előző fejezetben a hibrid háború fogalmára és az igazságos közvetlen háború elméletének kategóriáira alapozva vezettük le. Most megnézzük, hogy a hibrid háborúban alkalmazott eszközök és módszerek természetét megvizsgálva mit mondhatunk a hibrid háború igazságosságáról ismét csak az igazságos háború elméletének kategóriáiban. Az eszközök és a módszerek közül a hírszerzést, az információs háborút és az autonóm fegyverrendszereket tárgyaljuk.

Az igazságos hírszerzés elmélete

A nemzetbiztonsági (vagy hírszerző) szolgálatok (NBSZ-ek) az államok sajátos szervezetei, amelyek feladata, hogy az állam érdekeit nem nyilvános (titkos) módszerekkel támogassák, mind információszerzéssel, mind fedett akciókkal, potenciálisan kárt (ám a konvencionális háborúnál jelentősen kisebb kárt) okozva más államoknak. A hírszerzői tevékenység indításának szabályait az „igazságos hírszerzés elmélete” foglalja magába.

Igazságos cél

Az NBSZ-ek tevékenysége jelentősen kisebb erőszakkal és kárral jár a célállam számára, mint egy konvencionális háború, ennek megfelelően az NBSZ-ek akcióinak igazságos céljai is tágabban fogalmazhatók meg, mint a konvencionális háborúké. Az NBSZ-tevékenység igazságos célja az állami érdekek három csoportjának védelmét foglalja magába: az államterület védelmét, az állam politikai életének védelmét, ideértve az állam gazdasági és hadászati érdekeinek védelmét is, illetve a társadalmi kultúra (ideológia) védelmét. Nézzünk néhány példát!

Az Amerikai Egyesült Államok (United States of America – USA) Központi Hírszerzési Ügynöksége (Central Intelligence Agency – CIA) az 1961-es kubai válság során az USA területi érdekeit fenyegető nukleáris rakéták telepítésének megakadályozására paramilitáris csoportokat szervezett és vetett be a partra szálló akció keretében, igazoltan azért, hogy politikai változásokat idézzon elő Kubában, ám végül ez nem sikerült. A CIA az 1953-as iráni puccs megszervezésével igazoltan és sikeresen igyekezett a térségben saját gazdasági és hadászati hatalmát megtartani a nacionalista-kommunista hatalomátvétellel szemben. Végül, a társadalmi kultúra (ideológia) védelmében a CIA támogatásával az 50-es évek elejétől Magyarországon működő Szabad Európa Rádió vagy a nyugatról Magyarországra bejuttatott *Reader's Digest* és más nyomtatott kiadványok a kommunista ideológia tértnyerését igyekeztek megakadályozni, illetve gátolni.

Az NBSZ-eknek az állam érdekeit támadó fellépéssel nem igazságos képviselniük, csak önvédelemben. Az igazságos célok keretében való fellépésre a megvalósult fenyegetés elhárítása esetén, továbbá megelőző, illetve megakadályozó jelleggel van lehetőség. A megvalósult fenyegetés az ellenség nem konvencionális támadása. A kialakult kubai helyzetet ilyen fenyegetésnek tekinthetjük, mivel a Szovjetunió ügynökei sikerrel teremtettek lehetőséget nukleáris fegyverek telepítésére Kubában.

Az NBSZ megelőző támadással léphet fel a még meg nem valósult fenyegetéssel szemben, ami műveleti szempontból támadás, azonban morális szempontból önvédelmi jellegű. Erre akkor van lehetőség, ha az ellenséges szándék nyilvánvaló, az ellenség rendelkezésére állnak a megfelelő erőforrások, amelyek bevetése súlyos kárt okozna az állami érdekekben, és mozgósították azokat. Ebben az esetben észszerűen hihető, hogy az ellenséges állam nem konvencionális eszközökkel támadni fog, amit igazoltan meg lehet előzni. Az iráni puccs ebbe a csoportba tartozik, mivel Iránban a szovjet befolyást inkább fenyegetésként lehetett értelmezni, és nem tényként.

Kérdés azonban, hogy honnan tudja egy állam, hogy egy lehetséges ellenséges állam nem konvencionális támadásra készül ellene. Az igazságos hírszerzés itt kifejtett elmélete szerint a hírszerzési tevékenység nem csupán a megvalósított fenyegetés, a tényleges fenyegetés, hanem a lehetséges, bizonyítékkal alá nem támasztott, csupán a félelemre alapozott fenyegetés esetén is igazolt. Ekkor a cél nem a fenyegetés megszüntetése, hanem a fenyegetés felderítése és adott esetben kialakulásának megakadályozása.

Hagyományosan az igazságos háború elmélete szerint az olyan fenyegetések, amelyekről csak félnek, azaz amelyeket semmilyen bizonyíték nem támaszt

alá, nem igazolják az erőszak alkalmazását. Az NBSZ-ek bevetése azonban távolról sem jár akkora erőszakkal és kárral, mint a hadsereg bevetése, így esetükben a félelem vagy másként fogalmazva az óvatosság is elegendő a tevékenység megindításának igazságos céljához. Az óvatosság által végrehajtott megakadályozó jellegű hírszerzési tevékenység által ugyanis mérsékelhető az a kockázat, amely az államra leselkedik más államok részéről, a kockázathoz képest viszonylag kicsi ár ellenében (amelyet azonban a lehetséges ellenséges állam visel). Így a hagyományosan ellenséges viszonyban álló országgal szemben akkor is igazolt a hírszerzési akció, ha az országról egyébként bizonyítottnak nem lehet, hogy fenyegetést jelent.

Utolsó lehetőség, arányosság és diszkrimináció

Az „utolsó lehetőség” kérdése abban áll, hogy a hírszerzési tevékenységet vajon utolsó lehetőségként hajthatják-e végre, a lehetséges eszközök jó és rossz következményeinek mérlegelése vagy bevetése után. Ez a kérdés a konvencionális háborús etikában kiemelkedően fontos, hiszen amennyiben vannak olyan hírszerzési, diplomáciai, gazdasági vagy egyéb, például hibrid háborús eszközök, amelyek jelentősen kevesebb rosszal (veszteség az emberi életben és a tulajdonban, szenvedés) járnak együtt, mint a háború, akkor a háború indítása aránytalan, és ezért igazságtalan. A hírszerzési tevékenység azonban a lehetséges eszközök sorozatában egyáltalán nem az utolsó, hanem inkább az első. Hiszen minden államnak szüksége van olyan információra, amely segítségével képes megfelelően értékelni egy konfliktust, és eldönteni, hogy vajon milyen eszközök bevetése arányos az általa elérni kívánt céllal. Ebben az értelemben tehát az utolsó lehetőség kategóriája nem alkalmazható az NBSZ-tevékenységekre.

Egy másik tekintetben azonban van értelme a hírszerzési tevékenységek esetében is utolsó lehetőségéről beszélni. Egy olyan állam esetében ugyanis, amely hagyományosan nem számít ellenérdekű (ellenséges) államnak, az NBSZ-akció megkezdése előtt meg kell fontolni a szövetséges vagy békés kapcsolat kialakításának lehetőségét. Ez akkor áll fenn, ha az adott állam hajlandó hadászati szándékait és az azok megvalósítására alkalmas képességeit átláthatóvá tenni. Ezeknek a szándékoknak és képességeknek az ismerete biztosítja ugyanis, hogy az adott állam nem készül meglepetésszerű és ezzel súlyos károkat okozó, például katonai vagy gazdasági támadást indítani. Az ilyen állammal szemben a hírszerzési tevékenységnek nincs igazságos célja, hiszen tudottan nem jelent

fenyegetést. Amennyiben nincs arra lehetőség, hogy az állam szövetséges vagy békés állammá váljon, akkor utolsó lehetőségként igazságos az NBSZ-tevékenység kivitelezése. A többi állam esetén nincs lehetőség a hírszerzési tevékenységen kívül más, kevesebb rosszal járó eszköz bevetésére, így ezekben az esetekben a hírszerzési tevékenység nem utolsó lehetőség, hanem első.

Az NBSZ-tevékenység tervezése és végrehajtása során az arányosság kategóriája kiemelkedően fontos, mivel az egyensúlyozza ki az igazságos cél meglehetősen megengedő kategóriáját, azon belül is a hadászati és gazdasági érdekek védelmének és a lehetséges fenyegetéssel szemben alkalmazott megakadályozó jellegű tevékenységnek a lehetőségét. Az arányosság értelmében így bizonyos érdektípust érintő fenyegetéssel szemben csupán hasonló típusú (a *talio* elvén alapuló) erőszakot igazságos alkalmazni.

A kubai válság idején arányos volt a CIA területi jellegű paramilitáris inváziója, hiszen Kuba és a Szovjetunió az USA területét fenyegette, ugyanakkor nem volt arányos a Fidel Castro ellen többször megkísérelt politikai gyilkosság. Ehhez hasonlóan arányos volt a CIA politikai, manipulációra építő beavatkozása Iránban 1953-ban, amennyiben észszerűen várható volt a nacionalista köntösbe bújtatott kommunista politikai hatalomátvétel, ám a politikai gyilkosság és a paramilitáris akció aránytalan lett volna. Végül, arányos volt a CIA által pénzelt nyugati kulturális kiadványok terjesztése Magyarországon a 20. század második felében, mivel az a kommunista ideológia terjesztésének ellensúlyozására irányult, ám a politikai, a paramilitáris beavatkozás, illetve a politikai gyilkosság nem lett volna igazságos.

A hírszerzési akciók által alkalmazott erőszakot továbbá arányosítani kell azzal a fenyegetéstípussal is, amelynek az elhárítására, megelőzésére, felderítésére/megakadályozására azt alkalmazzák. Ez alapján a nem bizonyított fenyegetéssel szemben alkalmazott megakadályozó jellegű erőszak csak nagyon korlátozott lehet. Ebben az esetben igazságtalan fedett tevékenységek vezetése, és csak az információszerzésnek az egyéb, emberéletet, emberi autonómiát és privát-személyes jogokat súlyosan nem sértő olyan formái fogadhatók el, mint például a nyilvánosan hozzáférhető adatok gyűjtése és elemzése, a CCTV pásztázó és tároló alkalmazása, az intenzív megfigyelés, a digitális adatok gyűjtése, a forgalomanalízis. Ezt követően, amennyiben a fenyegetettség valamilyen foka bizonyítást nyer, akkor ezzel arányosan a hírszerzési tevékenységek is kiterjedtebbekké válhatnak.

Ugyanakkor a hírszerzési tevékenységeknek minden esetben figyelemmel kell lenniük arra, hogy célpontjaikat csak az ellenséges állam érdekeit hivatalból

képviselő személyek köréből, például a katonák, az NBSZ munkatársai és a politikai szereplők köréből választhatják, és tőlük szigorúan meg kell különböztetniük a hozzátartozókat és az egyéb civileket.

Legitim autoritás

A legitim autoritás kategóriáját két értelemben használhatjuk, internálisan és externálisan. Amíg internális értelemben a legitim autoritás kategóriája arra vonatkozik, hogy kinek van joga és kötelessége megindítani egy akciót, addig externális értelemben arra, hogy a megtámadott fél kinek tulajdoníthatja a felelősséget az akcióért. Az igazságos hírszerzés elmélete internális értelemben magába foglalja a legitim autoritás kategóriáját, azaz az állam politikai vezetésének kell az NBSZ-tevékenységet elrendelnie és felügyelnie. A legitim autoritás ugyanakkor externális értelemben nem kap szerepet az elméletben, hiszen ezek a tevékenységek fedett tevékenységekként vagy más formában titkosan zajlanak. A megtámadott állam így nem feltétlenül tudja, hogy melyik állam szolgálatának került a célkeresztjébe. Ennyiben a legitim autoritás kategóriájának nincs jelentősége az igazságos hírszerzés elméletében.

Az igazságos információs háború elmélete

Az információs háború fontosabb példája Oroszország 2007-es észtországi (szolgáltatásmegtagadással járó támadás a civil információs infrastruktúra ellen) és 2008-as grúziai támadása (szolgáltatásmegtagadással járó támadás a katonai kommunikációs infrastruktúra ellen), Izrael 2007-es szíriai támadása (a hagyományos légitámadás előtt a légvédelem megbénítása) és Izrael és az USA 2010-es iráni támadása (a Stuxnet vírus bejuttatása az atomerőmű informatikai rendszerébe), illetve a kiberkémkedés és az információtolvajlás számos esete.

Az információs háború az infoszférában alkalmazott államok közötti erőszak, amely ezért a konvencionális háborúnál minőségileg és mennyiségileg is kevesebb (direkt) erőszakot foglal magába, és kevesebb kárt okoz. Az információs háborút szűken és tágan is meghatározhatjuk. A szűk meghatározás szerint az ár okozása egy másik államnak az internet vagy más információs és kommunikációs technológia (*Information and Communication Technology – ICT*) segítségével. Egyes megközelítések ennél jóval tágabban értelmezik az információs

háborút, így az információs térben indított támadások mellett beleértik az ICT-n nyugvó kommunikációs kapcsolatok támadását és az autonóm fegyverrendszerek felhasználását is, mivel mindkét esetben fontos szerepe van az információs és kommunikációs technológiának.

Akármelyik definíciót is fogadjuk el, azt érdemes hangsúlyozni, hogy most az információs háborút önmagában (például a Stuxnet vírus alkalmazását), nem pedig a konvencionális háborút megelőző, azt kiegészítő minőségében (például Georgia, Szíria) fogjuk fel, és erre a háborús módszerre vonatkoztatva határozzuk meg az „igazságos információs háború elméletét”.

Igazságos cél

Az igazságos célt tekintve az információs háborút is három állami érdektípus védelmében lehet indítani, az államterület és a politikai szuverenitás védelmében, a gazdasági és stratégiai érdekek védelmében és a kultúra védelmében. A támadás mindegyik esetben indítható egy megvalósult fenyegetés ellen önvédelmi jelleggel, megelőző jelleggel egy fenyegetés ellen és megakadályozó jelleggel is egy lehetséges fenyegetés ellen, a fenyegetés létrejöttének a megakadályozására. Az információs támadás ugyanis kimondottan alkalmas arra, hogy megakadályozza vagy hátráltassa egy fenyegető nemzetközi hatalom megerősödését, például hogy az tömegpusztító fegyvert fejlesszen ki, és ezzel arra, hogy fenntartsa a hatalmi egyensúlyt.

Utolsó lehetőség, arányosság és diszkrimináció

Az utolsó lehetőség kategóriája megítélésének alapja az, hogy az információs háború által okozott kár jelentősen kisebb, mint a konvencionális háború által okozott kár, illetve hogy a megakadályozó erőszak az információs háború indításának igazságos formája. Ezek okán az igazságos információs háború elméletéből ki kell maradnia az utolsó lehetőség konvencionális kategóriájának, hiszen az információs támadás célja ebben az esetben éppen az, hogy a támadó kisebb kár okozásával elkerülje a háborús fenyegetés létrejöttét. Egyes vélekedések szerint az információs támadást, amikor önmagában, és nem a konvencionális támadás kiegészítőjeként jelenik meg, a gazdasági szankciók által magába foglaló erőszak szintjén kell kezelni.

Az arányosság az információs háború esetében sajátos tartalommal rendelkezik. Mivel az információs háború megakadályozó jelleggel, nem utolsó lehetőségként is indítható, ezért az arányosság, azaz hogy csak arányos mértékű rosszat (jogsértést, emberélet-elvételt, szenvedést stb.) szabad előidézni az igazságos cél megvalósításakor, kimondottan fontos kategória a háborúnak ebben a típusában. Ez azt jelenti, hogy a megakadályozó támadás esetében kiemelten fontossá kell kezelni azt, hogy célként csak teljesen megfelelő – például katonai, NBSZ-, politikai – célpont szolgálhat, civil vagy civil-katonai kettős használatban lévő célpont nem.

Legitim autoritás

A legitim autoritást illetően az információs háború indításához szükséges olyan személy vagy fórum, aki rendelkezik az ilyen, viszonylag kevés erőszakkal járó háború indításához szükséges joggal és kötelességgel (internális legitim autoritás). Az infoszférában indított támadás jellegzetessége azonban, hogy könnyen elrejtethető a támadó kiléte, amit a támadók ki is használnak. A témát tárgyaló irodalomban ezt a problémát tulajdonítási (attribúciós) problémának nevezik, amely szerint alapvetően problematikus a megtámadott fél számára az akció tulajdonítása valamelyik államnak, és így a támadásért felelőssé tétele valamelyik államnak. Externális értelemben így a legitim autoritásnak nincs szerepe az információs támadásoknál.

Az igazságos autonóm fegyverrendszerekre támaszkodó háború elmélete

Az autonóm fegyverrendszerek (robotok) alkalmazását, mint láttuk az információs háború tágabb meghatározásánál, egy kalap alá lehet venni az információs támadással. Alább alapvetően a kettő – az igazságos háború elmélete szempontjából vett – hasonlóságát fogom én is hangsúlyozni, azonban mégis külön tárgyalom őket, mivel ezt sajátos problémáik indokolják.

Autonóm fegyverrendszer (*Autonomous Weapon System* – AWS) az a gép, amely közvetlen emberi segítség nélkül képes a környezetét érzékelni, ez alapján döntést hozni, és cselekedni. Az AWS működése többféle tevékenységre bontható le, például a célpont azonosításának (megtalálásának) és megsemmisítésének tevékenységére, a helymeghatározásra (GPS) vagy a „visszatérés”-re

(amely értelmében a robot előre programozottan visszatér a bázisra, ha elvesztette az összeköttetést az őt irányító emberi operátorral). Számunkra elsősorban az azonosítás és a megsemmisítés tevékenységének van jelentősége.

Az AWS és az emberi tényező viszonyát tekintve a robotok lehetnek *on-the-loop* rendszerek, amelyeknél az operátor előre beprogramozza a robotot, amely már önállóan képes működni, azonban az operátor bármikor felülírhatja működését (például *uninhabited* drónok); és *out-of-the-loop* rendszerek, amelyeknél az operátor előre beprogramozza a robotot, ami által az nemcsak önállóan, hanem fontos helyzetekben kiszámíthatatlanul képes működni (például *unmanned* drónok). Amíg az első típus a kortárs katonai gyakorlat része a szárazföldön, a levegőben és a tengeren egyaránt, addig az utóbbi típus inkább a jövő fegyvere. A fontosabb etikai kérdéseket az *out-of-the-loop* rendszerek vetik fel.

Az AWS-ek legelterjedtebb példái a drónok, amelyek segítséget nyújtottak a CIA-nak a terroristavezetők azonosításában és „levadászásában”, de az USA és Irán hibrid háborújának keretében az USA Kászem Szolejmnáni magas rangú iráni katonatiszt ellen intézett támadásában is.

Az AWS-ek alkalmazásának morális kereteit leíró etikai elmélet az „igazságos AWS-ekre támaszkodó háború” elmélete.

Legitim autoritás

A katonai robotok bevetését érintő legtöbbet tárgyalt probléma a morális felelősség tulajdonításának és általában véve a felelősséggel való rendelkezésnek a kérdése a háború indításában és viselésében egyaránt. Az *out-of-the-loop* rendszerek a programozó és a parancsnok közreműködése után semmilyen emberi beavatkozást nem igényelnek, hanem önállóan, sajátos helyzetekben előre nem kiszámítható módon viselkednek. Ugyanakkor tetteik miatt gépi természetük következtében (és nem csak a tettek titkossága miatt) semmilyen módon nem tehetők felelőssé, azaz nem rendelkeznek externális értelemben legitim autoritással. A gép ugyan oka azoknak a tetteknek, amelyeket végrehajt, így oksági értelemben felelős azokért, azonban morálisan nem. A morális felelősség ugyanis együtt jár azzal, hogy a morálisan felelősnek tartott lények megfelelő címzettjei a jutalmazásnak és a büntetésnek, ami által (vagy amit előre átgondolva) örömet vagy szenvedést képesek átélni, ami szimpátiát, bánatot vagy sajnálatot képes kiváltani más morálisan felelős lényekben. A gépek, köztük az AWS-ek, nem képesek ilyen érzelmeket sem átélni, sem reakcióikkal az emberekben kiváltani.

A gépi felelősség kizárása mellett első pillanatra megkérdőjelezhető az AWS-ek tetteit programozó és a bevetésüket elrendelő katonai parancsnok felelőssége is, amennyiben nem szándékosan vetik be bűnösen a robotot, nem tudják, hogy az mit fog csinálni, és nincs ellenőrzésük a viselkedése felett. Az *out-of-the-loop* rendszerek esetében az utóbbi két elvárás teljesül, az elsőt pedig most tételezzük fel. Ekkor a parancsnok, útjára engedve az autonóm fegyverrendszert, átengedi a felelősséget annak, amely azonban nem rendelkezik olyan képességekkel, amelyek által képes lenne morális felelőséggel viselkedni. Így pontosabban fogalmazva a parancsnok elengedi a felelősséget.

A helyzet bizonyos szempontból ahhoz hasonló, amikor afrikai hadurak és terroristák gyerekeket fegyvereznek fel, és közvetlen felnőtt katonai irányítás nélkül harcba küldik őket az ellenséges katonák ellen. Az ellenséges katonák azonban önvédelem közben megölnék néhány gyerekkatona, ami miatt a többi gyerekkatona elkeseredésében a civilek ellen fordul. A gyerekkatona a robotokhoz hasonlóan autonómok, azaz önállóak, és sajátos helyzetekben kiszámíthatatlanul cselekednek. Civil áldozatokkal járó bevetésük azt mutatja, hogy a robotokhoz hasonlóan nem képesek megérteni tetteik minden velejáróját.

A gyerekek és a robotok azonban nem maguk fegyverzik fel magukat, és nem maguk indulnak bevetésre, hanem a parancsnoktól kapják az eszközöket és a bevetésük célját is. A parancsnok ekkor úgy engedi el a morális felelősséget, hogy túlzott kockázatnak teszi ki az ellenség civiljeit, ami miatt számos olyan emberélet kerül veszélybe, számos olyan szenvedés történik, amely felnőtt katonák bevetésénél nem történne meg. A morális felelősség így a túlzott kockázatot magába foglaló AWS-bevetéseken a parancsnoknak tulajdonítható.

Ennek megfelelően abban az esetben mondható, hogy egy AWS bevetése esetén senki és semmi nem rendelkezik morális felelőséggel, ha a programozó és a parancsnok nem szándékosan veti be bűnösen a robotot, nem tudja, hogy mit fog csinálni, nincs a viselkedése felett ellenőrzése, és amennyiben a felelőség elengedése nem túlzottan kockázatos (például nem lehet számítani civilek megjelenésére a műveleti területen).

A felelősségtulajdonításnak ez a bizonyos esetekben való gyakorlati és elvi lehetetlensége azzal jár együtt, hogy a gépek által indított vagy viselt háborúban nem beszélhetünk arról, hogy egy gép lenne az a „személy”, akinek joga és kötelessége van a háború indítására, azaz nem beszélhetünk az internális értelemben vett legitim autoritásról sem.

Utolsó lehetőség, arányosság és diszkrimináció

Az AWS-k bevetésével járó kockázat fogalma magába foglal egy összehasonlító elemet, mivel a bizonyos kockázattal rendelkező robotbevetés csak akkor lesz igazságtalan, ha az emberi katonai bevetés kockázatával összehasonlítva nagyobb a robotbevetés kockázata. Ebben az összevetésben azonban első pillanatra a robotok bevetése tűnik kockázatmentesebbnek, mivel a robotok háborús alkalmazása általában hatékonyabb, és az emberi életet védő, sokkal emberségesebb, azaz arányosabb háborút eredményezhet, mint az emberek által vívott háború. A robotokkal vívott háborúban ugyanis nem kell embereket bevetni és veszélyeztetni az életüket vagy a mentális egészségüket (legalábbis nem olyan nagy számban, mint az emberek által vívott háborúban), illetve a robotok képesek a diszkriminációra, azaz arra, hogy azokban az esetekben ne kövessenek el háborús bűncselekményeket, amikor az emberek a körülményekből fakadó mentális instabilitásuk miatt arra hajlamosak lennének.

Az AWS-ek bevetése ezen jellemzőjének egyik következménye, hogy az AWS-ek bevetése semmi esetre sem az utolsó lehetőség egy konfliktus menedzselésében, hiszen az emberek által viselt, konvencionális háborúkkal összevetve az AWS-ek önálló bevetése sokkal kisebb kockázattal jár mind a saját erőkre, mind az ellenség civiljeire nézve.

A kisebb kockázat egy másik következménye az arányosságot érinti. Ennek a területnek a robotokkal viselt háborúban kiemelt jelentősége van, hiszen a nem előreláthatóan és aránytalanul sok emberélettel vagy nagy szenvedéssel járó bevetések esetében nem feltétlenül lehet kinek tulajdonítani a felelősséget a robotok által okozott kárért (hacsak a tervezőnek vagy az alkalmazó hadsereg vagy egység parancsnokának nem), és minden ilyen kárt járulékos kárként kellene felfogni. A kisebb kockázattal járó, robotok által viselt háborúk azonban kevesebb rosszat idéznek elő, így arányosabbak is, mint az emberi háborúk.

Igazságos cél

Az AWS-ek, legalábbis jelenlegi legelterjedtebb formájukban, drónként az önvédelem eszközei mind a megvalósult, mind a tényleges, mind pedig a lehetséges fenyegetés esetén, azaz bevetethők aktuális, megelőző és megakadályozó önvédelemben is. Ez utóbbi esetben egy állam a drónok célzott bevetésével az államérdeket még a konvencionális háborús intenzitás elkerülésével képes biztosítani,

hiszen a drónok bevetése többé-kevésbé titokban megtörténhet, illetve bevetésük nem okoz annyi kárt, mint amennyit egy konvencionális haderő okozna.

Irodalomjegyzék

Felhasznált irodalom

- BELLABY, ROSS W. (2014): *The Ethics of Intelligence. A New Framework*. London – New York: Routledge.
- HOFFMAN, Frank C. (2007): *Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars*. Arlington: Potomac Institute for Policy Studies.
- RID, Thomas (2013): *Cyber War will not Take Place*. Oxford: Oxford University Press.
- STEELE, Brent J. – HEINZE, Eric A. (2014): *From Smart to Autonomous Weapons*. In GENTRY, Caron E. – ECKERT, Amy E. (szerk.): *The Future of Just War*. Athén–London: The University of Georgia Press, 98–114.

Ajánlott irodalom

- VINCZE Viola (2021): Az autonóm fegyverrendszerek alkalmazásával összefüggő egyes jogi kihívások. *Katonai Jogi és Hadijogi Szemle*, 9(1), 103–131.

Alapfogalmak

1. közvetett és hibrid háború
2. erőszak- és akaratközpontú meghatározás
3. internális és externális legitim autoritás
4. az igazságos hírszerzés elmélete
5. az igazságos információs háború elmélete
6. az igazságos autonóm fegyverrendszerekre támaszkodó háború elmélete
7. *on-the-loop* és *out-of-the-loop* rendszerek

Az igazságos proxyháború elmélete

A proxyháború a 20. század második fele és a 21. század eleje egyik tipikus háborús jelenségének tekinthető, bár némely szerző korábbra teszi (a 17. századi harmincéves háborúra, amikor a katolikus spanyolok és a protestáns franciák támogatták a német császárságon belüli vallási konfliktus szemben álló feleit; vagy a 18. századra, amikor a franciák támogatták a britek ellen harcoló brit gyarmatok lakosságát), sőt akár jelentősen korábbra is (a Kr. e. 3. századra, amikor Róma a Messzéna városát uraló zsoldos mamertinusokat támogatta, akik cserébe felléptek a szicíliai kartágói jelenléttel szemben) visszavezeti a proxyháborúk történetét. A proxyháborúk szerepe azonban a 20. század második felében a nagyhatalmi versengés, illetve a 21. század elején a terrorizmus elleni harc eszközeként különösen felértékelődött. Fontos esete volt a 21. században a szíriai konfliktus (2011), a líbiai konfliktus (2011), a mali konfliktus (2013), a jemeni konfliktus (2014), az orosz Wagner-csoport beavatkozása a Közép-Afrikai Köztársaságban, illetve az orosz–ukrán(–amerikai) konfliktus (2014-től, illetve 2022-től).

A hagyományos eszközökkel vívott háborúk, így a proxyháborúk is nagy emberveszteséggel, egyéb kárral és nagymértékű anyagi ráfordítással járnak. Ezért a háborúzó feleknek a háborúkat szükséges igazolniuk. A háborúk többféleleképpen is igazoltak lehetnek, például a minden érintett érdekét figyelembe vevő igazságosság vagy a más érdekét figyelmen kívül hagyó vagy esetleg egyenesen alárendelő saját államérdek fogalmára támaszkodva. Ez a fejezet a proxyháborúnak az igazságosság fogalmára támaszkodó etikáját nyújtja katonai filozófiai és katonai etikai vizsgálat segítségével. Először meghatározza a proxyháború fogalmát, majd annak és az igazságos háború elméletének a segítségével legfontosabb etikai jellemzőit.

A proxyháború mibenléte

Meghatározások

A proxyháború a bipoláris, az unipoláris és a poliarchikus nemzetközi viszonyok között

A proxyháború meghatározása többféleképpen is megadható. Most három ilyen meghatározást elemzünk, amelyek a nemzetközi viszonyok más és más felfogásához kapcsolódnak.

A hidegháború során Karl W. Deutsch úgy határozta meg 1964-ben a proxyháborút, mint „két idegen hatalom közötti nemzetközi konfliktus, amelyet azok egy harmadik állam területén vívnak az adott állam belső konfliktusának álcázva, felhasználva annak némely vagy minden humán és más erőforrását, illetve területét a döntően idegen célok és stratégiák megvalósítására”. Deutsch meghatározása a hidegháború terméke volt, amikor a proxyháború a két világhatalom konfliktusában a nukleáris háború elkerülésének egyik lehetséges módja volt. Az USA és a Szovjetunió konfliktusa által meghatározott bipoláris világrendben a nagyhatalmak a proxyháborúban kihasználták más országok erőforrásait, köztük területüket és belső konfliktusaikat, hogy felülkerekedjenek egymáson.

Tyron L. Groh 2019-es (bár korábbi állapotokat tükröző) meghatározása jelentősen más világot és abban a proxyháborúknak egy másik funkcióját tárja elénk. Groh szerint a „proxyháború az erőszak alkalmazása a politikailag érdekelt helyi szereplőn keresztül a célállam politikai viszonyainak indirekt befolyásolása céljával”. Groh meghatározásának egyik tulajdonsága, hogy a proxyháború jelenségét leszűkíti azokra a latin-amerikai, afrikai, ázsiai és közel-keleti államokra, ahol a sajátos nemzetközi helyzet következtében sajátos társadalmi fejlődés zajlott le. Ezeknek az államoknak a nagyhatalmi támogatás következtében nem kellett a külső veszélyekkel foglalkozniuk, hanem összpontosíthattak kizárólag a belpolitikai problémákra. Ennek következtében nem volt szükségük nagy hivatásos hadseregre, és megjelentek a párt-, törzsi és egyéb részérdekeket erőszakosan érvényesítő paramilitáris csoportok. Ennek a fejlődésnek a következtében az erőszak nem monopolizálódott az állam kezében, hanem számos fegyveres nem állami szereplő – helyi milícia – jelent meg, amelyek szervezeti felépítése és működési mechanizmusa jelentősen különbözik a hivatásos

hadseregeketől. A milíciák kialakulását tovább támogatta az, ha a kérdéses ország európai hatalom gyarmata volt, és a gyarmati sorból forradalommal, és nem tárgyalással szabadult meg. Ebben az esetben ugyanis az utódállam nem örökölte az anyaországból származó és a gyarmati államban meglévő hivatásos katonai kultúrát. Ezeket a nem állami milíciákat támogatva egy külső állam (de akár a saját állam is) közvetetten befolyásolhatta (és befolyásolhatja) az államon belüli politikai eseményeket.

A befolyásolás egyik kiemelten fontos célja a terrorizmus elleni küzdelem helyben, a terrrorszervezetek saját környezetében, az úgynevezett résállamokban. Thomas P. M. Barnett szerint a hidegháborút követően az USA-nak új hadászati megközelítést kell elfogadnia, amelynek alkalmazkodnia kell a nemzetközi viszonyok megváltozott struktúrájához. A hidegháborút követően az USA egyedül maradt nagyhatalom a nemzetközi viszonyok területén. Ez azonban nem jelentette azt, hogy semmilyen veszély nem fenyegette, mint ahogy a 2011-es terrortámadás is jelezte ezt. Az unipoláris világban egyeduralkodó USA annak köszönhetette kiemelkedő szerepét, hogy a kapitalista gazdasági, liberális-demokratikus politikai és emberi jogi morális globalizáció egyik legfőbb, bár nem egyetlen motorja volt (Nyugat-Európával, Japánnal, Ausztráliával, illetve a felzárkózó Kínával, Oroszországgal, Indiával stb.), mivel gyakorlatilag saját társadalmi rendszereit kellett exportálnia. A globalizációt támogató vagy azt elfogadó államokat Barnett magállamoknak (*Core states*) nevezi, az azt elutasító államokat pedig résállamoknak (*Gap states*). Utóbbiba tartoznak a Közel-Kelet, Dél-Ázsia, Délkelet-Ázsia és Afrika országai. Elképzelése szerint a terrrorszervezetek a résállamokban tudnak létrejönni és megerősödni, ahonnan aztán fenyegetést jelentenek a magállamokra, különösen az USA-ra. Az USA egyik helyes katonai hadászati megközelítése, hogy a „világ csendőreként” vagy a „világ tűzoltójaként” a résállamokban igyekszik felvenni a harcot a terrrorszervezetekkel, közvetett módon beavatkozva ezeknek az államoknak a belpolitikájába, felhasználva más helyi csoportokat, milíciákat. Ezzel kapcsolatos Groh meghatározásának másik tulajdonsága, hogy a proxyháborút, a hidegháborús proxyháborúhoz hasonlóan, elsősorban eszközviszonyként tekinti, amelyben a nem állami szereplőt a beavatkozó állam (ki)használja saját érdekében.

Groh meghatározásához képest Andrew Mumford 2013-ban szélesebben határozza meg a proxyháborút, amely szerinte „olyan konfliktus, amelybe harmadik fél indirekten avatkozik be azzal a céllal, hogy befolyásolja annak stratégiai kimenetelét az általa támogatott fél számára”. Mindhárom meghatározásban közös, hogy közvetett beavatkozásról van szó. Fontos különbség azonban, hogy Mumford

meghatározása szerint nincs jelentősége annak, hogy a külső állam nem állami szereplőt vagy egy másik államot támogat-e, amiként a beavatkozó is lehet állam vagy nem állami szereplő. Jelentősége annak van, hogy közöttük a támogató (*benefactor*) és a támogatott (*proxy*) viszonya áll fenn. Ennek keretében a támogató fegyvereket, kiképzést és pénzbeli segítséget nyújt a támogatottnak, aki saját céljai mellett a támogató állam céljait is igyekszik megvalósítani. Mumford meghatározásában a támogatott céljainak is szerepe van, akit a támogató így nem csupán (ki)használ.

Mumford meghatározása a nemzetközi viszonyok új szerkezetére is reflektál, a poliarchikus világra. Az unipoláris, a bipoláris és a multipoláris világra az jellemző, hogy egy, kettő vagy sok hatalmi centrum igyekszik a világ feletti befolyását érvényesíteni. A poliarchikus világban több nagyhatalom van, azonban ezek nem képesek a kisebb országokat tartósan a maguk oldalán tartani, hanem mindegyik (kisebb és nagyobb) állam a saját céljait is követve társul más államokkal, nem állami szereplőkkel (állam alatti és államokat átfogó szervezetekkel), vagy éppen együttműködő partnert vált. Ennek a következménye az államok és a nem állami szereplők egymástól való decentralizált gazdasági, technológiai és politikai függése. A poliarchikus világ John J. Mearsheimer és Stephen M. Walt szerint új nagystratégiát kíván az USA-tól: a világ csendőri felügyelete helyett az USA-nak a kiemelten fontos területeken más államokat (és nem állami szereplőket) kell arra buzdítani, hogy a megfelelő keretek között tartsák a felemelkedő hatalmakat, és csak a szükséges esetben és a szükséges mértékben kell magának beavatkoznia. Jelentőséggel rendelkező terület Európa, Északkelet-Ázsia és a Perzsa-öböl, ahol az USA-nak vagy az egyensúly fenntartására kell törekednie (Európa és Oroszország, illetve Északkelet-Ázsia és Kína), vagy arra, hogy egyik állam se erősödjön lokális hegemon hatalommá (Perzsa-öböl). Proxyháborús stratégiája azonban nemcsak az USA-nak van, hanem más államoknak is, így például Oroszországnak, Kínának és Iránnak.

A proxyháború fogalma

Figyelemmel a fenti meghatározásra is a proxyháború következő összetett fogalmát – definícióját – javaslom:

„[A] proxyháború a támogató és a támogatott közötti viszony, azaz a támogató részéről egyoldalúan elhatározott részben vagy egészében fedett, közvetett katonai beavatkozás

egy (kialakuló vagy folyamatban lévő) konfliktusba, a konfliktusban érintett és politikai érdekekkel rendelkező félnek (a támogatottnak) pénzzel, fegyverrel, tanácsokkal és kiképzéssel való támogatásával, a konfliktus feletti befolyás gyakorlásának rövid távú céljával, amelynek segítségével elérhetők a támogató és a támogatott – nem teljesen egyező – hosszú távú céljai.”

Nézzük részletesebben a definíció egyes elemeit az alábbiakban! A proxyháború a támogató, a támogatott és az ellenség közötti viszonyt foglalja magába. A támogató és a támogatott viszonya a proxyviszony, amely fennállhat államok és nem állami szereplők között is. A proxyviszony kialakításában a támogatónak jelentősen nagyobb szerepe van, mint a támogatottnak, elsősorban rajta múlik, hogy használja, vagy segíti a támogatottat. A támogató és a támogatott viszonya ezért különbözik a szövetségi viszonytól, amelynek a kialakításában mindkét félnek hasonló szerepe van. Ezért is mondhatjuk, hogy a proxyháború beavatkozás a támogatott ügyeibe, háborús konfliktusába. A proxyháború közvetett beavatkozás, ami azt jelenti, hogy a beavatkozó (támogató) nem saját személyi állományával (hadseregével vagy ügynökeivel) vesz részt a harcokban, mint a közvetlen beavatkozás esetében, hanem pénzzel, fegyverrel, tanácsokkal és kiképzéssel. A nemzetbiztonsági szolgálatok közvetlen beavatkozása ezért nem proxyháború. A beavatkozás kialakuló vagy már zajló konfliktusba történhet, ami azt jelenti, hogy a támogatottnak akarnia kell harcolni, vagy már ténylegesen harcolnia kell. Ezzel az is együtt jár, hogy a konfliktusban a támogatott lényeges érdekei forognak kockán. A támogató csak beavatkozik, de a támogatottnak önállóan kell döntenie a konfliktus vállalásáról. A támogatott fél döntésének politikai döntésnek kell lennie, így például a katonai magáncégek alkalmazása (vagy a hackerek felbérlése) egy háborúban nem jelent proxyháborút. A támogató a beavatkozással igyekszik befolyást gyakorolni a támogatott és a konfliktus felett, ami kettejük között alá- és fölérendeltségi viszonyt teremt. Ennek következtében a közvetett beavatkozás egy másik típusa, a pusztá fegyverszállítás nem minősül proxyháborúnak, ha az csupán a fegyverek átadását foglalja magába. A befolyás és az alá-fölé rendeltségi viszony nem jelenti egyben a támogatott autonómiájának teljes felszámolását, hanem azt, hogy a támogatott közvetlen módon és a támogató közvetett módon együtt küzd hosszú távú céljaik megvalósításáért. Ezek a célok nem teljesen azonosak, mivel a támogató a támogatottra áldozott anyagi és egyéb javakért cserébe olyan előnyöket vár(hat) el, amelyek nem előnyök a támogatott számára. Ilyen például a regionális befolyásszerzés vagy egy állam önvédelmének támogatása esetében az ország újjáépítésében való részvétel és ezzel befolyásszerzés.

A proxyháború vállalása: előnyök és hátrányok

A proxyháború viszonylag kis anyagi ráfordítást, elköteleződést, illetve társadalmi és nemzetközi támogatást igényel a támogató állam számára, aki ugyanakkor a támogatott révén hiteles helyi ismeretekre és a helyzetet jól ismerő, abban cselekedni képes társakra tesz szert, akik révén képes hatást gyakorolni a konfliktusra, és megvalósítani hosszú távú célját.

A proxyháborúban a támogató nem saját hadseregével és ügynökeivel vesz részt, hanem fegyvert szállít és anyagi erőforrásokat biztosít, ezzel fegyverei jelentős részét megspórolja, és nagy anyagi ráfordítással kiképzett katonái életét is megóvjá. A beavatkozással ugyan jelzi, hogy a konfliktus kimenetele nem teljesen közömbös számára, azonban a beavatkozás közvetett jellege arra is utal, hogy nem is érinti közlelrl lényeges érdekeit (például területének és politikai működésének biztonságát). Ennek megfelelőn a közvetett beavatkozás jelentette korlátozott elköteleződés és a saját katonák életének óvása által a támogató nem kockáztat otthoni politikai népszerűtlenséget, illetve nemzetközi elítélést. Ezek oka részben abban is keresendő, hogy a proxyháborúban a támogató és a támogatott viszonyának tartalma jelentős részben nem nyilvános. A támogató így közvetetten alkalmaz erőszakot, azaz szó szerinti értelemben nem erőszakot alkalmaz, hanem lehetővé teszi a támogatott számára, hogy erőszakot alkalmazzon. A közvetett beavatkozás így jár valamennyi anyagi kiadással és politikai kockázattal, azonban ezek megtérülnek, ha a támogató a beavatkozással képes hatást gyakorolni a konfliktusra, és (nem lényeges) érdekeit elősegíteni.

A proxyháborúval összefüggésbe hozott két probléma az eszkalációs probléma és az érdekellentét-probléma. Az eszkalációs probléma megítélése a szakirodalomban nem egyértelmű, mivel némely szerző véleménye az, hogy a proxyháború lényegileg hajlamos eszkalálódni. Más szerzők azonban éppen azt hangsúlyozzák, hogy a proxyháború vállalása éppen a háborús eszkaláció elkerülésének az egyik módja. Ha ehhez hozzávesszük, hogy az eszkaláció a háború belső törvényszerűsége, akár közvetlen, akár közvetett háborúról van szó, akkor azt mondhatjuk, hogy az eszkalációs probléma nem vagy nem sajátos probléma a proxyháború esetében.

Az érdekellentét-probléma ezzel szemben jóval jelentősebbnek tűnik. A proxyháborúban a támogató és a támogatott céljai és érdekei egyaránt szerepet kapnak. Ugyanakkor a viszonyban a támogató befolyással rendelkezik a támogatott és a konfliktus felett, azonban a konfliktusban kockán forgó lényeges érdekek a támogatott oldalán vannak. Ez azt jelenti, hogy a támogató mondja meg, hogy

mi történjen egy olyan helyzetben, amelyben a támogatottnak forognak kockán lényeges érdekei. Továbbá a támogatott harci motivációja lehet megfelelő, de túlságosan alacsony vagy túlságosan magas is. Amennyiben a támogatott nem eléggé köteleződik el a támogató érdekeinek, akkor hajlamos túlságosan gyorsan feladni a harcot. Amennyiben azonban túlságosan is mélyen érinti a proxyháború célja, például történeti, etnikai vagy vallási okok miatt, akkor nem lesz hajlamos a háborút a támogató által megkívánt módon vívni, illetve azt befejezni, hanem abba igyekszik a támogatót is mélyebben bevonni, és saját érdekeit érvényesíteni. Mindezek azzal járhatnak, hogy a támogató és a támogatott érdekei a beavatkozáskor ugyan átfedik egymást, azonban az idő múlásával és a konfliktus állapotának változásával ez az átfedés meggyengülhet, és meg is szűnhet.

A továbbiakban rátérek a proxyháborúk etikai megítélésére, amihez a proxyháború fogalmának elemeit, az érdekellentét-problémát és az igazságos háború elméletét fogom felhasználni.

Az igazságos proxyháború elmélete

Az igazságos háború elmélete az igazságos háború szabályait foglalja magába, azaz azokat a szabályokat, amelyeket figyelembe véve lehet igazságosan háborút indítani, viselni, és lezárni. A háborús igazságosság és az azzal összefüggő igazolási igény fontos eszköze a saját katonák motiválásának, szövetségesek szerzésének és megtartásának, a semleges államok megnyugtatósának és bizonyos mértékben még az ellenséges katonák és civilek demotiválásának is.

Az igazságos háború elmélete

A háborús igazságosság minden korban és társadalomban fontos volt, de természetesen nem mindig és mindenhol ugyanazon tartalommal. A számunkra most jelentőséggel rendelkező háborús igazságosság a Michael Walzer nevéhez kapcsolódó igazságos háború hagyományos elmélete, illetve ennek kiterjesztései. Ezen elmélet szerint a háborús igazságosság szabályai egyrészt a háború indításának szabályait (*ius ad bellum*), vagyis a háború igazságos okának és céljának, a legitim autoritásnak, a helyes szándéknak, az utolsó lehetőségnek, a siker értelmes esélyének, az arányosságnak és a nyilvános deklarációnak a szabályait foglalják magukban. Másrészt a háború viselésének szabályaira (*ius in bello*),

vagyis a diszkrimináció szabályaira terjednek ki. Harmadrészt pedig a háború lezárásának szabályait (*ius post bellum*) rögzítik. Idesorolható a háború befejezésének szabálya (addig igazságos háborúzni, amíg fennáll valamilyen igazságos cél); az igazságosabb állapot létrehozásának szabálya (a nyertes háború után a háború előtti állapothoz képest igazságosabb állapotot kell létrehozni); a büntetés szabálya (a háborús bűnösöket meg kell büntetni a háború kirobbantása és a háborúviselés során elkövetett bűncselekmények miatt; illetve a legyőzöttek kompenzálnia kell az általa okozott anyagi és morális károkat); és az újjáépítés szabálya (a legyőzött gazdaságát, társadalmát és politikai rendszerét újjá kell építeni).

A háború igazságos okai az állami jogok és az emberi jogok sérelmében állhatnak, ezzel összefüggésben a háború igazságos céljai pedig a saját állam jogainak védelmét (önvédelmet), más államok (és közösségek) jogainak védelmét, illetve más országokban az emberi jogok védelmét foglalják magukba. Igazságos háború lehet így az olyan közvetlen beavatkozás, amely a politikai közösség elszakadását segíti, egy másik államnak egy polgárháborúba való korábbi beavatkozása hatását igyekszik kiegyensúlyozni, és a humanitárius beavatkozás. Az ilyen háborúkat az arra felhatalmazott személy vagy fórum indíthatja (aki ezért legitim autoritással rendelkezik), amennyiben a közvélemény által is megtámogatott szándékai jelentősen nem térnek el az igazságos cél tartalmától, amit nyilvánosan is deklarál. A háború indítása csak akkor igazságos, ha az igazságos cél elérésére nincs békésebb eszköz, ha van értelmes esély a sikerre, és ha az okozott kár jelentősége nem lesz nagyobb az igazságos cél súlyánál. A háború viselése során figyelemmel kell lenni a harcolók és a nem harcolók közötti különbségre (diszkriminálni kell), és csak előbbieket szabad támadni. A sikeres háborút az igazságos cél eléréséig lehet vívni. Ezt követően azt úgy kell lezárni, hogy a háborút megelőző állapotnál igazságosabb állapot jöjjön létre. Ennek eszköze a háborús bűnösök megbüntetése, a kompenzáció kérése és a legyőzött agresszor társadalmának, gazdaságának és politikai rendszerének újjáépítése.

A proxyháború nem önvédelmi háború, mivel a támogató számára nem forognak kockán lényeges érdekek (amelyeket állami jogok védenek), és nem is közvetlen beavatkozás egy másik állam jogainak a védelme érdekében. A proxyháborúnak megvannak azok a fogalmi sajátosságai, amelyek alapján fel lehet fedni a háborús igazságosság rá jellemző formáját. Ilyen sajátosság a fedettség, a beavatkozás közvetett jellege, a befolyás gyakorlása, illetve a támogatott politikai és a támogató hosszú távú céljai.

Az igazságos proxyháború elmélete

Az igazságos proxyháború elméletében is megkülönböztethetjük a háború indításának, viselésének és lezárásának az igazságosságát. Mindhárom szabálycsoportban megtalálhatók a proxyháborúra jellemző sajátosságok.

A proxyháború indításának és viselésének igazságossága

Az igazságos háború indításának legfontosabb szabálya az igazságos ok és cél szabálya. A proxyháború a támogató, a támogatott és az ellenség viszonyán alapul, ezért az igazságos ok és cél szempontjából jelentősége van mind a támogatót, mind a támogató háborúba lépése okának és céljának. A támogatott okának igazságos oknak kell lennie ahhoz, hogy a támogató igazságosan támogathassa és indíthassa meg a proxyháborút. Ez azt jelenti, hogy a támogatottnak vagy állami önvédelmet (vagy más védelmet) kell folytatnia, vagy az emberi jogsértéssel szemben kell harcolnia. A támogató igazságos oka és célja összetett, része a támogatott igazságos oka, hiszen támogatja az igazságos céllal harcoló támogatottat, de emellett részei lehetnek saját realistábban értékelhető állami érdekei is. Ennek az az oka, hogy a támogatónak a ráfordított anyagi és egyéb javakért cserébe vannak saját hosszú távú céljai a proxyháborúval. Az állami érdekeket három nagy csoportba sorolva megkülönböztethetjük a területi és szűkebb politikai érdeket, a tágabb politikai, gazdasági és stratégiai érdeket és a kulturális érdeket. Ezek közül a területi és szűkebb politikai érdek az állam tényleges működését és létét érinti, ezért lényeges érdeknek minősül, amelynek a védelme közvetlen háborúval is igazságos. Az ilyen érdekvédelem esetében kizárható a támogató részéről, hogy kizárólag – közvetlen háború nélküli – proxyháborút vív. A kulturális érdek ezzel szemben túlságosan súlytalan ahhoz, hogy hagyományos – bár közvetett – háborúval segítsék elő, amikor az erőszak-alkalmazásnak a kisebb foka, például a hibrid háború is alkalmas erre. A tágabb politikai, gazdasági és stratégiai érdek az, aminek az elősegítésére a proxyháború igazságos a támogató részéről (aminek azonban lehet kulturális vetülete is).

Amennyiben a támogatott kezdetben igazságos céllal háborúzott, ám később ettől részben vagy egészben eltért, akkor az rossz fényt vet nem csupán rá, hanem a támogatóra is, aki így a támogatással bepiszkolja kezeit. James Pattison ugyanakkor úgy látja, hogy a fegyverek szállítása akkor is igazságos lehet, ha a fegyverszállítás címzettje igazságtalan háborút vív, vagy csupán a hatalomért

küzd, ha azzal képes megakadályozni a támogatott fél ellenségének győzelmét, ami még rosszabb – igazságtalanabb – feltételekkel járna. Ha a fegyverszállítást kiterjesztjük a proxyháborúban való támogatásra, akkor ez azt jelentené, hogy a támogatott okától függetlenül lehetne proxyháborút indítani. A Pattison által említett eset (hogy az ellenség győzelme még rosszabb lenne) azonban nem alapozza meg azt, hogy a fegyverszállítás vagy a proxyháború lehetne igazságos, csupán azt, hogy a támogatott fél győzelme (vagy vereségének elkerülése) a kisebb rossz lenne. A „kisebb rossz” értelmében vett igazolása a háború indításának a háborús igazolások egyik típusa, amely azonban nem az igazságosság fogalmára támaszkodik.

A proxyháború indítása részben vagy egészben fedett maradhat, ezért nem szükséges nyilvánosan deklarálni az indítását, és a hozzá kapcsolódó helyes szándék sem kell hogy a támogató állam közszándékát (közvéleményét) tükrözze. Elég, ha a helyes szándék az állam legmagasabb szintű vezetői részéről fennáll.

Az indítás előtt a támogató állam vezetőinek mérlegelniük kell, hogy elérhető-e az összetett igazságos cél, illetve hogy nincs-e békésebb eszköz az összetett igazságos cél eléréséhez, mert bár a proxyháború nem végső eszköz (az a közvetlen beavatkozás), békés eszköznek sem tekinthető. Így a politikai és gazdasági szankciók, a hibrid akciók és a fegyverszállítás mind megfontolandó stratégia. Amennyiben ezek nem működnek, vagy túlságosan aránytalanul lehetne általuk elérni az igazságos célt, akkor a proxyháború lesz a „legkevésbé rossz választás”. Az arányosság szabályának alkalmazása a proxyháború indítását támogatja, mivel a támogatott igazságos célja a támogatással arányosabban valósítható meg, mint a támogatás nélkül. Az arányossági számvetést a konfliktus és a háború adott állapotában kell elvégezni, így ha az egyik fél által megindított proxyháborúra a másik fél is proxyháborúval reagál, az a háború eszkalációját jelenti, amikor az arányossági kalkulációt újra el kell végezni.

A háború viselésének legfontosabb szabálya a diszkrimináció szabálya, amelynek a proxyháború esetében az a jellegzetessége, hogy a támogatónak vannak külön elvárásai a támogatottal szemben, hogy utóbbi miként vívja a háborút az előbbi pénzával és fegyvereivel, illetve tanácsai és kiképzése alapján. A támogatásnak nem lehet az a feltétele, hogy a támogatott előbb vívja igazságosan a háborút, aztán majd mehet a támogatás, mivel lehet, hogy a konfliktus még nem is robbant ki. A támogatott indiszkriminatív hadviselése így nem csupán magára nézve okoz problémákat, hanem a támogatóra nézve is, aki ezáltal bepiszkolja kezeit. Ennek elkerüléséért a támogatónak szükséges a támogatott katonáinak kiképzését megkövetelnie, amelynek nem csupán fegyverhasználati, harcászati,

hadműveleti és hadászati kiképzést kell magába foglalnia, hanem az igazságos hadviselés szabályaival való megismertetést is. Ideális esetben a kiképzésnek már a konfliktus kirobbanása előtt meg kell indulnia.

A proxyháború lezárásának igazságossága

A háború lezárásához kapcsolódó legfontosabb szabály, hogy a háborút megelőző állapothoz képest igazságosabb állapotot kell teremteni, hiszen egyébként nagy lesz egy újabb háború kirobbanásának a kockázata. Az igazságosabb béke követelménye kapcsolható a háború indításához mint a helyes szándék tartalma vagy mint az igazságos háború célja, de némely kortárs szerző a háború viselésével kötötte össze mint az igazságosan viselt háború következményét. Az utóbbi időben azonban a szabályt inkább a háború lezárására vonatkozó szabályok között fogalmazzák meg. Ennek a szabálynak a követése azonban veszélybe kerülhet a proxyháborúk esetében az ilyen háborúk által lehetőség szerint magukba foglalt, a támogató és a támogatott között fennálló érdekellentét, a harcok megvívásának tisztasága, illetve a háborút követő lefegyverzési nehézségek miatt.

A támogatott lehet állam vagy nem állami csoport. A nem állami támogatottak (például milíciák) esetében az érdekellentét a zavaros belpolitikai helyzetből, illetve a támogató és a támogatott közötti kulturális-professzionális különbségből származhat. A milíciák ugyanis összetett törzsi vagy közösségi belpolitikai helyzet részei, amely helyzetük meghatározza érdekeiket és céljaikat. Így hiába köteleződnek el az igazságos célok mellett, a helyi viszonyok az elköteleződést időről időre felülírhatják, amikor törzsi céljaikat fogják követni. Egy másik problémát jelentenek a kulturális-professzionális különbségek, amelyek következményeként a támogatott milíciákkal kialakított viszony lehetőség szerint nem lesz stabil. A milíciák vezetői sok esetben ajándékokat várnak, illetve törvénytelen és félig törvényes üzleteik hallgatólagos tudomásulvételét, másrészt nem veszik teljesen komolyan a támogató által elvárt, de alapvetően a professzionális hadseregek hadviselését jellemző háborúviselési szabályokat. Végül probléma lehet az is, hogy a támogatott rendelkezésére bocsátott (modern) fegyvereket miként gyűjtik össze, vagy azok ellenkező esetben a támogatott társadalom tagjainál maradnak, amelyeket ők saját érdekeiknek megfelelően használnak. Ez nem esik egybe a támogatónak azzal az érdekével, hogy a fegyvereket ne használják igazságtalan célokra, hanem a konfliktus végével gyűjtsék össze, és szolgáltatassák vissza. Ez a szétterjedés (diffúzió) problémája. Az igazságos

célok és az igazságos hadviselés szabályainak figyelmen kívül hagyása és a szétterjedés problémája érdekellentéthez vezethet a támogató állam és a támogatott nem állami szereplő között, ami jelentősen megnehezíti az igazságosabb béke feltételeinek megállapítását.

Mi a helyzet a proxyháborúban támogatott államokkal? A belpolitika összetettségének itt nincs szerepe, feltételezve, hogy törvényes államról van szó, hiszen egyedül a legitim állam vezetői azok a politikai szereplők, akik azonosítják az állam érdekét, és meghatározzák annak céljait. Ugyanakkor a támogatott államnak ez a jellegzetessége azzal jár együtt, hogy önálló politikai érdekei vannak, amelyeknek csak egy részét (bár lényeges részét) alkotja területének a védelme és politikai életének az épsége. A támogató és a támogatott államnak az igazságos céllal azonosított érdekük mellett lesznek különböző politikai érdekei is. A támogató további érdekét magába foglalja saját összetett igazságos célja. A támogatottnak minimálisan az a további érdeke, hogy minél jobban nyerje meg a háborút a támogató segítségével, ami magába foglalja azt a részérdeket, hogy a támogató minél inkább része legyen a konfliktusnak, például szövetségesként. Ez azonban nem érdeke a támogatónak, hiszen pontosan azért vállalta a közvetett háborút, mert a direkt beavatkozást túlzónak találta. A politikai érdekkülönbség ennél azonban nagyobb is lehet, amennyiben az eredeti konfliktusnak kulturális (etnikai, vallási) alapja van. A kulturális-professzionális különbség problémájának egy változata így itt is érvényes, mivel a támogatott lényeges érdekéért (országának területéért, politikai folyamatainak befolyásmentes működéséért) küzd, amibe – az érdek súlya miatt – belecsúszhat a háborúviselési szabályok időleges figyelmen kívül hagyása. Végül, az elterjedés problémája itt talán kevésbé égető, hiszen a legitim államhatalom és a professzionális hadsereg jobban képes a fegyvereket nyomon követni és azokat begyűjteni, azonban teljesen itt sem hagyható figyelmen kívül. Összességében az mondható, hogy mivel a támogató többek között nem lényeges érdekei mentén (modern) fegyverek átadásával befolyást kíván gyakorolni egy olyan konfliktusra, amely nem érinti az ő lényeges érdekeit, ezért érdekkülönbség léphet fel a támogató és a lényeges érdekeit védő támogatott között.

Miként lehet elszámolni ezzel a problémával az igazságos proxyháború elméletén belül? Az érdekellentét problémája egyes szerzők szerint vagy súlyos arányossági problémát vet fel, vagy csupán morális veszélyként értékelhető. Az első esetben a lehetséges érdekellentét következménye, hogy a proxyháború csak egyetlen igazságos céllal, az emberi jogsértés elhárításaként vívható. A másodikban pedig éppen ellenkezőleg, annak közvetlen módon nincs hatása az igazságos

célok listájára vagy a proxyháború igazságosságára, mivel a morális veszélynek ugyan van kockázata, de lehet kezelni. Ez a két álláspont azonban szélsőségesnek tűnik, és az igazságot valahol ezen két álláspont között kell keresni. Amíg ugyanis az igazságos célok listájának szűkítése az önvédő (és másvédő) háború kihagyásával túlságosan erős reakciónak tűnik a felvetett problémára, addig az érdeellentétet és a kapcsolódó problémákat csupán veszélynek nevezni túlságosan gyenge reakciónak.

A problémát az igazságosabb békére való törekvés szabályának segítségével tudjuk beszámolni az igazságos háború elméletébe. Ez a szabály ugyan alapvetően a háború lezárásának szabálya, azonban összekapcsolható a háborúindítással és a háborúviseléssel is. Ez azért lényeges, mert mint láttuk, az érdeellentét problémája is összekapcsolódik a háború mindhárom időszakával. Ennek értelmében az mondható, hogy bár proxyháború indítható és a közvetett támogatás megadható mind az önvédelmi (és másvédelmi) háborúban, mind az emberi jogsértéssel szembeni fellépés esetén, azonban csak akkor, ha a konfliktus előreláthatóan igazságosabb békével zárható le, mint amilyen béke azt megelőzte. Nyilván nem minden esetben megvalósítható feladat a háború elején annak az előre látása, hogy lehet-e majd igazságosabb békét létrehozni. Van azonban legalább egy olyan tényező, amely erősen megnehezíti az igazságosabb béke létrehozását. Ez a konfliktus kulturális (etnikai, vallási) jellege, amely miatt egy konfliktus legtöbb lezárása magában hordozza az újraéledés lehetőségét. Így az igazságosabb béke létrehozásának szabálya felől nézve a proxyháborút, az nem lehet igazságos, ha a támogató kulturálisan megalapozott konfliktusba avatkozik be.

Irodalomjegyzék

Felhasznált irodalom

- DEUTSCH, Karl W. (1964): External Involvement in Internal War. In ECKSTEIN, Harry (szerk.): *Internal War, Problems and Approaches*. New York: Free Press of Glencoe, 100–110.
- GROH, Tyron L. (2019): *Proxy War*. Stanford: Stanford University Press. Online: <https://doi.org/10.2307/j.ctvqsdq0k>
- MUMFORD, Andrew (2013): Proxy Warfare and the Future of Conflict. *RUSI Journal*, 158(2), 40–46. Online: <https://doi.org/10.1080/03071847.2013.787733>

- PATTISON, James (2015): The Ethics of Arming Rebels. *Ethics and International Affairs*, 29(4), 455–471. Online: <https://doi.org/10.1017/S089267941500043X>
- PFIAFF, Tony (2017): Proxy War Ethics. *Journal of National Security Law and Policy*, 9(2), 305–353.

Ajánlott irodalom

- EMBER István (2022): A proxyháborúk evolúciója. *Honvédségi Szemle*, 150(1), 35–46.
Online: <https://doi.org/10.35926/HSZ.2022.1.3>

Alapfogalmak

1. a proxyháború típusai a változó nemzetközi viszonyok között
2. a proxyháború előnyei és hátrányai
3. a proxyháború összetett fogalma
4. a proxyháború igazságos célja
5. a proxyháború indításának egyéb szabályai
6. a proxyháború viselésének szabálya
7. a proxyháború lezárásának szabályai

Katonai erények

Vákát

A bátorság a 21. században

Az erények az emberi személyiség pozitív értékű, lehetséges jegyei. Az erények által az emberek hajlamosak az emberi élet valamely területén erkölcsi szempontból ideális módon viselkedni, azaz az emberi élet valamilyen erkölcsi szempontból fontos célját – egy erkölcsi jót – elérni. A háborúk vívásában és a győzelem kiharcolásában jelentőséggel rendelkező erények a katonai erények. A bátorság, a becsület és a hűség a múltbeli háborúk vívásában kiemelkedő szerepet játszott katonai erények példája. A kortárs katonai élet olyan jelenségei, mint a humanitárius beavatkozás, a békefenntartás, a félig autonóm fegyverrendszerek alkalmazása vagy a katonai magáncégek (zsoldos katonák) szerződtetése, azonban azt jelzik, hogy a hagyományosnak tekintett katonai erények átalakulóban vannak. Ezen jelenségek miatt ugyanis a kortárs katonai cselekmények egy részében nincs szerepe a hagyományos értelemben vett bátor viselkedésnek (békefenntartás és félig autonóm fegyverrendszerek alkalmazása) vagy hűségnek (humanitárius beavatkozás és katonai magáncégek [zsoldos katonák] szerződtetése). Ez a fejezet arra a kérdésre összpontosít, hogy vajon szükség van-e bátorságra a félig autonóm fegyverrendszerek vezérléséhez.

Katonai hivatás és erények

A bátorságot, a becsületet és a hűséget a háborúk megvívásában és a győzelem kiharcolásában a múltban mindig alapvető jelentőségű erénynek tartották. Manapság azt mondhatjuk, hogy ezek az erények a katonai hivatás gyakorlásának alapvető erkölcsi feltételei közé tartoznak, azaz a katonai hivatást gyakorlóktól elvárt, hogy valamilyen mértékben rendelkezzenek ezekkel az erényekkel. Kicsit erősebben fogalmazva azt mondhatjuk, hogy az a személy, aki nem rendelkezik valamilyen mértékben a bátorsággal, a becsülettel és a hűséggel, erkölcsi értelemben véve nem lehet katona. Még szélsőségesebben fogalmazva arra a következtetésre juthatunk, hogy amennyiben valamilyen oknál fogva nem lehetséges ezeknek az erényeknek a gyakorlása, akkor erkölcsi értelemben senki sem lehet a katonai hivatás gyakorlója, azaz maga a katonai hivatás sem lehetséges.

Ez a következtetés elsöre igen nagy ívűnek és túl sokat állítónak tűnik, ezért fontoljuk meg röviden a hűség példáját! A katonai hivatás gyakorlójától mindig is elvárt volt, hogy hű legyen hazájához. Amennyiben nem volt hű, akkor árulást

követett el, amivel kétféle következményt idézett elő. Ha árulásakor valamilyen fontos szerepet töltött be a hadseregben, akkor ő azt a szerepet tovább nem tudta ellátni, ezért a hadsereg veszített hatékonyságából. Ha például a csatát megelőzően a katonák egy része hirtelen átállt az ellenséghez, akkor ők olyan árulást követtek el, amellyel meggyengítették hadseregüket. Ha pedig a csatát megelőzően az egész hadsereg állt át az ellenség oldalára, akkor tetteivel befolyásolta az egész háború menetét. Az árulás első következménye ezért harcászati és hadászati jellegű. Az ellenséghez való átállás harcászati és hadászati jellegű következménye akkor is fennáll, ha a csatában vagy a háborúban a kérdéses szerepet nem a katonai hivatás gyakorlói, hanem mondjuk fegyvert fogó civil személyek látják el. A csatát és a háborút éppúgy befolyásolja a katonák árulása, mint a fegyvert fogó civil személyek árulása.

A katonai hivatást betöltő katonák árulásának azonban van egy másik következménye is. Az árulást elkövető katonai személyek arról tesznek tanúbizonyságot, hogy nem rendelkeznek a hűség erényével, és mint ilyenek nem lehetnek a katonai hivatás gyakorlói sem; és nem csupán az elárult oldalon, hanem a másik oldalon sem, ahová átálltak, mert tettük megítélésében szerepet kap az az elv, hogy „aki egyszer árulást követett el, az máskor is hajlamos rá”. Az árulók erkölcsi értelemben kilépnek a katonai hivatásból. A kilépést bizonyítja, hogy esetleges elfogásukat követően (vagy távollétükben) a hadbíróság formálisan is kizárja őket a katonaságból. A fegyveres civilek esetében nincs hasonló következmény az átállásnak.

Például az 1848–1849-es magyar szabadságharcot követően a harcot folytató főtiszteket a császár elárulásáért, felségárulásért végezték ki. Pár évvel később az 1855-ös osztrák katonai büntető törvénykönyv az árulást – a kifejezés használata nélkül – olyan szökésként határozta meg, amellyel a szökevény „az ellenségnél hadi szolgálatba lép”. A törvénykönyv szerint az ilyen szökevény halállal büntetendő; a halálbüntetés magában foglalja a tisztségtől való megfosztást is, amely „a tiszteknek vagy tisztviselőknek állásuktól, katonai tiszteletbeli rendfokozatuktól vagy hivatali jellegüktől oly módon való megfosztásában áll, hogy ez által az illető egyszersmind az állami szolgálatnak vagy katonai rendfokozatnak újbóli elnyerhetésére képtelenné válik”.

A fentiek alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy mivel az árulásért, azaz a hűség erényének hiányaért valaki elveszti a katonai hivatásban betöltött helyét, így az olyan alapvető katonai erény, mint a hűség, szükséges feltételét képezi annak, hogy valaki a katonai hivatás gyakorlója legyen. Ennek a következtetésnek az alapján azonban tovább is mehetünk, mert a fentiek alapján az is

kijelenthető, hogy amennyiben valamilyen gyakorlati vagy elvi oknál fogva nem lehetséges az olyan alapvető katonai erények gyakorlása, mint a hűség, akkor erkölcsi szempontból maga a katonai hivatás intézménye is lehetetlenné válik.

Például amennyiben a hadsereg kizárólag zsoldos katonákból áll, akkor ebben a hadseregben gyakorlatilag nem lehetséges a hűség, mert a zsoldosok olyan harcolók, akik ugyan képesek szakértelemmel harcolni a csatákban és a háborúkban, azonban alapvetően pénzért harcolnak, és nem valamilyen közösségért és hazáért. A zsoldos katonák hiába harcolnak a háborúban éppen olyan szakértelemmel, mint a hivatásos katonák, nem gyakorolják a katonai hivatást. A hűség így szükséges feltétele a katonai hivatásnak.

A hűség erényének példája alapján az alábbiakban megvizsgálom, hogy vajon a bátorság idejétmúlt erény-e a kortárs, félig autonóm fegyverrendszereket alkalmazó hadseregben. Amennyiben esetleg a félig autonóm fegyverrendszereket alkalmazó hadseregnek nincs szüksége a bátorság erényére, akkor az ilyen hadsereg és a katonai hivatás viszonya is újragondolásra szorul.

A bátorság régen és ma

A bátorság típusai és a katonai bátorság hagyományos formája: a vitézség

A bátorság erénye nem csupán a katonai hivatás szempontjából jelentős, hanem az emberi élet más területein is fontos. A bátorság általános típusa, amelyet általános bátorságnak fogok nevezni, a kezdeményezőképeség, amely minden emberi viselkedés szempontjából több-kevesebb jelentőséggel rendelkezik. Az általános bátorsággal kezdeményezett cselekvések egyrészt az öntudatlan viselkedéssel képeznek kontrasztot, amilyen például a reflexszerű viselkedés vagy az ösztönös viselkedés. Ezeknél a viselkedéseknél a személyiség jellemzőinek nincs szerepük, hanem a szokások vagy az ösztönök irányítják a tevékenységet. Az általános bátorság, a kezdeményezőképeség másrészt a lustasággal áll szemben, amely ugyan a személyiség jellemzője, azonban a személyiség negatív jellemzője, amelynek gyakorlása valamilyen erkölcsi rosszat okoz, vagy a klasszikus megfogalmazás szerint vétekhez vezet. Ezzel szemben a bátorság minden formája erény, azaz a személyiség pozitív jellemzője, amelynek gyakorlása valamilyen erkölcsi jót eredményez.

Az emberi cselekvések egy része azonban nem csupán kezdeményezőképeséget igényel, hanem a bátorságnak valamilyen egyedi formáját is. Az egyedi

bátorság egyik formája a szellemi bátorság, amely azontúl, hogy kezdeményező-képesség, a szellemi kétellyel szembeni kezdeményező-képesség is. Az átgondolandó információkn alapuló döntések meghozatala sok esetben igényel szellemi bátorságot. A szellemi bátorság legfontosabb területe a modern tudományos kutatás. Az elméleti jellegű modern tudományos tevékenységet végző kutatók számára fontos módszer, hogy a felvetett kérdésekre mások vagy maguk által javasolt válaszokhoz kétellyel közeledjenek, azaz hogy a válaszokat ne spontán módon fogadják el, hanem megvizsgálva azok helyességét. A kételkedés során a legritkább esetben fordul elő az, hogy a kételkedés magától kimerül, és a fennmaradó válaszok maguktól helyesnek bizonyulnak, csupán azért, mert fennmaradtak.

René Descartes (1595–1650), a modern filozófia egyik jelentős alakjának elmélete fontos kivétel. Descartes problémája az volt, hogy miképp lehet bizonyítani az olyan tudás lehetőségét, amelyben nem lehet kételkedni. Úgy vélte, hogy mindenféle kijelentés igazságában lehet kételkedni, csak annak a kijelentésnek az igazságában nem, hogy „létezik egy olyan lény, aki kételkedik”. Descartes pontosan azért tudhatta azt, hogy bizonyosan létezik az a lény, aki kételkedik, mert éppen az ő kételkedése volt képes nagy hatékonysággal lerombolni a legtöbb kijelentés bizonyosságát. Descartes gondolatmenete azonban a kivételek közé tartozik, és a tudományos kérdések megválaszolásához a legtöbb esetben olyan bátorságra van szükség, amely ellenáll a kételkedés folytatásának.

Az egyedi bátorság második típusa a morális bátorság (vagy lelkierő). A morális bátorság az a kezdeményező-képesség, amely egy dolog melletti kitartásban jelentkezik. Amikor a morálisan bátor ember kitart valami mellett, akkor kezdeményező-képességét azokkal a dolgokkal szemben érvényesíti, amelyek veszélyeztetik azt a valamit, ami mellett kitart. Például Cicero (Kr. e. 106–43) szerint az embereknek csak az erkölcsi jó és a tisztességet szabad kívánniuk és csodálniuk, ezért ellen kell állniuk az ezekhez képest külső dolgoknak. Így nem alázkodhatnak meg más emberek előtt, és nem roppanhatnak össze sem a lelki veszélytől, sem a sors által kiszabott terhek alatt. A morális bátorság egy mindennapi példája a meghozott döntés mellett való kitartás és azoknak a „zavaró” meggyőződéseknek az elnyomása, amelyek veszélyeztetik a döntést. A bátorságnak ezt a formáját azért nevezzük morális bátorságnak, mert a morális képességhez, az akarathoz kapcsolódik. Az akarat segítségével képes a morálisan bátor ember kitartani az erkölcsi jó, a tisztesség vagy a döntés mellett, illetve ellenállni az azokat veszélyeztető tényezőknek.

Végül az egyedi bátorság harmadik formája a kezdeményezőképesség mellett a fizikai szempontból veszélyes helyzet leküzdésének képességét foglalja magában. A veszélyes helyzet veszélyességével sok esetben félelmet kelt az emberben, ezért a veszélyes helyzetben való emberi cselekvés csak azzal az egyedi bátorsággal lehetséges, amely képes kezelni vagy a veszélyes helyzetet, vagy az abból eredő félelmet. Arisztotelész (Kr. e. 384–322) szerint a veszélyes helyzetet és a félelmet kezelő bátorság paradigmája a katonai bátorság, mert a katonai bátorság a háborúban mutatkozik meg, amely a legnagyobb veszély, és amely azonnali halállal fenyeget. A katonai bátorságot igénylő helyzetekre így az a jellemző, hogy fizikai értelemben nagyon veszélyesek, azaz súlyosan veszélyeztetik a kérdéses helyzetben lévő ember testi épségét és életét. A katonai bátorságot más néven vitézségnek nevezzük.

A vitézség jelenkori hasznavehetetlensége

A vitézségnek óriási jelentősége volt a gyakorlatban a hadtörténelem során és az elméletben a múlt hadtudományi szerzői körében. Talán el sem tudnánk képzelni a múlt kisebb és nagyobb csatáit anélkül, hogy ne tulajdonítanánk vitézséget a csatákban harcoló katonáknak. Vannak természetesen híresebb helytállások is, mint például a spártai katonák küzdelme a thermopülai csatában Kr. e. 480-ban, a Hadik András vezette könnyűlovasság portyázása Berlinnél 1757-ben vagy a brit könnyűlovasság támadása Balaklavanál 1854-ben. Továbbá olyan jelentős hadtudományi szerzők építették hadviselésről kialakított elképzeléseiket a vitézségre, mint Vegetius (4–5. század), aki szerint az „ütközetben ugyanis nem annyira a tömegnek, mint a vitézségnek van haszna”, vagy Zrínyi Miklós (1620–1664), aki szerint „bátor [...] legyen a kapitány; – bátorsággal, mert nagy dolgokat vesz a maga eleiben, melyeket a félelem egyébiránt elbontana”.

Manapság azonban többen érvelnek amellett, hogy a hadsereget alkotó emberek tetteit már nem az erények vezetik, így nem vagy csak valamilyen nagyon tág értelemben lehet őket bátornak és ezzel katonának nevezni. A gondolatmenet szerint ugyanis a hadsereg tagjai jelenleg részben, de a jövőre nézve egyre növekvő mértékben a magas technológia által működtetett eszközöket – félig autonóm fegyverrendszereket, drónokat – messze a hátszóról, a harctértől sok ezer kilométerről vezérlő emberek. A drónokat vezérlő emberek által meghozott döntések és az általuk végrehajtott cselekvések azonban jelentősen különböznek a harctéren harcoló emberek döntéseitől és cselekvéseitől. A harctéren

harcoló katonáknak ugyanis az életüket fizikailag veszélyeztető helyzetben kell döntéseket hozniuk és cselekedniük. A fizikailag veszélyes helyzet az emberekben félelmet kelt, amelyet kezelni kell a döntéshozatal és a megfelelő cselekvés érdekében. A félelem kezelésének eszköze a vitézség. A harctéren harcoló katonáktól így elvárható a vitézség. A drónokat vezérlő emberek helyzete ettől jelentősen különbözik. Ők nincsenek fizikailag veszélyes helyzetben, így döntéseiket és cselekvéseiket sem gátolja a fizikailag veszélyes helyzet okozta félelem. Következésképpen a drónokat vezérlő embereknek nincs szükségük a vitézség erényére. Ha azonban a vitézség erénye szükséges ahhoz, hogy valaki a katonai hivatást gyakorolhassa, akkor a drónokat vezérlő emberek nem gyakorolják a katonai hivatást.

A vitézség lehetséges, jövőbeli jelentősége

A haditechnikai fejlődés már több esetben is felszínre hozta azt az elképzelést, hogy a közelharcot nem folytató katonák híján vannak a vitézségnek, és valójában nem is katonák. Az ókorban Platón (Kr. e. 427–347) is így jeleníti meg a korban elfogadott véleményt *Lakhész* című dialógusában: „Szókratész: No és azt, akinek a lovascsatában tanúsított állhatatossága a lovasküzdelem tudományával párosul, kevésbé tartod bátornak, mint azt, aki nem rendelkezik a tudománnyal? Lakhész: Igen ez a véleményem. Szókratész: Hát a parittyást, az íjászt meg akinek egyéb hadi mesterséggel párosul az állhatatossága? Lakhész: Róluk is ezt gondolom.” A parittyások és az íjászok elítélésének indoka, hogy szakértelemmel rendelkeznek, tudják, hogy mit kell csinálni, így ebben az értelemben nincsenek kitéve a veszélynek, és ezért nincs szükségük a bátorságra, és nem is bátrak.

A kora újkorban, a még megmaradt lovagság és a fejlődésnek indult kézi tűzfegyverek korában ismét találkozunk ezzel a gondolattal. Ludovico Ariosto (1474–1533) a következőképpen ábrázolta a lovag és a kézi tűzfegyver viszonyát verses formában a 16. század első felében *Az eszeveszett Orlando* című művében. Az alábbi idézet a művének főhőse, Orlando lovag és Cimosco király küzdelmét követő események egy részét mutatja be. A küzdelemben Orlando a hagyományos lovagi fegyverekkel harcolt, ezzel szemben Cimosco arkebúzzal is. Az idézet azt írja le, hogy Orlando győzelmét követően miért kíván megszabadulni az arkebúztól.

„88. [...]

A sok-sok kincs közül elvinni nem kért
magamagának ő más semmi zsákmányt,
csak a szörnyefegyvert, melynek tudomása
szerint villámszerű minden hatása.

89. Nem azért vitte el magával onnan,
hogy ő maga használja védelemhez;
úgy vélte, hogy hitványságra vall valóban,
ha ki csatát ilyen előnnyel elkezd,
hanem hogy végre odavesse, honnan
belőle senkinek ártalma nem lesz.

Magával vitte a port, a golyót és
ami vele volt, minden alkotórészt.

90. Ezért, mikor úgy látta, hogy a parttól
távolra a nyílt mélytengerre ért föl,
ahol jelként se jobb felől, se balról
nem látszott semmi már a partvidékből,
kihozta: „– Hogy soha lovag – szolt –,
virtust belőled és erőt tiédből

ne vegyen s azzal, ami bátrak éke,
hitvány ne hengegessen, vessz a mélybe!

91. Förtelmes, undok gépezet, te átok,
melyet a Tartarosz pokoli táján
szerkesztett Belzebub maga, világot
pusztítani való, gonosz találmány,
süllyesztlek vissza, le a föld alá!” – szolt,
s lelökte, ahová való, a gyártmányt.”

A 91. versszak egy másik fordításban így szól:

„91. Szolt vevén a fegyvert
Hogy a te segélyed
Ne tegye bajnökká aki gyáva lélek
Hőst le ne verhessen aki vitéztelen
Utálatos jószág maradj te ideleenn.”

Az arkebúz megsemmisítésének az az indoka, hogy a fegyver hatékony, talán
túlságosan is hatékony a lovagokkal szemben. A túlzott hatékonyság abban rej-
lik, hogy az arkebúz használója a lovagokkal szemben nincs kitéve veszélynek,
hiszen a lovagokat távolról képes lelőni, így a lovagok nem képesek elérni őt.
Az arkebúz ezért a gyáva ember fegyvereként jelenik meg a lovagi gondolko-
dásban, amellyel a gyáva képes győzedelmeskedni a vitéz lovagon.

A drónokat a háttérből vezérlő katonák helyzete bizonyos tekintetben csu-
pán abban különbözik a korai lövészekétől, hogy távolabb vannak a harctértől,

mint a lövészek. Más, fontosabb tekintetben azonban nagyon is hasonlít a korai lövészek helyzetére, tudniillik hogy mindkét esetben azért lehet megtagadni a vitézi minősítést a távolható fegyverrel küzdőktől, mert harceljárásuknak nem velejárója az ellenség jelentette közvetlen veszély.

Az arkebúzt használó lövészekről azonban csak addig lehetett megtagadni a vitézi minősítést, amíg a harc már az ő számukra is veszélyes vállalkozássá nem vált. Erre nem is kellett sokat várni, mivel amennyiben a lovasság kellően gyors ütemben tette meg a közte és az arkebúzosok között fennálló távolságot, akkor a lövészek nem tudtak utántölteni, és kiszolgáltatottá váltak a lovassági támadásnak. A hadtudomány fejlődése azonban a lövészfegyvernem jelentőségének elismerésével reagált a kialakult veszélyhelyzetre. Ezt a véleményt tükrözi Niccolò Machiavelli (1469–1527) harcrendről és kiképzésről alkotott elképzelésének néhány eleme *A háború művészete* című művéből:

„A gyalogosoknak védelmükre vasmellényük és támadásra egy kilenc rőf hosszú lándzsájuk van, amit pikának hívnak [...] Néhányan a pika helyett alabárdot viselnek [...] közöttük arkebüzösök állnak, akik tüzelésükkel ugyanazt a szolgálatot teszik, amit régebben a parittyások és a számszerijások [...] És eme fegyver [ti. a pika – B. M.] képességénél fogva, valamint az elmondott módszerek révén, akkor bátorságot szereztek a németek, hogy tizenöt- vagy húszezer közülük megtámadhat bármely nagyszámú lovasságot, [...] Cosimo: Manapság milyen gyakorlatokat végeztetnél embereiddel? Fabrizio: Elegendők azok, amiket elmondtam; vagyis futni, vívni, gyakorlatoztatni a számszerijjal és az íjjal, amihez hozzáteszem az arkebüz nevű, új, és amint tudjátok, szükséges fegyvert. Én ezekhez a gyakorlatokhoz szoktatnám államom egész ifjúságát [...]”

Az Ariostóhoz hasonlóan a 16. század első felében alkotó Machiavelli számára az arkebúz szintén a hatékony (szükséges) fegyver a lovagi harcmóddal szemben (együtt a pikával és az alabárdal), azonban számára a hatékonyság már nem a gyávasággal párosul, hanem a bátorsággal. A 16. században a nehézsúlyosság hatékonysága nem kizárólag a fegyvertípuson alapult, hanem a fegyvertípusoknak a gyalogság szigorú harcrendjében alkotott kombinációján. Machiavelli szerint:

„A jó hadsereghez [...] arra is szükség van, hogy megtanuljanak hadrendbe felállni, engedelmeskedni a hadvezér minden szavának és kürtjelének; hogy állva, hátrálva, előre nyomulva és harcolva és menetelve is megtartsák a hadrendeket, mert enélkül a legelkesimeretesebb buzgalommal betartott és kivitelezett fegyelem nélkül soha nem valósult meg a jó hadsereg. S a szilaj és rendbontó emberek kétségtelenül sokkal gyöngébbek, mint a félénk, ám rendtartó emberek, hiszen a rend elűzi az emberekből a félelmet, a rendbontás pedig elsilányítja a szilajságot.”

Ebben a passzusban Machiavelli arra a változásra hívta fel a figyelmet, amely során a kora újkori háborúban a sok esetben rögtönzésen alapuló lovagi hadviselés átadta helyét a szigorú harcrendhez kötött nehézgyalogos hadviselésnek. Ezzel a változással párhuzamosan a lovagi hadviselésre jellemző bátorságot (szilajság) felváltotta a szervezett nehézgyalogos hadviselésre jellemző bátorság (fegyelem és engedelmesség).

A kora újkorban a hadviselésben lezajló változás így kihatott arra is, hogy kit lehetett bátornak tekinteni. A bátorság fogalmában ugyan történt változás, azonban az nem volt akkora, ami miatt ne lehetne mind a lovagi, mind a nehézgyalogos bátorságot vitézségnek nevezni. A vitézség két, kora újkori típusa közötti alapvető különbség abban ragadható meg, hogy amíg a lovagi bátorsággal csak kevés ember rendelkezik, mivel az az örökölt és a felnövekvés során elsajátított viselkedésmintákból ered, addig a nehézgyalogos bátorsága több ember sajátja, mivel az a kiképzéssel bármikor elsajátítható tudáson és szokáson alapszik.

A bátorság fogalmának kora újkori változása alapján arra lehet következtetni, hogy a drónokat vezérlő katonai személyzettől is csak addig lehet megtagadni a bátor minősítést, amíg tagjainak élete is veszélybe nem kerül az ellenséges támadások következtében. Ebben az esetben a katonai személyzet bátorsága a vitézség alternatív formája lesz.

Jelen pillanatban azonban még nem látszik, hogy miként is kerülhet veszélybe a drónokat a harctértől akár több ezer kilométerről vezérlő személyzet. Amíg a drónok elleni védekezés hatékonyabb a drónok zavarásával, lelövésével vagy földre kényszerítése által, mint az őket vezérlő személyzet támadása, addig nem is lesz szükség arra, hogy a drónokat vezérlő személyzetet támadják. Ugyanakkor talán előfordulhat, hogy akár a kiberhadviselés során, akár a dróntechnika fejlődése révén olyan helyzet alakul ki, amelyben a drónokkal szembeni védekezés egyszerűbb formája már a vezérlő személyzet elleni támadás lesz. Ennek a változásnak az lenne a következménye, hogy a vezérlő személyzet számára fizikai szempontból veszélyessé válna a drónok bevetésére támaszkodó harceljárás. A veszélyes helyzet félelmet idézne elő a személyzetben, amelynek kezeléséhez vitézségre lenne szükség.

Addig azonban, amíg ilyen veszély nem áll fenn, azaz a drónokat vezérlő katonai személyzetnek nem tulajdoníthatunk vitézi bátorságot, továbbra is válaszra vár az a kérdés, hogy „lehet-e katonai bátorságot tulajdonítani a drónokat a harctértől akár több ezer kilométerről vezérlő katonai személyzetnek, vagy nem”.

A bátorság megváltozott formája: ítéletalkotási képesség és határozottság

A hadviselés kortárs átalakulása nem csupán az automatizált fegyverek előtérbe kerülését hozta el. A drónok mellett a kortárs hadviselés jellegzetes formái közé tartozik a kiberháború is, ahol talán még nehezebb megtalálni a bátorság jelentőségét, mint a drónok vezérlésénél, illetve a speciálisan kiképzett egységek alkalmazása és a békefenntartás is. Utóbbi feladatkörökben a katonák szintén nem a hagyományos harctéri vitézek, hanem viselkedésüket a bátorság – most nem tárgyalt – módosult típusai jellemzik. Ezért talán a drónokat vezérlő katonai személyzet esetében is arra kell gondolnunk, hogy munkájukra a bátorság egy megváltozott típusa jellemző, és nem a bátorság hiánya.

Ezt az elképzelést támasztja alá az a tény is, hogy a harctértől, azaz az akár testi érintkezéssel is járó küzdelemtől való térbeli távolság – adott esetben radikális – növekedése önmagában nem szükségképpen jár együtt a bátorság eltűnésével, hanem csupán megváltozásával, ahogyan az megfigyelhető a katonai vezetés átalakulásával is. A korai fegyveres konfliktusokban a katonai vezetők embereik előtt haladva személyesen vették fel a harcot az ellenséggel, ezzel szó szerint vezették embereiket. Ezt követően a katonai vezetők már nem annyira embereik vezetésére törekedtek, hanem sokkal inkább egységeik irányítására. Ezért közvetlenül csapataik mögött foglaltak helyet, ahonnan küldöncök útján képesek voltak akarataikat parancsok formájában eljuttatni a csapatokhoz. Végül, a magasabb rangú katonai vezetők egészen a háttérbe, a frontvonalak mögé kerültek, ahonnan parancsok helyett csak a célokat általánosságban kijelölő direktívákat adtak ki, amelyeket aztán alárendeltjeik valósítottak meg saját belátásuk szerint. Mondhatjuk azt, hogy az átalakulás során a katonai vezetők bátorsága elenyészett? Úgy vélem, hogy nem.

Carl von Clausewitz (1780–1831) a katonai vezetők bátorságát a katonai ítélőképesség és a határozottság erényében azonosította. Clausewitz a bátorság kétféle alaptípusát különböztette meg, a személyes bátorságot és a felelősségvállaláson alapuló bátorságot. A személyes bátorság többek között két, a kora újkorban is jelen lévő bátorságtípust foglal magában, amelyeket Machiavelli szilajságnak, illetve fegyelemnek és engedelmességnek nevezett, és amelyeket Clausewitz halálmegvetésnek és megszokásnak hívott.

Clausewitz a személyes bátorság mellett fontosnak tartotta a felelősségvállalás bátorságát és annak két – a katonai vezetők számára fontos – típusát, a katonai ítélőképességet és a határozottságot. A katonai ítélőképesség a gyors és helyes döntés és elhatározás képessége. Mivel a háborúra alapvetően a surlódások, azaz

a veszély okozta félelem, a testi fáradalmak, a félinformációk és torz hírek okozta bizonytalanság, illetve a véletlen jellemző, ezért a gyors és helyes döntés képességének kiemelkedő jelentősége van a háborús helyzetben. Magának az elhatározásnak a meghozásával a háborús helyzetre jellemző súrlódások azonban nem szűnnek meg, hanem továbbra is kihívásként jelentkeznek a meghozott döntéssel szemben. Ezen kihívás elhárítása végett van szükség a határozottságra, amely annak a képessége, hogy valaki csak elégséges indok alapján változtassa meg korábbi elhatározását, anélkül azonban ne.

Érdemes felfigyelni arra, hogy a katonai ítélőképesség értelmében vett bátorság rokon egy korábban tárgyalt egyedi bátorságtípussal, a szellemi bátorsággal. Ahogyan a szellemi bátorság a kétellyel szemben való elhatározásra jutás képessége, úgy a katonai ítélőképesség a súrlódások ellenében való elhatározásra jutás képessége; vagy pontosabban fogalmazva a szellemi bátorság egyik példája az elméleti jellegű modern tudományokban a tudósok elhatározási képessége a munkájukhoz szükséges kétellyel szemben, a másik példája pedig a katonatiszteknek a súrlódással szembeni elhatározáshoz és döntéshez szükséges képessége.

A határozottság részben a korábban tárgyalt morális bátorság egy formája, mivel alapvetően a korábban hozott döntés mellett való kitartást foglalja magában, és általa a katonai vezető a döntést veszélyeztető megfontolásoknak áll ellen. Ugyanakkor Clausewitz számára a határozottság egyben a szellemi bátorság egy formája is, mivel a korábbi döntés melletti kitartás és a döntést veszélyeztető megfontolásoknak való ellenállás mellett annak az eldöntését is magában foglalja, hogy melyek azok a megfontolások, amelyeknek a korábbi döntés melletti kitartás végett ellen kell állni, és melyek azok, amelyekre tekintettel a korábbi döntést meg kell változtatni. A korábbi döntés érvényességéről hozott döntés meghozásában természetesen ismét a súrlódásokat kell legyőznie a katonai vezetőnek. Így a clausewitzi határozottság lényegében nem különbözik a gyors és helyes döntés meghozatalának képességétől.

A katonai vezetők ítélőképessége és határozottsága olyan bátorság, amely jelentősen különbözik a vitézi bátorságtól, és amelynek nagy jelentősége van a harctértől messze, akár több ezer kilométerre meghozott döntésekben. Sőt! A harctértől való nagyobb távolság csak tovább növeli az ítélőképesség és a határozottság fontosságát, mivel a távolság növekedésével egyre több az elhatározást befolyásoló súrlódás és így az elhatározást gátló tényező.

Úgy vélem, hogy a drónokat vezérlő katonai személyzet bátorsága értelmezhető részben a tisztí bátorság modellje alapján. A drónokat vezérlő személyzet

tevékenysége ugyanis részben a dróntámadások célpontjainak kijelöléséből áll, illetve az ilyen ítélet mellett való kitarásból. A dróntámadások által érintett személyek kijelölésénél részben annak eldöntéséről van szó, hogy megfelelően azonosított-e az ellenséges személy, aki a támadás kijelölt célpontja, és nem csupán egy rá valamilyen szempontból hasonlító személyt fenyeget a támadás.

A drónokat vezérlő katonai személyzet döntéseiben azonban ezentúl annak a megítélésnek is fontos szerepe van, hogy milyen más, nem ellenséges személyek tartózkodnak a dróntámadás hatókörén belül. Ezért a támadás megkezdése előtt nem csupán az a fontos, hogy megvan-e a keresett személy, hanem az is, hogy az adott helyzetben milyen mértékű lesz a „járulékos kár”.

A katonai személyzetnek ez az utóbbi döntése olyan morális dimenziót – morális felelősséget – hordoz, amely sajátja a célszemély azonosítására irányuló döntésnek is. Amíg ugyanis a megfelelő „járulékos kár”-ról hozott elhatározásnak azért van jelentősége, hogy ne haljon meg túl – azaz aránytalanul – sok ártatlan személy a támadásban, addig a célszemély azonosítása azért fontos, hogy ne egy ártatlan személy haljon meg az ellenséges célszemély helyett. A dróntámadásokat vezérlő katonai személyzet döntéseinek és határozottságának ezért nagy morális jelentősége van.

A morális jelentőséget hangsúlyozza az a tény is, hogy azok a feltételek, amelyek a hagyományos harctéri helyzetben az ellenség azonosítására és az ártatlanok megkímélésére irányuló katonai döntéseket meghatározták, a harctértől távol nem adtak. A harctéri helyzetben a katonák szembesülnek az ártatlan személyekkel, akiknek a tényleges és lehetőség szerinti szenvedését a katonák emberként hajlamosak elképzelni, amelyre hajlamosak empatikus válaszütemet adni, aminek a szenvedő ember megvédése (meg nem támadása) lehet a következménye. Ez a pszichés mechanizmus erkölcsi érzelm, a másik ember szenvedése iránti empatikus képesség működése. Az empátia az önvédelmi reflex és a kiképzés következtében (általában) nem küszöböli ki a katonai cél megvalósításához szükséges emberölést, azonban sok esetben természetes módon korlátozza a katonai célhoz nem kapcsolódó, szükségtelen emberölést. A pszichés mechanizmus működése azonban gyengül, ha a katonák úgy értékelik, hogy ők érzelmi szempontból nem részei a harctéri helyzetnek. A harctértől akár több ezer kilométerről vezérelt támadás vezérlői könnyen érezhetik magukat úgy, hogy ők érzelmi szempontból nincsenek benne a harctéri helyzetben, mivel az életük nincs veszélyben.

A kérdéses pszichés mechanizmus működése nélkül azonban a katonai cél megvalósításához szükségtelen emberölés meggátolását más eszközökkel kell

biztosítani. Ilyen eszköz az igazságos háború elmélete, azon belül a „járulékos kár” meghatározására szolgáló elméletek, vagy a realizmus elmélete, amelyek az érzelmek pszichés mechanizmusa helyett az értelem mérlegelő képességére helyezik a hangsúlyt. Az elméletek alkalmazása a harctéri helyzetre jellemző morális kételynek véget vető morális ítéletet és az ítélet melletti kitartást eredményez.

Így a drónokat vezérlő katonai személyzet bátorsága nem csupán a gyors és helyes katonai döntések meghozatalában és a döntések melletti kitartásban áll, hanem a gyors és helyes morális döntések meghozatalában és a döntések melletti kitartásban is. A clausewitzi katonai vezetői bátorságmodell (a katonai szakmai felelősség vállalásának bátorsága) így csak kiegészítéssel alkalmazható a drónokat vezérlő katonai személyzet bátorságának jellemzésére, mivel a clausewitzi modellt ki kell egészíteni a modell morális megfelelőivel. A drónokat vezérlő katonai személyzet bátorsága ezért a szakmai és a morális kétely legyőzésében áll a gyors és helyes elhatározás meghozatalával, illetve az elhatározás melletti kitartásban. A bátorságnak ez az összetett formája természetesen nem csupán a drónokat vezérlő katonai személyzetre jellemző, hanem kiterjeszthető minden olyan katonára is, aki döntéseit rendszeresen (esetleg kizárólag) a harctértől nagy távolságra hozza meg.

Következtetés: gyakorolja-e a katonai hivatást a drónokat vezérlő katonai személyzet?

Az eddigiek alapján kijelenthetjük, hogy a drónokat vezérlő katonai személyzetnek szüksége van bátorságra feladata elvégzéséhez, amely a katonai szakmai és a morális kételyt legyőző gyors és helyes ítélet meghozásának, illetve az ítélet melletti kitartásnak a képessége. Arra a kérdésre azonban még nem adtunk választ, hogy vajon gyakorolja-e a katonai hivatást az ilyen módon bátor ember, azaz hogy ebben a tekintetben vajon gyakorolja-e a katonai hivatást a drónokat vezérlő katonai személyzet.

Az eddig elmondottak alapján azt kell mondanunk, hogy nem. Az egyedi bátorság típusainak – a szellemi, morális és katonai bátorságnak – a bemutatása során ugyanis a katonai bátorságot úgy mutattam be, mint amely a veszélyes helyzethez és a helyzet előidézte félelem kezeléséhez kapcsolódik. A drónokat vezérlő katonai személyzet bátorságaként bemutatott bátorság azonban inkább a szellemi bátorság és nem a katonai bátorság típusaként azonosítható. A katonai

hivatás intellektualizálódásából így a katonai hivatás megszűnésére lehetne következtetni.

Az eddig mondottak ugyan jogot adnak erre a következtetésre, azonban úgy vélem, hogy mégsem kell erre az eredményre jutnunk. Mégpedig azért nem, mert a veszélyes helyzetet és a belőle eredő félelem kezelését lehet úgy is értelmezni, hogy annak jelentősége legyen a drónokat vezérlő katonai személyzet esetében is.

A katonai hivatás központi szakmai (professzionális) eleme Samuel P. Huntington (1927–2008) szerint az erőszak kezelésének képessége. Huntington szerint ez a képesség nem pusztán az erőszak alkalmazásában áll, hanem azoknak a feltételeknek a megteremtésében, amelyek elősegítik az erőszak hatékony alkalmazását.

Az erőszak kezelése képességének azonban van egy olyan további része is, amelyet Huntington figyelmen kívül hagyott, mégpedig az a vitézség, amelyet Clausewitz megszokásnak, Machiavelli pedig fegyelemnek és engedelmességnek nevezett. A vitézség ezen típusának fontos része, hogy a katona a gyakorlatozásból eredő megszokás (tudniillik a veszélyes helyzethez való hozzászokás), illetve fegyelem és engedelmesség által képes kezelni a veszélyes helyzetet vagy az abból fakadó félelmet. Az erőszak kezelésének képessége így egyaránt magában foglalja az erőszak alkalmazásának, az erőszak szervezésének, illetve a veszélyes helyzet és a félelem kezelésének képességét.

A veszélyes helyzet és a félelem kezelésének képességére eddig úgy utaltunk, mint ami a katona számára veszélyes helyzetre vagy a katona félelemére irányul. A veszélyes helyzet és a félelem ilyen szűk értelmezésére azonban nincs okunk. Sőt! Mivel a modern katonai hivatás nem önmagában értékes vállalkozás, hanem célja a társadalom szolgálata vagy még tágabban értelmezve a civilek védelme, ezért a katonai hivatás, az erőszak kezelése összefüggésben van a társadalomban élőkkel és általában a civilekkel is. A katonai tevékenység vagy egyéb események (például természeti katasztrófa) következtében a – saját, semleges vagy ellenség oldalán álló – civilek veszélyes helyzetbe kerülhetnek, ahol a helyzet félelmet kelthet bennük. A katonai bátorság az ilyen helyzetekben nem csupán a saját veszélyes helyzet és félelem kezelésére terjed ki, hanem a civilek veszélyes helyzetének és félelmének kezelésére is. Például a természeti katasztrófák esetében a katonai segítségnyújtás nem csupán az állami erőforrások hasznos felhasználását jelenti, hanem a katonák hivatás szerinti „bevetését” is.

A drónokat vezérlő katonai személyzet tevékenysége a katasztrófák esetében nyújtott katonai segítségnyújtáshoz hasonlóan minősíthető bátornak. Mint láttuk, a katonai személyzet tevékenysége (és egyéb események) következtében

az ellenség oldalán álló civilek kerülnek veszélybe (és érezhetnek félelmet), ezért a bátorsághoz nem csupán a katonai döntéshozatali képesség és határozottság szükséges, hanem a morális döntéshozatali képesség és határozottság is. Utóbbi erények azonban azt a célt szolgálják, hogy csökkentsék a veszélyes helyzetet és a félelmet az ellenség oldalán álló civilekben. A drónokat vezérlő katonai személyzet bátorsága ezért a vitézséghez hasonlóan magában foglalja a veszélyes helyzet és a félelem kezelésének képességét, azaz nem csupán a szellemi bátorság példája, hanem a katonai bátorság és a vitézség esete is.

Természetesen fontos különbségek is vannak a harctéri vitézség és a drónokat vezérlő személyzet bátorsága között, mivel az első esetben erkölcsi megérzésről és saját veszélyes helyzetről és félelemről van szó, a második esetben azonban az értelem ítéletéről és mások veszélyes helyzetéről és félelméről. Ezek a különbségek azonban csak olyan különbségeket jelentenek, amelyekkel együtt a drónokat vezérlő személyek bátorságát még lehet katonai bátorságnak nevezni; mint ahogy a kora újkorban a szilajság, illetve a fegyelem és az engedelmesség közötti különbség sem indokolta a fegyelem és az engedelmesség kizárását a katonai bátorságból.

Végeredményben azt válaszolhatjuk a fejezet központi kérdésére, hogy a drónokat vezérlő katonai személyzet a tevékenységére jellemző bátorság tekintetében a katonai hivatást gyakorlók közé tartozik. Ugyanakkor érdemes felfigyelni arra a következményre is, hogy a katonai bátorság (és vélhetően a többi katonai erény) átalakulásának következtében a katonai hivatás fogalma is újrafogalmazásra szorul.

Irodalomjegyzék

Felhasznált irodalom

- ARIOSTO, Ludovico (1994): *Az eszeveszett Orlando*. Ford. Simon Gyula. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- MACHIAVELLI, Niccolo (1978): A háború művészete. In *Niccolo Machavelli művei*. I. kötet. Budapest: Európa, 443–624.
- RÁZSÓ Gyula: A hadtudomány fejlődése a feudalizmus időszakában. In *A hadművészet középkori és újkori klasszikusai*. Budapest: Zrínyi, 24.
- SPARROW, Robert (2013): War without Virtue? In STRAWSER, Bradley Jay (szerk.): *Killing by Remote Control*. Oxford – New York: Oxford University Press, 84–105.

VALOR, Shannon (2013): The Future of Military Virtue: Autonomous Systems and the Moral Deskillling of the Military. In PODINS, Karlis – STINISSEN, Jan – MAYBAUM, Markus (szerk.): *5th International Conference on Cyber Conflict*. Tallinn: NATO CCD COE Publications, 471–486.

VON CLAUSEWITZ, Carl (1961): *A háborúról*. I. kötet. Budapest: Zrínyi.

Ajánlott irodalom

BODA Mihály (2021): *Katonai erények*. Budapest: Ludovika.

BODA Mihály (2023): *A katonai erények története*. Budapest: Ludovika.

Alapfogalmak

1. a bátorság általános és egyedi típusai
2. szellemi, morális és katonai bátorság
3. a vitézség története
4. katonai vezetői bátorság
5. drónpilótai bátorság

Nyomdai kivitelezés: Pátria Nyomda Zrt.
Felelős vezető: Orgován Katalin vezérigazgató

Minden hadsereg számára kiemelten fontos a tisztek képzése, a vezetői döntéshozatal és azon belül a katonai etika oktatása. Ez a tankönyv ehhez a képzéshez járul hozzá. Célja a jövő katonai vezetőinek segítése abban, hogy alaposan felkészülve az előttük álló morális és erkölcsi kihívásokra felelős döntéseket hozzanak pályafutásuk során, ezzel is biztosítva a haderő erkölcsi erejét és hatékonyságát.

A kötet átfogó ismereteket nyújt a katonai viselkedés olyan klasszikus és aktuális etikai kérdéseiről, mint a katonai hivatás története és kortárs formájának morális és erkölcsi tartalma, az igazságos háború elméletének története, illetve a kortárs katonai erények. Emellett, mivel bizonyos etikai kérdések és dilemmák – mint például a nem harcolók státusa a háborúban – mind a katonai, mind pedig a civil élet területén nagy jelentőségűek, a tankönyv tartalma érdekes lehet a civil olvasóközönség számára is.

